

DET FORGJETTEDE LAND?

EN ANALYSE AV DEN NORSKE TANZANIA-DEBATTEN,
MED HOVEDVEKT PÅ PERIODEN 1971 TIL 1985.

INGVIL URDAL

Masteroppgave i historie

Våren 2009

Institutt for arkeologi, konservering og historie

Humanistisk fakultet

Universitet i Oslo

FORORD

Takk til min veileder, prof. Helge Ø. Pharo, for motiverende veiledningssamtaler og verdifulle faglige betraktninger. En stor takk til mine intervjuobjekter for at de har vist meg gjestfrihet, og delt av sine erfaringer.

Takk til mastergjengen på historisk institutt for inspirasjon, oppmuntring og faglige samtaler. En særlig takk til kollokvievenner Olaf Sund, Linn Herning, Gjermund Forfang Rognved, Johannes Due Enstad og Kjersti Tysdal, for fruktbare diskusjoner og innspill. Takk til Steffen Pøhner for hjelp med formatering og oppsett. Og til slutt, en takk til familien min for all støtte og hjelp i en hektisk tid.

Ingvil Urdal,

Oslo, 2009.

INNHold

1	INNLEDNING	1
	Oppgavens tema og problemstillinger	1
	Litteratur	2
	Avgrensning, kilder og metodiske overveielser	4
	Struktur	8
2	UTVIKLINGEN I TANZANIA UNDER PRESIDENT NYERERE	9
	Veien til uavhengighet	9
	Økonomisk og politisk overgangstid	11
	Nyereres ideologi og visjon for Tanzania	12
	Sosial og politisk utvikling	15
	Økonomisk utvikling	18
	Oppsummering	21
3	TANZANIA – DET IDEELLE NORSKE SAMARBEIDSLAND.	23
	Hovedtrekk ved samarbeidet mellom Norge og Tanzania	23
	Hva skilte Tanzania fra andre norske samarbeidsland?	25
	Sosial utvikling og ideologisk likhet	26
	Politisk nivå	27
	Forvaltningen	30
	Personlige bånd, strategiske interesser og engasjement	32
	Oppsummering	34
4	MENNESKERETTIGHETER	37
	Forvaltningen	38
	Generelle menneskerettslige forhold	38
	Gjennomgående kritiske fremstillinger	38
	Moderert kritikk	39
	Komparative fremstillinger	42
	Ujamaa – i menneskerettslig perspektiv	43
	Politisk nivå	47
	Ujamaa og menneskerettigheter	47
	Underliggende utviklingsforståelse – partipolitisk uenighet	50
	Anders Langes Parti og polarisering av debatten	53
	Utviklingsforståelse og kunnskapsmangel	55
	Oppsummering	58

5	ØKONOMISK UTVIKLING	61
	Forvaltningen	62
	1970-tallet	62
	1980-tallet	64
	Politisk nivå	70
	Regjeringen – frem til 1983	70
	Stortinget – frem til 1983	72
	Oppsummering	77
6	1984–85 — ENDRING OG KONTINUITET	79
	1984 – Politisk revurdering av Tanzania	79
	Tilslutningen til kondisjonalitet	79
	Stortingsmelding 74 (1984–85)	83
	1985 – Den offentlige debatten om Tanzania	85
	«Lunde-saken»	85
	Polarisering – idealisering eller svartmaling?	88
	Ideologisk blending og «Tanzania-syndrom»	91
	Oppsummering	94
7	OPPSUMMERING OG KONKLUSJON	97
	Idealiseringen av Tanzania – årsak og virkning	97
	Tanzania-debattens rammer – ulike årsaker	100
	Ideologi	100
	Kunnskap og politiske hensyn	101
	Polarisering av debatten	102
	KILDER OG LITTERATUR	105

INNLEDNING

OPPGAVENS TEMA OG PROBLEMSTILLINGER

Tanzania ble i løpet av 1970-årene den absolutt største mottakeren av norsk utviklingsbistand, og et av Norges aller viktigste samarbeidsland. Det utviklet seg dessuten et sterkt følelsesmessig engasjement for Tanzania i Norge, basert på president Nyereres sosialistiske utviklingsstrategi. Prinsippene om rettferdig fordeling og sosial utvikling, satsing på landsbygda, og utvikling på grunnlag av egne ressurser, bidro til å skape forestillinger om ideologisk likhet mellom Norge og Tanzania. Både i medier, i bistandsforvaltningen og på politisk nivå ble landet i mange år fremstilt som et spesielt godt eksempel på vellykket norsk bistand. Situasjon i Tanzania utviklet seg imidlertid på enkelte områder stikk i strid med president Nyereres politiske målsettinger, som var selve grunnlaget for idealiseringen av Tanzania i Norge. Denne spenningen kom særlig til syne i den praktiske gjennomføringen av Ujamaa-politikken i 1970-årene,¹ og i landets stadig mer kriseartede økonomiske utvikling i 1980-årene.

Temaet for denne oppgaven er den spesielle statusen Tanzania fikk i Norge i 1970- og 1980-årene, og hvordan dette kom til uttrykk i fremstillinger av landets politiske og økonomiske utvikling. Oppgavens hovedproblemstilling er i hvilken grad en idealisering av Tanzania kom i veien for realistiske fremstillinger av landets mer kritikkverdige forhold. Denne problemstillingen krever svar på flere underordnede spørsmål. Hvilke faktorer og forestillinger lå til grunn for ideen om Tanzania som et godt eksempel i norsk bistand? I hvilken grad kan man snakke om en idealisering av Tanzania i Norge, og hvordan kom dette til uttrykk? Hvordan ble *problemer* i Tanzanias utvikling fremstilt i Norge? Fremstillinger av Tanzanias problemer vil jeg drøfte i sammenheng med to temaer. Først vil jeg se på fremstillinger av landets menneskerettslige situasjon, spesielt i sammenheng med

¹ For utdypning av Ujamaa-politikken, se kapittel 2, s. 14.

tvangsflyttingspolitikken i perioden 1973-76. Deretter vil jeg drøfte fremstillingene av Tanzanias økonomiske utvikling, og tanzanianske myndigheters økonomiske politikk, særlig i perioden fra 1978 og frem til Nyereres avgang i 1985.

I hvert kapittel blir disse spørsmålene drøftet på to nivåer. For det første har jeg undersøkt fremstillinger av Tanzania i forvaltningen, forstått som UD og Norad i Oslo, og den stedlige representasjonen i Tanzania. For det andre har jeg undersøkt Stortinget og regjeringenes fremstillinger av landet, i meldinger, innstillinger og debatter. Jeg har videre drøftet likheter og forskjeller mellom vurderinger og fremstillinger av Tanzania, mellom og innad i de to nivåene, samt undersøkt i hvilken grad og på hvilken måte fremstillingene endret seg i løpet av perioden. Jeg har dessuten drøftet forholdet mellom kunnskap, utviklingsforståelse og ulike politiske og faglige interesser, som mulige årsaker til at Tanzania ble vurdert og fremstilt på ulike måter.

LITTERATUR

Når det gjelder litteratur om norsk bistand mer generelt, har jeg i hovedsak basert meg på bind 1 og 2 av *Norsk utviklingshjelps historie*.² Disse fremstillingene gir en god oversikt over utviklingen og organiseringen av norsk bistand, og gjør også rede for hovedtrekk i det praktiske bistandssamarbeidet mellom Norge og Tanzania. Kjell Havnevik har skrevet en rekke arbeider om utviklingen i Tanzania under president Nyerere, og om bistands-samarbeidet mellom Norge og Tanzania. Landstudien fra 1988³ analyserer Tanzanias politiske, økonomiske og sosiale utvikling i 1970- og 1980-årene, og drøfter erfaringer fra det norske utviklings-samarbeidet med Tanzania. Det gir et godt utgangspunkt for å drøfte norske fremstillinger av Tanzania i forhold til landets indre utvikling. Når det gjelder Nyereres ideologi, har jeg i hovedsak basert meg på Nyereres egne artikler og taler,⁴ i tillegg til Cranford Pratts redegjørelser for Nyereres utviklingsstrategi i

2 Jarle Simensen, *Norge møter den tredje verden*, i *Norsk utviklingshjelps historie*, bd 1. Oslo: Fagbokforlaget 2003 og Arild Engelsen Ruud & Kristin Alsaker Kjerland, *1975-1989 Vekst, velvilje og utfordringer*, i *Norsk utviklingshjelps historie*, bd 2. Oslo: Fagbokforlaget 2003.

3 Kjell J. Havnevik et.al., *Tanzania, Landstudie og vurdering av norsk bistand*, Bergen: Senter for utviklingsstudier 1988.

4 Julius K. Nyerere, *Sosialisme I Tanzania. Artikler og taler*. Oslo: Det Norske Samlaget 1970.

*The critical phase in Tanzania 1945-68.*⁵ Redegjørelsene for utviklingen i Tanzania under Nyereres regime har jeg også i hovedsak basert på Pratt, i tillegg til den nevnte landstudien, og Tore Linné Eriksens bidrag til *Forum for utviklingsstudier*, om Tanzanias økonomiske utvikling i 1970- og 1980-årene.⁶ Det har ikke vært min ambisjon å gjøre en selvstendig analyse av verken utviklingen i Tanzania under Nyereres regime, eller av det praktiske bistandssamarbeidet mellom Norge og Tanzania. Mitt fokus er snarere norske aktører i debatten om Tanzania. Jeg har derfor i hovedsak brukt den overnevnte litteraturen som et rammeverk for diskusjonen av Tanzania-debatten.

Hovedteamet for denne oppgaven, det spesielle engasjementet for Tanzania som utviklet seg i vesten i perioden under president Nyereres regime, er det skrevet lite om. Et unntak er Ali A. Mazruis artikkel «Tanzaphilia» i *Transition* i 1967, der han gjør rede for det spesielle engasjementet som vokste frem for Nyerere og Tanzania i 1960-årene.⁷ Jarle Simensen er den eneste forskeren som går dypere inn i dette spørsmålet i norsk sammenheng.⁸ I artikkelen «Aid symbioses and its pitfalls. The Nordic/ Norwegian-Tanzanian aid relationship, 1962-1986»,⁹ drøfter han Tanzanias spesielle rolle i norsk bistand. Her kommer han også inn på tendensen til idealisering av Tanzania i Norge, som han knytter til en dominerende diskurs han hevder la visse rammer for den norske debatten om landet. Simensens betraktninger om relasjonen mellom Norge og Tanzania, både i denne artikkelen og i bind 1 av *Norsk utviklingshjelps historie*, har gitt verdifulle perspektiver til min analyse, og drøftes nærmere i kapittel 6.¹⁰ Utover dette er det ikke gjort noen dypere studier av norske holdninger og forestillinger om Tanzania. Jeg har derfor i hovedsak basert min analyse på primærkilder, dvs. arkivmateriale

5 Cranford Pratt, *The critical phase in Tanzania 1945-68. Nyerere and the emergence of a socialist strategy*, New York: Cambridge University Press 1976.

6 Tore Linné Eriksen, «Tanzania: Et perspektiv på 25 års utvikling», *Forum for utviklingsstudier*, (1-3), Oslo: Norsk utenrikspolitisk institutt 1987.

7 Ali A. Mazrui, «Tanzaphilia» i *Transition*, (31). Indiana University Press 1967: 162-173.

8 Det spesielle nordiske engasjementet for Tanzania blir også gjort helt kort rede for i Hilde Selberviks doktograd *Power of the purse? : Norway as a donor in the conditionality epoch 1980-2000*. Avhandling (dr. art.) - Universitetet i Bergen 2003: 160-161, og i Ole Elgstrøms *Foreign Aid Negotiations: the Swedish-Tanzanian aid dialogue*. Aldershot, Avebury 1992: 75-79, 152-154.

9 Jarle Simensen, «Aid Symbioses and its Pitfalls. The Nordic/Norwegian-Tanzanian Aid Relationship 1962-1986,» i Helge Ø. Pharo & Monica Pohle Fraser (eds). *The Aid Rush. Aid regimes in Northern Europe during the Cold War*. Volume 2. Oslo: Unipub 2008: 153-177.

10 Se kapittel 6, s. 91-94.

fra forvaltningen og politisk nivå, samt offentlig tilgjengelige primærkilder fra stortingsforhandlinger og medier.

AVGRENSNING, KILDER OG METODISKE OVERVEIELSER

En analyse av den norske Tanzania-debatten i sin helhet ville omfattet fremstillinger både i forvaltning, på politisk nivå, i forskning, medier og opinion. Dette er svært omfattende, og går ut over hva man har kapasitet til i en masteroppgave. Jeg har derfor vært nødt til å være selektiv, og har i hovedsak konsentrert analysen rundt fremstillinger i forvaltningen og på politisk nivå. Et unntak er delen om «Lunde-saken», som tar utgangspunkt i en debatt i norske medier, der tv-reportasjer og artikler er primærkildene. Opinionens holdninger til Tanzania er det vanskelig å finne kilder om. Jeg har derfor kun omtalt opinionen som kollektiv aktør i den grad det kan belyse forvaltningen og politikeres vurderinger og fremstillinger i bistandsspørsmål mer generelt. Jeg har valgt å avgrense analysen til perioden fra 1973, da Tanzania ble Norges største bistandsmottaker,¹¹ med linjer til 1971-72 på grunn av Stortingsmelding nr. 29s (1971-72) betydning for den norske bistandsdebatten i perioden jeg tar for meg. 1984-85 er et naturlig sted å avslutte analysen, både på grunn av endringen i Norges politikk overfor Tanzania i 1984, og på grunn av Nyereres avgang som president i 1985.

Skillet mellom forvaltning og politisk nivå er ikke alltid like klart. Statsråden er øverste leder for departementene, og forvaltningen forholder seg til politiske retningslinjer, og bidrar dessuten til utformingen av stortingsmeldinger om bistand. Jeg har imidlertid ønsket å undersøke informasjonsprosessen, fra rapporteringen fra stedlige representanter i Tanzania, til forvaltningen i Norge, og videre til Regjering og Storting, og å undersøke hvorvidt det er forskjeller i fremstillingene mellom disse instansene. På grunn av måten informasjonen om forholdene i Tanzania beveget seg oppover fra forvaltning til politisk nivå, og fordi den åpne debatten i Stortinget og Regjeringens åpne høringer har et videre formål og bredere publikum enn forvaltningens informasjonsstrøm oppover, mener jeg det likevel er hensiktsmessig i denne oppgaven å behandle dette som to ulike nivåer.

¹¹ Norads årsmelding for 1973: 6-7.

I analysen av forvaltningen har jeg primært basert meg på årsmeldinger, rapporter og korrespondanse mellom forvaltningens folk i Tanzania og forvaltningen i Norge. Dette er et svært omfattende kildemateriale, og jeg har derfor konsentrert meg om fremstillinger av Tanzanias politiske, økonomiske og sosiale forhold, snarere enn dokumenter om konkrete bistandsprosjekter. Disse kildene har jeg funnet i arkivene til UD, Norad og den norske ambassaden i Dar es Salaam.¹² På politisk nivå har jeg sett på stortingsmeldinger, innstillinger og stortingsdebatter om det norske utviklings samarbeidet. I «Lunde-saken» har jeg basert meg på Einar Lundes Tanzania-reportasjer fra 1985, fra NRKs arkiver. Jeg har også sett på artikler i medier og tidsskrifter fra Norads arkiver og Nasjonalbiblioteket.

Jeg har sortert kildenes fremstillinger av Tanzania i tre grupper, i tråd med oppgavens hovedproblemstillinger: fremstillinger av Tanzania som et godt eksempel, fremstillinger av menneskerettslige forhold, og fremstillinger av Tanzanias økonomiske situasjon. Jeg har identifisert tendenser innenfor hver av disse gruppene, med hensyn til hvilke faktorer som har blitt vektlagt eller neglisjert, og hvilke begreper som har blitt brukt, i beskrivelser av Tanzanias situasjon. Deretter har jeg drøftet tendensene i fremstillingene i forhold til den politiske, økonomiske og menneskerettslige situasjonen i Tanzania, og hvilken informasjon om kritikkverdige forhold som var tilgjengelig for hvem, på det gitte tidspunktet. Til slutt har jeg drøftet mulige årsaker til at Tanzania ble vurdert og fremstilt slik det ble, på de ulike nivåene. I årsaksdrøftingen har jeg vurdert flere ulike faktorer som kan ha preget fremstillingene. Skillet mellom interne og offentlige dokumenter er relevant i den sammenheng. Offentlige fremstillinger har en mer generell form, på grunn av diplomatiske hensyn, politiske kompromisser, og hensyn til opinionen. I analysen av offentlige dokumenter har jeg derfor undersøkt hvordan Tanzania implisitt ble fremstilt, ut fra hvilke faktorer som ble vektlagt eller utelatt i beskrivelser av landet, og hvordan det sto i forhold til prinsipper i norsk bistand. Jeg har dessuten vurdert meddelerens rolle for fremstillingene, med hensyn til forståelsesrammer, kunnskapsnivå, og hensyn til blant annet institusjon, karriere og opinion. Jeg har videre undersøkt om fremstillinger av Tanzania ble satt i sammenheng med

¹² I UD's arkiver har jeg sett på seriene 25 4 / 149 og 37 4 / 149. I Norads arkiv har jeg sett på boksene D-0198, og D-0199. Kildehenvisningene til materialet fra Dar es Salaam føres dessverre uten dos-nr. Kildene lar seg imidlertid lett nok spore opp, gitt arkivets relativt beskjedne omfang.

bestemte forståelser av utvikling og utviklingssamarbeid. På politisk nivå har jeg også gått gjennom innlegg som tar for seg utviklingsspørsmål og bistand generelt, og sett det i sammenheng med politiske skillelinjer i Tanzania-debatten. Til slutt har jeg drøftet likheter og forskjeller mellom og internt i forvaltning og på politisk nivå, og undersøkt om tendensene i fremstillingene endret seg over tid.

Jeg har valgt å gjøre rede for generelle tendenser i fremstillingstypene jeg har satt opp (som nevnt over), og bruker sitater og eksempler for å illustrere tendenser innen de ulike typene. Kildematerialet er spredt og fremstillingene er tidvis svært komplekse, samtidig som materialet ikke er av et omfang som gjør statistisk analyse særlig meningsfull. Telling av ulike fremstillingstyper eller tendenser mener jeg derfor ikke vil yte kildene rettferdighet. På grunnlag av min sortering av kilder går det likevel klart frem hva som utgjør unntak eller hovedtendenser blant ulike type fremstillinger. Jeg har derfor brukt flere relativt vage mengdebegreper som «majoritet», «gjennomgående», «marginale» eller «enkelte» o.l, heller enn eksakte beregninger.

Når det gjelder forholdet mellom ulike interesser og hensyn som årsaker til skillelinjer i debatten, er det vanskelig å slutte noe på grunnlag av skriftlige kilder alene. Derfor har jeg ved siden av arkivmaterialet gjort intervjuer med aktører som beskjeftiget seg med Tanzania og deltok i debatten om landet. I intervjuene har jeg ønsket å få et så bredt utvalg som mulig. Jeg har derfor snakket med folk fra alle instanser og leire i debatten, både fra forskning, medier, forvaltningen i Norge, representasjonen i Dar es Salaam, samt borgerlig og venstrepolitisk side på politisk nivå. Jeg har ønsket å undersøke eventuelle forskjeller mellom de ulike instansene, og har derfor i hovedsak stilt aktørene de samme spørsmålene. Hva var deres holdninger til Tanzania og Nyerere, og hvilke holdninger var dominerende i institusjonen de var en del av? Hvor tilgjengelig var informasjon om problematiske forhold i Tanzania, og hvilken kunnskap hadde de om slike forhold? Hva slags kultur og rutiner hadde deres institusjon når det gjaldt informasjonsvirksomhet? Hvilke hensyn og interesser spilte inn for fremstillinger av Tanzania? Intervjuene har gitt meg en mulighet til å belyse mulige årsaksforhold, samt å komme med nye perspektiver og spørsmål til det skriftlige materialet. Det er imidlertid visse begrensninger ved å bruke intervjuer som kilde. Siden flere av de mest sentrale aktørene i debatten ikke lenger er i live, har jeg kun snakket med en til to personer

per instans. Aktørene jeg har snakket med er derfor ikke nødvendigvis representative for sin institusjon. At temaet for min oppgave ligger 20-30 år tilbake i tid, kan ha lagt visse begrensninger for hva aktørene husker. Temaet for min oppgave er dessuten en debatt som til dels var svært polarisert, idet den var preget av sterk uenighet, og til dels også av at flere parter i debatten anklaget hverandre for kunnskapsmangel og ideologisk blindhet. I den sammenheng må jeg ta høyde for at mine intervjuobjekters beskrivelser av Tanzania-debatten i noen grad kan være preget av ønsker om å fremstille seg selv og sin sak i best mulig lys. Jeg har brukt poenger fra intervjuene med forbehold om dette, og har derfor i hovedsak brukt dem til å underbygge skriftlige kilder der det korrelerer, eller til å stille nye spørsmål der intervjuobjekters poenger har stått i motsetning til tendenser fra arkivmaterialet.

Jeg har ønsket å undersøke hvordan individuelle aktører har preget debatten om Tanzania, og om det er mulig å knytte ulike vurderinger og fremstillinger til bestemte grupper. På politisk nivå er individuelle aktører enkelt identifiserbare, og forskjeller hva gjelder politiske sympatier og forståelsesrammer kommer stort sett klart til uttrykk i politiske dokumenter. Det gir muligheter for å drøfte eventuelle sammenhenger mellom enkeltaktører eller grupper og ulike tendenser i den norske debatten om Tanzania. I forvaltningen er imidlertid aktørene tidvis vanskeligere å identifisere. Mange av forvaltningens dokumenter er uten navn, flere har kun initialer som gir flere tolkningsmuligheter, og flere aktører opptrer sjelden (med navn). Når det gjelder kilder fra forvaltningen har jeg derfor identifisert tendenser og motsetninger i fremstillingene, og drøftet mulige årsaker til dette, men i mindre grad knyttet enkeltaktører eller grupper til bestemte årsaksforhold. Min analyse er dessuten preget av relativt få aktører, tatt i betraktning ambisjonen om å avdekke *norske fremstillinger* av Tanzania. Det har dels sammenheng med nettopp at enkeltaktører ikke alltid er enkelt identifiserbare. Det har også vært et spørsmål om kapasitet. De aktørene som er gjennomgående i min analyse var imidlertid dominerende skikkelser i den norske Tanzania-debatten. Når jeg har tatt for meg disse aktørene fra ulike instanser og ståsteder, mener jeg derfor likevel at de kan si noe om generelle tendenser i debatten.

Forholdet mellom ytre og indre årsaker til Tanzanias økonomiske problemer var helt sentralt i den norske debatten om landet. Snarere enn å drøfte forholdet

mellom indre og ytre årsaker til Tanzanias problemer, er imidlertid denne oppgavens fokus hvordan problematiske sider ved tanzanianske myndigheters politikk ble fremstilt i Norge. I den sammenheng er det et poeng å fremheve indre årsaker spesielt, og derfor har jeg, i redegjørelsene for Tanzanias økonomiske utvikling, lagt størst vekt på følgene av tanzanianske myndigheters politikk.

STRUKTUR

I kapittel 2 blir grunnlaget for den norske Tanzania-debatten belyst, i en redegjørelse for hovedtrekk i Tanzanias utvikling fra uavhengigheten til Nyereres avgang, og hovedideene i Nyereres ideologi. I kapittel 3 går jeg gjennom fremstillingene av Tanzania som et godt eksempel, og drøfter hvilke ideer og forestillinger idealiseringen av Tanzania i Norge bygget på. I kapittel 4 og 5 drøfter jeg hovedproblemstillingen; i hvilken grad kom en idealisering av Tanzania i veien for nyanserte fremstillinger av landets mer kritikkverdige forhold? I kapittel 4 drøfter jeg dette spørsmålet i forhold til fremstillingene av Tanzanias menneskerettslige forhold, i hovedsak knyttet til befolkningens sivile og politiske rettigheter, og i forbindelse med tvangsflyttingspolitikken i 1973-76. I kapittel 5 drøfter jeg dette spørsmålet i forhold til fremstillingene av tanzanianske myndigheters økonomiske politikk, og Tanzanias økonomiske utvikling, særlig i perioden etter 1978-79. I kapittel 6 gjør jeg rede for to episoder som på hver sin måte kan illustrere en endring i debatten om Tanzania i Norge, nemlig tilslutningen til kondisjonalitet overfor Tanzania i 1984, og mediedebatten om Einar Lundes kritiske reportasjer om Tanzania i 1985. Jeg drøfter her forholdet mellom endring og kontinuitet i den norske debatten om Tanzania i 1980-årene, og diskuterer i hvilken grad man kan snakke om polarisering og ideologisk blindhet i debatten om Tanzania. I kapittel 7 gjør jeg rede for de meste sentrale funnene i analysen.

UTVIKLINGEN I TANZANIA UNDER PRESIDENT NYERERE

Norske holdninger til og vurderinger av Tanzania må forstås i sammenheng med Nyereres politiske filosofi, og Tanzanias utvikling etter uavhengigheten. Derfor vil jeg i dette kapittelet gjøre rede for grunntankene i Nyereres sosialistiske ideologi, og gå gjennom hovedtrekkene i Tanzanias sosiale, politiske og økonomiske utvikling fra tiden like før uavhengigheten fram til Nyereres avgang.

VEIEN TIL UAVHENGIGHET

Tanzania ble grunnlagt som en forent republikk i 1964, bestående av Tanganyika og Zanzibar, som begge var preget av flere tiår med utvikling styrt av kolonimakter og utenlandske selskapers interesser. Mens Zanzibar var et britisk protektorat fra 1890, var Tanganyika en del av det tyske koloniveldet fra 1885 og frem til første verdenskrig. Tyskerne tok kontroll over jordbruket gjennom undertrykkelse av småbønder, og plantasjevirksomhet basert på eksport av noen få jordbruksprodukter. Tyskernes undertrykkende regime gjorde tiden som tysk koloni til en periode preget av uro og opprør.¹ Etter første verdenskrig ble Tanganyika overført av Folkeforbundet som et britisk mandatområde, og etter andre verdenskrig ble landet et tilsynsområde under FN, men var fortsatt administrert av Storbritannia. Britene videreførte og styrket det tyske systemet, med en økonomi basert på eksportproduksjon.² Selv om perioden under britisk styre i større grad var preget av stabilitet enn tiden under tysk regime, bar også tiden som britisk koloni preg av en undertrykking av den afrikanske befolkningen. Tilgangen til utdanning, helsetjenester, økonomiske ressurser, samt politisk og økonomisk makt hang i

¹ Hehe-opprøret (1887-98) og Maji-Maji-opprøret (1905-07).

² Tore Øverhaug, *Fra hjørnestein til møllestein. Mbegani Fisheries Development Centre, med hovedvekt på oppfølging og bruk av Evalueringsrapport 4.86*. Hovedoppgave i historie, Institutt for kultur- og samfunnsfag, avdelingen for historie, Universitetet i Oslo 1993: 27.

stor grad sammen med etnisk opprinnelse. Europeerne var best stilt, deretter kom asiater, mens afrikanere sto lavest i det sosiale og økonomiske hierarkiet. Stillinger i offentlig administrasjon og privat næringsliv var i hovedsak besatt av europeere, og utelukket for den afrikanske befolkningen.³

Blant den lille gruppen i den afrikanske befolkningen som hadde høyere utdanning eller var i handelssjiktet, vokste det etter hvert frem politisk motstand mot kolonimaktens undertrykking av afrikanere. I 1950-årene utviklet samvirkeforeningene, som opprinnelig hadde blitt støttet av kolonistyret, seg til fora for antikoloniale holdninger. Samtidig ble dannelsen av fagforeninger utgangspunkt for politisk organisering. Tanganyika African National Union (TANU), som skulle bli det politisk dominerende partiet i Tanganyika fram til uavhengigheten, ble stiftet av læreren Julius K. Nyerere i 1954. Partiet kjempet for et uavhengig Tanganyika, og krevde dessuten bedre livsvilkår for den afrikanske befolkningen i form av bedre utdannings- og helsetilbud, bedre priser for landsbruksprodukter, samt like muligheter for politisk deltakelse. Partiet fikk bred støtte i den afrikanske befolkningen, blant ledere av samvirke- og fagforeninger, så vel som småbønder og arbeidere. TANU klarte dermed å mobilisere millioner av den tanganyianske befolkningen, og å bygge opp en folkebevegelse som ble en reell trussel mot kolonimaktens kontroll.⁴

Britene ønsket å skape et alternativ til TANU ved å samarbeide med lokale høvdingar, som ble lovet innflytelse mot lojalitet til kolonimyndighetene. TANU fikk imidlertid stadig sterkere rotfeste i lokalbefolkningen, også i grupper som kolonimyndighetene hadde forsøkt å alliere seg med. Etter endringer i stemmereglene til valg i Lovgivningsrådet og Ministerrådet i henholdsvis 1958 og 1959, utgjorde den afrikanske befolkningen et flertall av de stemmeberettigede og fikk dermed en avgjørende innflytelse over valgresultatene. TANU-medlemmer, eller folk som var støttet av TANU, vant dermed flest seter i valgene både i 1958 og 1959.⁵ I perioden etter 1958 førte TANU en moderat politikk, og samarbeidet med britene med et ønske om å oppnå uavhengighet med lovlige midler. Både internasjonalt og i Storbritannia var det en økende opposisjon mot kolonialisme. Valgene i 1958 og

3 Havnevik et. al., *Tanzania, Landstudie og vurdering av norsk bistand*: 14-15.

4 Havnevik et. al., *Tanzania, Landstudie og vurdering av norsk bistand*: 15-16, 93.

5 Pratt, *The critical phase in Tanzania 1945-68*: 38-43.

1959 hadde dessuten demonstrert for britene at TANU hadde landsomfattende støtte i alle lag av befolkningen. Kolonimyndighetene ville unngå opptøyer fra den voksende opposisjonen, og hadde dessuten tro på at et uavhengig Tanganyika fortsatt ville være avhengig av Storbritannia. I desember 1959 besluttet derfor de britiske kolonimyndighetene at Tanganyika skulle få indre selvstyre etter valget i 1960. TANU vant en overveldende seier i valget, og Nyerere formet sin første regjering som Chief minister, med et mål om full uavhengighet for Tanzania i løpet av 1961.⁶ 9. desember 1961 ble Tanganyika uavhengig, med Nyerere som president. Tre år senere slo Tanganyika seg sammen med Zanzibar, og etablerte den forente republikken Tanzania.⁷

ØKONOMISK OG POLITISK OVERGANGSTID

Tanganyikas overgang til selvstendighet skjedde altså under ledelse av en sterk og enhetlig nasjonal bevegelse, og gikk relativt rolig og fredelig for seg. Tanganyika var dessuten et relativt homogent samfunn, med få etniske skillelinjer, sett i afrikansk sammenheng. Ved uavhengigheten var landet derfor preget av en relativt stabil politisk situasjon.⁸ De første årene etter uavhengigheten var en overgangsperiode som både politisk og økonomisk bygget videre på systemet fra kolonitiden. TANU måtte i denne perioden omstille seg fra å være et opposisjonsparti til å bli et statsbærende parti, og gradvis endre det sentraliserte byråkratiet i kolonisystemet til en nasjonalstat med institusjoner som var representative for den afrikanske befolkningen. I løpet av 1960-årene styrket partiet sin stilling og skaffet seg gradvis makt over andre statsorganer, samtidig som det institusjonaliserte den statlige kontrollen over befolkningen.⁹

Selv om Nyereres sosialistiske ideer kom til uttrykk i artikler og taler,¹⁰ var ikke TANUs politikk definert etter noen klar sosialistisk ideologi før Arusha-

6 Pratt, *The critical phase in Tanzania 1945-68*: 50-57

7 Øverhaug, *Fra hjørnestein til møllestein*: 28.

8 Catherine Hoskyns, *Africas foreign relations : The case of Tanzania*. Royal Institute of International Affairs 1968: 4.

9 Havnevik et. al., *Tanzania, Landstudie og vurdering av norsk bistand*: 93-96.

10 Flere av Nyereres artikler og taler ble utgitt av Det Norske Samlaget i 1970-årene, i Julius K. Nyerere, *Sosialisme i Tanzania : artiklar og taler*. Oslo: Det Norske Samlaget 1970, og Julius K. Nyerere, *Fattigdom og frigjering*. Oslo: Det Norske Samlaget 1976.

erklæringen kom i 1967. I perioden før dette førte myndighetene snarere en pragmatisk politikk for å oppnå utvikling raskest mulig. Økonomisk var Tanganyika de første årene etter uavhengigheten fortsatt sterkt avhengig av vestlige land, og i særlig grad av sin tidligere kolonimakt. Både de største industribedriftene og de fleste finansinstitusjonene i landet var i utenlandsk eie, eller under utenlandsk kontroll. Britene hadde i svært liten grad investert i industriell utvikling i Tanganyika, og ved selvstendigheten utgjorde industrien bare 3,6 prosent av BNP.¹¹ Landet hadde få viktige mineralressurser, og økonomien var dominert av jordbruk. Tanganyika var et av de fattigste landene i Afrika, og hadde dessuten dårligere utbygd infrastruktur enn mange av sine naboland.¹² Med dette utgangspunktet var tanganyikanske myndigheters hovedfokus i 1961 å skape økonomisk vekst så raskt som mulig. Tanganyika skulle fortsatt produsere råvarer for eksport, og forholdene skulle legges til rette for bistand og utenlandske investeringer.¹³ Utenlandske investorer og bistandsgivere viste imidlertid liten interesse for landet på grunn av den dårlige utbygde infrastrukturen og det begrensede innenlandske markedet. Tanganyika opplevde likevel økonomisk utvikling i 1960-årene, med en gjennomsnittlig økning i BNP på 6 prosent og en industriell vekst på over 10 prosent.¹⁴ Det første tiåret etter uavhengigheten var Tanganyika derfor preget av optimisme og framtidstro.

NYERERES IDEOLOGI OG VISJON FOR TANZANIA

Nyereres visjon var å skape et sosialistisk og demokratisk samfunn i Tanzania. Han fylte imidlertid disse begrepene med et eget innhold. Nyerere ønsket å vende tilbake til verdisystemet fra det førkoloniale afrikanske samfunnet, til et egalitært klasseløst samfunn der alle var arbeidere og alt land var kollektivt eid.¹⁵ Lignende ideer ble forfektet i flere afrikanske land i 1970-årene. Nyerere skilte

¹¹ Havnevik et. al., *Tanzania, Landstudie og vurdering av norsk bistand*: 13.

¹² Hoskyns, *Africas foreign relations : The case of Tanzania*: 4.

¹³ Unni Sørensen, *Norges bistand til Tanzania, med hovedvekt på ti-året 1970-1980*. Hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo 1982: 6.

¹⁴ Anne Huser, *Frivillig tvang? En analyse av forhandlingene mellom Tanzania og IMF 1979-1986*. Hovedoppgave i statsvitenskap, Universitetet i Oslo 2001: 45-46.

¹⁵ Steven Metz, «Socialist theories of Nkrumah and Nyerere», *Journal of Modern African Studies* 20, (3) 1982: 380-383.

seg imidlertid ut blant andre ledende afrikanske sosialister i sin avvisning av marxisme-leninismen. Hans sosialisme bygde verken på dialektisk materialisme, proletariatets revolusjon eller klassekonflikt som historiens drivkraft. Det var snarere etikken, moralen og i særlig grad mentaliteten som var det grunnleggende i Nyereres ideologi.¹⁶ Erklæringen hans i *Ujamaa*, «Socialism – like democracy – is essentially an attitude of mind»,¹⁷ illustrerer denne holdningen. Det å skape en moralsk riktig mentalitet var viktigere enn å etablere sosialistiske institusjoner og organisasjoner. Nyerere ønsket ikke revolusjon, men ville skape en gradvis tilbakevending til det han betraktet som tradisjonelle afrikanske sosialistiske verdier. Staten skulle være et middel for å skape en slik sosialistisk mentalitet, ved å tilrettelegge samfunnet som en basis for en god moralsk orden.¹⁸

Nyereres visjon om å skape et demokratisk samfunn skilte seg fra en tradisjonell vestlig forståelse av demokratibegrepet. For ham var et demokrati et enhetlig og egalitært samfunn der en nasjonal bevegelse forfektet det beste for fellesskapet. I et sosialistisk og demokratisk samfunn mente Nyerere derfor at rivaliserende partier var overflødig. Med et nasjonalt parti som ga uttrykk for underliggende felles interesser og verdier, var ikke politisk organisering nødvendig. På denne måten legitimerte Nyerere Tanzanias ettpartisystem under TANU som demokratisk, samtidig som han stilte seg direkte avvisende til organiserte grupper eller alternative politiske partier i samfunnet.¹⁹ Han hevdet dessuten Tanzanias sårbare situasjon som utviklingsland i særlig grad krevde en enhet som ettpartisystemet kunne bidra til. Partiet skulle ifølge Nyerere være «coterminal with the nation», og snarere enn en ettpartistat var Nyereres *idealstat* derfor en ikke-partistat, der det ikke var noe skille mellom partiet og folket.²⁰

Etter seks år med pragmatisk utviklingspolitikk varslet Arushaerklæringen i 1967 en ny epoke i Tanzanias historie, basert på Nyereres sosialistiske ideer. I sin karakterisering av kapitalismen som en fiende, og i sitt mål om å bygge en uavhengig sosialistisk stat, var denne erklæringen et brudd med tidligere utviklingstenkning. Arushaerklæringen slo fast at TANU, som et parti av bønder og

16 Neville Linton, «Nyereres road to socialism», *Canadian Journal of African Studies* 2, (1) 1968: 2.

17 Julius K. Nyerere, *Ujamaa: The Basis of African Socialism*. Dar es Salaam 1962.

18 Metz, «Socialist theories of Nkrumah and Nyerere»: 385-389.

19 Pratt, *The critical phase in Tanzania 1945-68*: 66, 69-70, 77.

20 Pratt, *The critical phase in Tanzania 1945-68*: 69, 202.

arbeidere, skulle lede befolkningen i å bygge opp et egalitært og demokratisk bonde- og arbeidersamfunn. Målet var å skape et samfunn av mennesker med like plikter og rettigheter, og rettferdig fordeling av ressursene. Viktige sektorer i økonomien innen industri og handel skulle nasjonaliseres, og offentlig sektor skulle få en mer sentral rolle i økonomien. Produksjonsmidlene skulle eies av bønder og arbeidere, samtidig som staten skulle ha effektiv kontroll over dem for å sikre rettferdig økonomisk fordeling. Selvhjelpenhet var en viktig målsetting i erklæringen, og skulle skje med hovedvekt på utvikling av landsbygda. Utviklingen skulle skje med grunnlag i Tanzanias egne ressurser for å ivareta landets uavhengighet. Jordbruket ble sett som basisen for utvikling, og skulle derfor være et hovedsatsingsområde. Erklæringen presiserte ikke konkret hvordan disse prinsippene skulle implementeres i praktisk politikk, men slo fast grunnleggende politiske prinsipper som ble retningsgivende for tanzanianske myndigheters politikk i 1970-årene.²¹

Det viktigste virkemiddelet som skulle bidra til å realisere Nyereres sosialistiske ideologi, som også ble nedfelt som en hovedstrategi i Arusha-erklæringen, var Ujamaa-politikken. Begrepet Ujamaa henviser til den tradisjonelle afrikanske storfamiliens fellesskap, som Nyerere ønsket å overføre til hele det tanzanianske samfunnet. Mer konkret gikk strategien ut på en gradvis kollektivisering av landsbygda i Ujamaa-landsbyer. All økonomisk og politisk virksomhet, og i særlig grad produksjonen, skulle organiseres kollektivt. Målet var at utviklingen skulle skje nedenfra, gjennom frivillig sammenflytting i landsbyene. Innenfor hver landsby skulle det bygges opp sosiale tjenester og infrastrukturtilbud, som vannforsyning, undervisningsinstitusjoner og helsetjeneste. Sammenflyttingen skulle på denne måten lette tilgangen til sosiale tjenester for befolkningen på landsbygda.²² I hver landsby skulle befolkningen dyrke jorda sammen og fordele ressursene rettferdig mellom seg. Det skulle ikke være noen privat eiendomsrett, heller ikke noen målsetting om profitt. Målet var å skape et samfunn uten utbytting, et økonomisk og sosialt fellesskap der alle arbeidet og levde til fellesskapets beste.²³

21 Julius K. Nyerere, «Arusha-fråsegna» i *Sosialisme i Tanzania. Artiklar og talar*. Oslo: Det Norske Samlaget 1970: 11-30.

22 Havnevik et. al., *Tanzania, Landstudie og vurdering av norsk bistand*: 39-40.

23 Stefan Hedlund og Mats Lundahl, *Ideology as a determinant of Economic Systems. Nyerere and Ujamaa in Tanzania*. Research Report No.84, Uppsala: Nordiska Afrikainstitutet 1989: 22, 29, 35.

SOSIAL OG POLITISK UTVIKLING

Ved inngangen til 1970-tallet var det sterke forventninger knyttet til utviklingen i Tanzania, både i Afrika og i vestlige land. Innen sosial sektor klarte tanzanianske myndigheter i stor grad å følge opp sine ambisjoner. Resultatene innen utdanning, helse og vannforsyning på 1970-tallet var oppsiktsvekkende positive i afrikansk sammenheng. Tanzanianske myndigheter så utdanning som en grunnleggende borgerrettighet, og investerte derfor massivt i utviklingen av utdanningssektoren, innen allmenn grunnskoleutdanning og lese- og skriveopplæring. Mens bare en fjerdedel av befolkningen i skolealder gikk i grunnskolen, og bare rundt 10 prosent av den voksne befolkningen var lese- og skrivekyndige i 1961, hadde Tanzania i 1984 etablert grunnskole for alle, og oppnådd en lese- og skrivekyndighet blant voksne på 55-60 prosent.²⁴ Helsepolitikk var et annet satsingsområde for tanzanianske myndigheter, som hadde som mål å etablere omfattende, grunnleggende og like helsetjenester for hele befolkningen. I løpet av 1970-tallet skjedde en rask utbygging av helsesektoren i landet, og en markert bedring i befolkningens tilgang til helsetjenester. Fra 22 helsesentre i landdistriktene i 1961, økte antallet til 161 i 1976, og hele 239 i 1981.²⁵ I perioden fra 1969 til 1984 skjedde det dessuten en tidobling av landsbyer med rent drikkevann i landet.²⁶ Den positive sosiale utviklingen i Tanzania vitnet om en politisk vilje til å skape grunnleggende utvikling for den brede befolkningen. Tanzanias økonomiske vanskeligheter fra slutten av 1970-årene, bidro imidlertid til en gradvis undergraving av landets sosiale resultater i 1980-årene, siden tanzanianske myndigheter fikk stadig større problemer med å finansiere drift og vedlikehold av sosial sektor.²⁷

Politisk skilte Tanzania seg også positivt ut, som oppsiktsvekkende politisk stabilt. Overgangen til selvstendighet hadde som nevnt, i motsetning til i mange andre afrikanske land, gått rolig og fredelig for seg. I hele perioden fra selvstendigheten til Nyereres avgang hadde landet dessuten ett statsbærende parti og én president, med solid oppslutning i befolkningen. Da TANU i 1977 slo seg sammen med Afro Shirazi-partiet på Zanzibar til Revolusjonspartiet (CCM),

24 Havnevik et. al., *Tanzania, Landstudie og vurdering av norsk bistand*: 159.

25 Havnevik et. al., *Tanzania, Landstudie og vurdering av norsk bistand*: 164.

26 UD 25 4/149. *Tanzania – bakgrunnsnotat*. Notat til utenriksråden, 5.10, 1984: 4.

27 Havnevik et. al., *Tanzania, Landstudie og vurdering av norsk bistand*: 96.

bidro det til ytterligere politisk konsolidering og en styrking av unionen.²⁸ Utenrikspolitisk spilte Tanzania en aktiv rolle både regionalt og internasjonalt for nedrustning, fredsbygging og samarbeid. Landet ønsket dessuten å spille en aktiv rolle i FN-systemet, særlig i 77-landsgruppens arbeid for å endre strukturene i verdensøkonomien til utviklingslandenes fordel. Et annet grunntrekk i Tanzanias utenrikspolitikk var alliansefrihet. Landet hadde på den ene siden tette bånd til Sovjet og Kina, samtidig som det på den annen side pleiet nære forhold til flere vestlige land. Kampen mot de hvite mindretallsregimene i Sør-Afrika og Namibia stod også helt sentral i tanzaniansk utenrikspolitikk, og landet hadde åpne grenser for frigjøringsbevegelser og flyktninger fra hele det sørlige Afrika. Disse faktorene bidro til å etablere et politisk image for Tanzania som et stabilt og fredelig land, som kjempet for internasjonalt samarbeid for å fremme menneskers rett til frihet, likhet og rettferdighet.²⁹

Selv om de menneskelige og sosiale aspekter ved utvikling var helt sentrale i Nyereres utviklingsstrategi på det retoriske plan, sto tanzanianske myndigheters politikk i praksis på visse områder i motsetning til grunnleggende menneskerettigheter. Med utgangspunkt i et overordnet prinsipp om å beskytte nasjonen, rettferdiggjorde Nyerere innskrenkninger av befolkningens sivile og politiske rettigheter. Landet var en ettpartistat der all politisk virksomhet ble styrt ovenfra, og TANU fanget opp alle tilløp til opposisjon eller politisk organisering. Myndighetene kunne arrestere enkeltpersoner, og innskrenke deres rettigheter, uavhengig av rettsapparatet.³⁰ Samtlige av Amnesty Internationals rapporter for årene 1968-69 til 1984 uttrykte bekymring for tanzanianske myndigheters arrestasjoner av sivile, uten dom og rettegang. Flere av rapportene meldte dessuten om mishandling og overgrep i fengslene, både på Zanzibar og på fastlandet i Tanzania.³¹ *The Preventive Detention Act* (1962) ga presidenten fullmakt til frihetsberøvelse av personer

28 Havnevik et. al., *Tanzania, Landstudie og vurdering av norsk bistand*: 98.

29 UD 25 4/149, Royal Norwegian Embassy, Dar es Salaam til UD, *Tanzania – situasjonen ved årsskiftet*. 18.1, 1986: 7-8.

30 Read, James S. «Human rights in Tanzania» i *Mwalimu. The influence of Nyerere*. (Legum Colin & Geoffrey Mmari, eds.) The Executive Committee of the Britain-Tanzania Society (UK Chapter), 1995: 125-145

31 Tallene på forebyggende arrestasjoner uten dom og rettssak, samt tilfeller av tortur, varierer i Amnestys rapporter fra et titalls til et hundretalls tilfeller per år. Det poengteres imidlertid i rapportene at det er vanskelig å få sikre tall på dette. Den menneskerettslige situasjonen beskrives som bedre i perioden fra 1977, på grunn av løslatelse av fanger, samt rettssaker mot tjenestemenn

han vurderte at *kunne bli* en fare for nasjonens fred og orden, uten at slike saker kunne bli prøvd i retten.³² Slike forebyggende arrestasjoner innrømmet Nyerere selv at innebar en innskrenking av individets grunnleggende frihet. Han forsvarte imidlertid ordningen med et overordnet prinsipp om nasjonal sikkerhet:

I agree that, in the idealistic sense of the word, it is better that ninety-nine guilty men should go free rather than one innocent man be punished. But in the circumstances of a nation like ours other factors have to be taken into account. Here, in this Union, conditions may well arise in which it is better that ninety-nine innocent people should suffer temporary detention than that one possible traitor should wreck the nation.³³

Et annet eksempel på innskrenkingen av individets frihet i Tanzania, var den praktiske implementeringen av Ujamaa. Ujamaa-strategien møtte motstand blant mange bønder som ikke ønsket å bo og arbeide i kollektive jordbruksfelleskap, og sammenflyttingen gikk derfor tregere enn planlagt. Da myndighetene i 1973 bestemte seg for å oppnå full sammenflytting innen 1976, tok de derfor i bruk tvangsmidler for å få fortgang i prosessen. Det innebar dels brutale virkemidler, som her beskrevet av Hedlund og Lundahl:

Compulsion and harassment was resorted to across the entire country. People were taken from their old smallholdings, loaded on trucks and dumped in the new areas. The houses of the old settlements were often burnt down to make sure that no return would be possible.³⁴

Resultatet var at nesten hele befolkningen på landsbygda bodde i Ujamaa-landsbyer ved utløpet av 1975, mange mot sin vilje. I motsetning til Ujamaas uttalte målsetting om å bidra til lokal kontroll og utvikling nedenfra, førte Ujamaa-politikken dermed til økt partikontroll og statlig innblanding på landsbygda.³⁵

Innskrenkingen av den tanzanianske befolkningens rettigheter, både i sammenheng med *The Preventive Detention Act* og sammenflyttingspolitikken, viser hvordan tanzanianske myndigheters politikk i praksis på visse områder sto i direk-

anklaget for tortur. (Amnesty International, *Annual Reports*, Amnesty International publications, London, for årene 1968-69-1984).

32 Read, «Human rights in Tanzania»: 125-138

33 Julius K. Nyerere, *Freedom and Unity*. Dar es Salaam: Oxford University Press 1966. Sitat hentet fra James S. Read 1995, «Human Rights in Tanzania», i Colin Legum og Geoffrey Mmari (eds.), *Mwalimu The Influence of Nyerere*. London / Dar es Salaam / Trenton: Britain-Tanzania Society: 39.

34 Hedlund og Lundahl, *Ideology as a Determinant of Economic Systems*: 42.

35 Hedlund og Lundahl, *Ideology as a Determinant of Economic Systems*: 41-42.

te motsetning til den menneskerettighetsvennlige og sosialt rettferdige retorikken i Nyereres ideologi.

ØKONOMISK UTVIKLING

Etter en økonomisk vekstperiode i Tanzania i 1960-årene, var det forventninger og optimisme knyttet til landets økonomiske utvikling ved inngangen til 1970-årene. Tanzanias økonomi ble imidlertid snarere preget av stagnasjon og nedgang i dette tiåret, med gjennomgående synkende produksjon i industrien og jordbruket, negativ utvikling i handelsbalansen, og en massiv gjeldsøkning.³⁶ De økonomiske vanskelighetene i 1970-årene hang dels sammen med ytre forhold. Oljekrisen i 1973 førte til lavere etterspørsel og dermed lavere priser på mange av Tanzanias eksportvarer, noe som reduserte eksportinntektene. Tørken i 1974-75 forverret forholdene i landbruket og svekket matproduksjonen. Tanzania måtte derfor importere store mengder mat, til stadig økende priser. Oppløsningen av det Østafrikanske fellesmarkedet (EAC) i 1977 førte dessuten til at Tanzania måtte etablere ny infrastruktur på mange sentrale områder, noe som økte importkostnadene kraftig.³⁷

I tillegg til slike virkninger av eksterne faktorer, bidro også tanzanianske myndigheters politikk til de økonomiske problemene. I særlig grad gjaldt det forsømmelsen av jordbruket. Investeringene i det tanzanianske jordbruket var svært lave sett i forhold til sektorens betydning for landets økonomi. De investeringene som ble gjort gikk i hovedsak til ineffektive statlige og halvstatlige foretak, på bekostning av småbøndene. Ujamaa, som var hovedsatsingsområdet i Tanzanias landbrukspolitik i 1970-årene, var på mange måter en feilslått politikk. Ujamaa-landsbyene var ofte ugunstig plassert i forhold til jordsmonn, med for mange folk i forhold til ressurser. De krevde ofte mer arbeidskrevende dyrkingssystemer, og førte til utpining av jorda og reduserte beitemarker. Snarere enn å bli formet av Ujamaas opprinnelig målsetting om frivillig organisering, ble jordbruket i stadig større grad preget av kontroll ovenfra. Denne utviklingen skjøt særlig fart i perioden etter 1976, da den kooperative bevegelsen ble oppløst og erstattet av

36 Eriksen, «Tanzania: Et perspektiv på 25 års utvikling»: 7-9.

37 Havnevik et. al., *Tanzania, Landstudie og vurdering av norsk bistand*: 111-113.

statlige monopoler. Statens kontroll over produksjon, distribusjon og salg, og ikke minst over fordelingen av jordbruksoverskuddet, økte sterkt i siste halvdel av 1970-årene. Disse faktorene bidro til et motsetningsforhold mellom staten og småbøndene, som sammen med dårlige produsentpriser og usikkerhet rundt eiendomsforhold virket demotiverende på produksjonen. Som et svar på dette gikk småbønder i stadig større grad over til å produsere utenfor det offisielle markedet.³⁸ Jordbrukets dominerende betydning i Tanzanias økonomi gjorde at når veksten i jordbruket stagnerte og etter hvert sank utover i 1970-årene, undergravde det selve grunnlaget for vekst i andre sektorer.³⁹

Også industripolitikken virket negativt på Tanzanias økonomiske utvikling. Mens resultatene i industrien hadde vært oppsiktsvekkende gode i 1960-årene, stagnerte industriproduksjonen i perioden etter 1972, og var sterkt synkende fra slutten av 1970-årene. En sentral årsak til denne utviklingen var dårlig styring av statlige og halvstatlige selskaper, som var sterkt økende i perioden fra slutten av 1960-tallet, som en følge av landets nasjonaliseringspolitikk. Slike *parastatals* var ofte preget av dårlig planlegging, dårlig samordning, og betydelig overbemanning. Industrien ble dessuten preget av produksjonskrisen i jordbruket. Fall i jordbrukets eksportvolum betydde fall i valutainntekter. Industribedrifter, som i stor grad var avhengig av import av råvarer, reservedeler og maskiner, fikk dermed problemer med å skaffe nødvendige innsatsvarer. Følgen av disse faktorene var stagnasjon og etter hvert nedgang i industriproduksjonen. Likevel fikk industrien en stadig større andel av landets samlede investeringer i løpet av 1970-årene. Siden Tanzania ikke hadde økonomiske ressurser til å finansiere denne utviklingen, ble industrien stadig mer bistandsavhengig. Summen av ytre og indre årsaker førte i løpet av 1970-årene til at verken jordbruket eller industrien la grunnlag for vekst eller økonomisk uavhengighet i Tanzania.⁴⁰

Selv om det altså var flere problematiske forhold ved Tanzanias økonomiske situasjon i 1970-årene, kompenserte den raske økningen i utenlandsk bistand, sammen med økningen i kaffepriser i 1976-77, til en viss grad for de underliggende

38 Havnevik, et al., *Tanzania, Landstudie og vurdering av norsk bistand*: 35-43, 58, 68-69.

39 Jannik Boesen m. fl. (eds.), *TANZANIA crisis and struggle for survival*, Uppsala: Scandinavian Institute of African Studies 1986: 23.

40 Eriksen, «Tanzania: Et perspektiv på 25 års utvikling»: 8-9, 23.

økonomiske problemene.⁴¹ De store bistandsoverføringene var imidlertid også en del av problemet. Det gjorde det nemlig mulig å forsette investeringene i økonomisk og sosial infrastruktur, på tross av den underliggende økonomiske stagnasjonen. Tanzanias økonomi kunne med andre ord ikke bære ekspansjonen i industri og sosial sektor, som snarere ble avhengig av en stadig større andel utenlandsk bistand.⁴²

Fra slutten av 1970-årene utviklet den økonomiske situasjonen i Tanzania seg fra en underliggende negativ tendens til en stadig mer kriseartet situasjon. Denne utviklingen hang dels sammen med de allerede nevnte faktorene, som hadde gjort Tanzanias økonomi svært sårbar for ytre utfordringer. Særlig to eksterne forhold forverret nå situasjonen ytterligere. For det første ble krigen med Uganda i 1978-79 en stor økonomisk belastning for landet. Krigen bidro til en fordobling av forsvarsbudsjettet, forårsaket avbrudd i landbruksproduksjon og transporttjenester, samt sterk økning i forbruket av olje. Da oljeprisene fordoblet seg nok en gang i 1978-79, parallelt med at eksportprisene sank, økte dessuten underskuddet i betalingsbalansen ytterligere.⁴³

Summen av ytre og indre faktorer bidro fra slutten av 1970-tallet og frem til midten av 1980-tallet til store underskudd i utenriksøkonomien, stagnerende eksport, økte priser på importvarer og synkende produktivitet. Ved inngangen til 1980-tallet var det mangel på medisiner og nødvendige forbruksvarer, samtidig som lavt reallønnsnivå reduserte forbruket. Utenlandsk bistand ble som nevnt uunnværlig for å få økonomien til å gå rundt, stikk i strid med Arushaerklæringens målsetting om å klare seg på grunnlag av egne ressurser.⁴⁴ De økonomiske problemene gikk dessuten utover evnen til å dekke kostnader til infrastruktur, og begrenset evnen til drift og vedlikehold av sosial sektor. Skadelidende ble derfor landets sosiale utvikling, som var en helt grunnleggende faktor i den norske idealiseringen av landet.⁴⁵ Tanzania var ikke alene om denne typen problemer i 1980-årene, da en stor del av de afrikanske landene var preget av økonomisk krise.

41 Havnevik, et. al, *Tanzania, Landstudie og vurdering av norsk bistand*: 111.

42 Boesen m. fl. (eds.) *TANZANIA crisis and struggle for survival*: 21-23.

43 Havnevik et. al., *Tanzania, Landstudie og vurdering av norsk bistand*: 113.

44 Havnevik et. al. *Tanzania, Landstudie og vurdering av norsk bistand*: 1-2. Tanzanias samlede gjeld økte i USD mill., fra 51,2 i 1970, til 302,3 i 1975, 666,2 i 1980, til 486,9 i 1985. (Havnevik et. al., 1988: 122).

45 Havnevik et. al., *Tanzania, Landstudie og vurdering av norsk bistand*: 1-2.

Følgene av krisen ble imidlertid særlig synlige nettopp i Tanzania, på grunn av den sterke kontrasten til Nyereres opprinnelige visjon for landet.⁴⁶

OPPSUMMERING

I dette kapitlet har jeg vist hvordan de politiske, økonomiske og etter hvert også sosiale forholdene i Tanzania til dels utviklet seg stikk i strid med Nyereres ideologiske målsettinger. På visse områder skilte riktignok Tanzania seg positivt ut blant afrikanske land. Politisk stabilitet var et kjennetegn for landet i hele uavhengighetstiden. De tanzanianske myndighetene fulgte i stor grad opp sine målsettinger om å investere i grunnleggende utvikling for den brede befolkningen, og oppnådde oppsiktsvekkende gode resultater i sosial sektor. På andre områder utviklet det tanzanianske samfunnet seg imidlertid stikk motsatt av Arushaerklæringens prinsipper. I motsetning til prinsippet om demokrati og utvikling nedenfra, utviklet Tanzania seg til en ettpartistat med stadig mer autoritære trekk, med undertrykkende rettsapparat og bruk av tvangsmidler overfor befolkningen. I motsetning til prinsippet om å skape utvikling på grunnlag av egne ressurser, økte Tanzanias avhengighet av utenlandsk bistand i hele perioden fra Arushaerklæringen og frem til Nyereres avgang. Den negative økonomiske utviklingen bidro dessuten til å undergrave Tanzanias sosiale utvikling. Da Nyerere gikk av som president i 1985, var Tanzania derfor i praksis verken et sosialistisk eller selvhjulpent land, men snarere et land i dyp økonomisk og sosial krise.

⁴⁶ Eriksen, «Tanzania: Et perspektiv på 25 års utvikling»: 9.

TANZANIA – DET IDEELLE NORSKE SAMARBEIDSLAND.

Tanzania ble i løpet av 1970-årene den største mottakeren av norsk bistand, og fikk i det norske samfunnet rollen som en yndling blant mottakerland. I dette kapitlet vil jeg drøfte i hvilken grad man kan snakke om en idealisering av Tanzania i Norge, og hvordan dette kom til uttrykk. Først vil jeg gå kort gjennom hovedtrekkene ved Norges utviklingssamarbeid med Tanzania, og gjøre rede for hva som skilte Norges forhold til Tanzania fra forholdet til andre mottakerland. Videre vil jeg gjøre rede for hvilke faktorer og forestillinger favoriseringen av Tanzania baserte seg på, undersøke hvordan disse kom til uttrykk i bistandsforvaltningen og på politisk nivå, og drøfte om det endret seg i løpet av perioden fra 1970-tallet til midten av 1980-årene.

HOVEDTREKK VED SAMARBEIDET MELLOM NORGE OG TANZANIA

Utviklingen av et stort bistandsapparat og økende bistandsbevilgninger i Norge, førte på 1960-tallet til et behov for nye samarbeidsland. I løpet av få år inngikk Norge derfor bilaterale samarbeidsavtaler med en rekke Østafrikanske land, deriblant Tanzania, som ble norsk samarbeidsland i 1966.¹ Tanzania var av flere grunner et ideelt samarbeidsland for Norge. For det første passet det godt med vektleggingen av geografisk konsentrasjon og muligheter for nordisk samarbeid. Det at Norge allerede hadde erfaring derfra, gjennom det nordiske samarbeidsprosjektet i Kibaha, var en fordel. At administrasjonsspråket var engelsk, gjorde også samarbeidet enklere.² Tanzania var dessuten et stabilt og fredelig land i afrikansk sammenheng, med en leder som hadde sterk stilling både nasjonalt og internasjonalt. Landet kunne sånn sett forstås som et forbilde for andre afrikanske

¹ Simensen, *Norge møter den tredje verden*: 118.

² Sørensen, *Norges bistand til Tanzania*: 23, 120.

stater. Nyereres sosialistiske ideologi og personlige karisma, samt hans vennskap med sentrale nordiske politikere, gjorde Tanzania desto mer attraktivt.³ I løpet av få år ble det derfor satt i gang flere norske prosjekter i Tanzania.

Det var ikke formulert noen klar målsetting for den norske bistanden til Tanzania, og den ble derfor i første omgang spredt på mange sektorer, men besto på 1960-tallet i hovedsak av teknisk assistanse og ekspertbistand. Utover i 1970-årene gikk bistanden i større grad over til få og store prosjekter, spesielt innen industri, og i hovedsak konsentrert om områder der Norge hadde spesiell kompetanse.⁴ Kraftverkprosjektet Stieglers Gorge, kystfartsprosjektet Tacoshili, fiskerifag-skolen Mbegani, og SaoHill-sagbruket var noen av de største norske bistandsprosjektene som ble satt i gang i perioden. Dette var attraktive prosjekter, som både ga muligheter for å få brukt bistandspenger og norsk kompetanse, og dessuten ga muligheter for norske vareleveranser.⁵ Fra 1972 ble noe av den norske bistanden kanalisert gjennom Tanzanias statlige utviklingsbanker, og finansiell bistand gikk i økende grad til programmer i statsbudsjettene. Norge hadde begrenset kontroll over denne formen for bistand, noe som vitnet om tillit til tanzanianske myndigheter.⁶ Prosjektbistanden ble imidlertid i økende grad dominert av norske myndigheter, i takt med at tanzanianske myndigheter viste seg å ha problemer med å overholde sin del av avtalene. Selv om den norske bistanden til Tanzania gjennomgående ble vurdert som vellykket i 1970-årene, møtte samarbeidet mellom Norge og Tanzania på flere problemer. Uklare målsettinger, uklare avtaler og uklare ansvarsforhold var gjennomgangsproblemer. Mangelfull inntjeningssevne og overtakelsesproblemer i de enkelte prosjektene ble dessuten stadig synligere i løpet av 1970- og 1980-årene.⁷

Da Tanzanias økonomiske problemer toppet seg i første halvdel av 1980-årene, og landet sto i harde forhandlinger med IMF om innføring av reformer for tildeling av videre lån, endret Norge sin bistand til landet. I motsetning til mange andre givere, som reduserte sin bistand til Tanzania i denne perioden, opprettholdt

3 Niels Thomas Røed, *Utdanning for utvikling : the Nordic Tanganyika Centre 1961-1970 : nordisk samarbeid om bistand til Tanzania*. Hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo 2004: 25-27.

4 Sørensen, *Norges bistand til Tanzania*: 128.

5 Simensen, «Aid Symbioses and its Pitfalls»: 164-167.

6 Simensen, *Norge møter den tredje verden*: 168.

7 Ruud og Kjerland, *1975-1989: vekst, velvilje og utfordringer*: 74, 92-93.

Norge sine overføringer. Bistanden ble imidlertid i større grad gitt som direkte programbistand og budsjettstøtte. Våren 1984 ble imidlertid utviklingssamarbeidet med Tanzania tatt opp til vurdering, på grunn av landets økonomiske krise. Den norske regjeringen besluttet da å fryse videre bistand til landet, med krav om framgang i Tanzanias forhandlinger med IMF.⁸

HVA SKILTE TANZANIA FRA ANDRE NORSKE SAMARBEIDSLAND?

I løpet av 1970-årene økte interessen og engasjementet for Tanzania i Norge. Flere av Nyereres bøker og taler ble oversatt til norsk, og Arusha-erklæringen, som slo fast grunnleggende prinsipper i Nyereres politiske ideologi ble, ifølge Simensen, en hustavle i den norske bistandsadministrasjonen.⁹ Den norske bistanden til Tanzania økte i takt med interessen gjennom hele 1970-tallet. Fra 10 millioner kroner i 1970, økte bevilgningene til 79,9. mill. kroner i 1976, og til hele 335 millioner kroner i 1982.¹⁰ Bevilgningene til Kenya, som var det afrikanske landet som fikk mest norsk bistand nest etter Tanzania i perioden etter 1973, lå til sammenligning på 48,3 mill. kroner i 1976, og 152,8. mill. kroner i 1982, dvs kun omkring halvparten av bistanden til Tanzania.¹¹ Fra 1973 skilte altså Tanzania seg ut som den absolutt største mottakeren av norsk bistand, noe som gjenspeilet nettopp den norske interessen for tanzanianske myndigheters utviklingsstrategi og målsettinger.

I løpet av 1970-tallet ble det opprettet institusjonelt samarbeid mellom Norge og Tanzania på stadig flere områder. Det utviklet seg dessuten mange nære personlige bånd mellom de to landene, blant folk i felten, forskere, politikere og byråkrater.¹² Vennskap på tvers av landegrensene bidro til at engasjementet for Tanzania spredte seg og ble sterkere. Det kom blant annet til uttrykk gjennom etableringen av tiltak som lå utenfor det regulære bistandssamarbeidet. Et slikt tiltak var etableringen av Tanzania-foreningen, som var et forsøk på å skape et nært og direkte samarbeid mellom Norge og Tanzania. Utgangspunktet for for-

8 Ruud og Kjerland, *1975-1989: vekst, velvilje og utfordringer*: 67-68. Dette kommer jeg nærmere inn på i kapittel 6, s. 79-85.

9 Simensen, *Norge møter den tredje verden*: 142.

10 Norads årsmeldinger for årene 1970: 60, 1976: 15, og 1982: 59.

11 Norads årsmeldinger for årene 1976: 29, og 1982: 35.

12 Selbervik, *Power of the purse?* : 161.

eningen var en forelesningsrekke på folkeuniversitetet i 1978, «Norge-Tanzania – to søskenland», som bunnet ut i en idé om å etablere et søskenforhold mellom de to landene, med mål om gjensidig verdiutveksling. Africafe er et annet eksempel på tiltak som gikk utover den regulære bistandsrammen. Det var et selskap som importerte kaffe direkte fra Tanzania, markedsførte kaffen i Norge, og sendte overskuddet tilbake til Tanzania. Både Tanzania-foreningen og Africafe var tiltak som ble satt i gang uavhengig av NORAD-bevilgninger, og som var drevet på frivillig idealistisk basis. Slike former for tiltak ble ikke gjort ovenfor noen andre norske samarbeidsland i perioden. De vitner dermed om en helt spesiell interesse ovenfor Tanzania, og illustrerer Tanzanias popularitet også i det brede lag av befolkningen.¹³ På grunn av Tanzanias popularitet ble dessuten flere seminarer, delegasjoner og studieturer lagt nettopp dit. Slike turer, ofte støttet av NORAD, kunne bli rene pr-kampanjer for Tanzania og norsk bistand.¹⁴ Fremstillingene av Tanzania i medier og stortingsdokumenter i perioden speilet og bygget også oppunder interessen og begeistringen for landet, noe jeg kommer nærmere inn på senere i oppgaven.

Den omfattende investeringen i Tanzania, utviklingen av institusjonelle og personlige bånd, etableringen av frivillige og idealistiske tiltak ovenfor landet, samt en gjennomgående positiv fremstilling av Tanzania i politikken og i mediene, som skilte seg ut i forhold til andre norske mottakerland, - summen av dette gjør at man kan snakke om Tanzania som en yndling i norsk bistand i denne perioden.

SOSIAL UTVIKLING OG IDEOLOGISK LIKHET

Fremstillingene av Tanzania i forvaltningen og på politisk nivå kan si noe om hvilke ideer og forestillinger som lå til grunn for idealiseringen av Tanzania. I disse fremstillingene ble to faktorer gjennomgående lagt vekt på, på den ene siden Tanzanias oppsiktsvekkende sosiale utvikling, og i forlengelsen av det, en påstand om ideologisk likhet mellom Norge og Tanzania. Disse faktorene var i større eller mindre grad til stede i hoveddelen av fremstillingene av Tanzania gjennom hele

¹³ Sørensen, *Norges bistand til Tanzania*: 122-126.

¹⁴ Sørensen, *Norges bistand til Tanzania*: 115-119, 126-127.

perioden, også i dokumenter som ellers stilte seg kritisk til kritikkverdige forhold i landet.

Politisk nivå

Forestillingen om Tanzania både som et sosialt foregangsland og som ideologisk slektning til Norge kan begge forstås med utgangspunkt i Stortingsmelding 29 (1971-72). Denne meldingen formulerte prinsipper som ble retningsgivende for norsk bistand siden, og ble et referansepunkt for norsk bistandsdebatt i 1970- og -80-årene. Meldingens prinsipper kan derfor også forstås som et viktig vurderingsgrunnlag i den norske Tanzania-debatten. Utviklingsforståelsen Stortingsmelding 29. forfektet la særlig vekt på nettopp sosial utvikling, og var dessuten på mange områder i tråd med Arushaerklæringens utviklingsstrategi. Meldingen argumenterte for at økonomisk vekst måtte ses i sammenheng med strukturelle samfunnsmessige endringer, fordeling av samfunnsgodene og velferdsutvikling. Økonomisk vekst kunne altså ikke alene bedre situasjonen for det brede lag av befolkningen i utviklingslandene, men måtte skje i sammenheng med utvikling i sosial sektor. Meldingen la videre vekt på at utviklingssamarbeidet skulle ta utgangspunkt i mottakerlandets målsettinger og prioriteringer, og at graden av utvikling som oppnås er avhengig av mottakerlandenes politikk. Undervisning, helsevesen og distriktsutbygging ble trukket frem som sektorer som i særlig grad bidro til sosial og økonomisk utjamning, som det derfor burde bli satset ekstra på. Det ble dessuten satt som et mål å bidra til at mottakerlandene skulle bli mest mulig selvhjulpne.¹⁵ Prinsippet om å prioritere samarbeid med regimer som førte en «sosialt rettferdig og utviklingsorientert politikk, til beste for alle lag av folket,»¹⁶ var et annet sentralt punkt i meldingen.¹⁷ Det ga et signal om at sosial politikk og vilje til utvikling var overordnet i vurderingen av norske samarbeidsland. Alle de overnevnte nøkkelordene i Stortingsmelding 29 var også

15 St.meld. nr. 29 (1971-72): 4, 8, 21.

16 St.meld. nr. 29 (1971-72): 8.

17 Siden de fleste norske hovedsamarbeidsland allerede var valgt før utgivelsen av denne meldingen, fikk prinsippet riktignok liten praktisk betydning i første omgang. Det spilte imidlertid etter hvert en viktig rolle som retningsgivende norm i debatten om hvilke standarder som skulle stilles til norske samarbeidsland.

grunnleggende satsingsområder for president Nyerere.¹⁸ Selv om meldingen ikke eksplisitt trakk Tanzania frem som et eksempel, var samsvaret mellom prinsipper i denne meldingen og Arushaerklæringen altså påfallende.

Prinsippene fra Stortingsmelding 29 var sentrale i regjeringenes fremstillinger av Tanzania i hele perioden, og bidro til å styrke bildet av Tanzania som et godt eksempel i norsk bistand. I stortingsmeldinger kom det stort sett implisitt til uttrykk, gjennom en vektlegging av de overnevnte faktorene som hovedmålsettinger for norsk bistand, og ved understreking av disse som faktorer som i særlig grad burde vektlegges i vurderinger og prioriteringer av norske samarbeidsland. Et eksempel på en slik fremstilling er poengteringen i Stortingsmelding 94 (1974-75) av at

det er den utviklingspolitikk som legger hovedvekten på bred sosial [...] og økonomisk utvikling av de brede lag av folket, herunder ikke minst utvikling på landsbygda, som i det lange løp også er den mest vekstfremmende.¹⁹

Prinsippene som det ble lagt vekt på her, var helt i tråd med grunnleggende prinsipper i Arushaerklæringen. Når denne typen utviklingsforståelse ble formulert parallelt med en understreking av samsvarende prinsipper og utviklingsstrategi i tanzaniansk politikk, underbygget stortingsmeldingene et bilde av Tanzania som et sosialt foregangsland, og som et godt eksempel i norsk bistand. Vektleggingen av Tanzanias sosiale utvikling, i meldingenes landbeskrivelser av Tanzania, styrket dette bildet.²⁰ Til dels ble Tanzania dessuten på dette grunnlaget trukket eksplisitt frem som et godt eksempel. I den sammenheng ble det lagt vekt på landets egalitære målsettinger og satsing på landsbyutvikling og selvhjelp, samt at Tanzania i større grad enn de fleste andre norske samarbeidsland la vekt på velferd og sosial utvikling. Stortingsmelding nr. 94 (1974-75) illustrerer en slik fremstilling, i utsagnet om at Tanzania «i særlig grad [har] forstått at utvikling må komme innenfra, ved å bygge på egen bakgrunn og egne ressurser.»²¹

Vektlegging av Tanzania og Nyereres engasjement internasjonalt på områder hvor Norge hadde sammenfallende syn, var en annen viktig faktor i etableringen av en forestilling om Tanzania som en ideologisk slektning av Norge. Ny Øko-

18 For redegjørelse av hovedpunktene i Nyereres utviklingsstrategi, se forrige kapittel, s. 13–14.

19 St.meld. nr. 94 (1974-75): 21.

20 Se for eksempel landbeskrivelsene av Tanzania i St. meld. Nr. 34 (1973-74), St.meld. Nr. 55.(1974-75), St.meld. nr. 63 (1975-76), St.meld. nr. 95 (1976-77), og St.meld. nr. 35 (1980-81).

21 St.meld. nr. 94 (1974-75): 76. Se også St.meld 74 (1984-85): 24, samt St. tid. ss. 1856-57. (1972-73).

nomisk Verdensorden (NØV), som innebar krav om endring av de strukturelle forholdene i verdensøkonomien til utviklingslandenes fordel, var sentralt i den sammenheng. Både i opinionen, mediene og blant politikere i Norge fikk NØV stor oppmerksomhet i den siste halvdel av 1970-årene. Dette engasjementet kom mer konkret til uttrykk i Stortingsmelding 94 (1974-75) (også kalt «NØV-meldingen») sin tilslutning til utviklingslandenes krav. Tanzania var en aktiv forkjemper for NØV, og spilte en ledende rolle i FN-arbeidet for disse kravene.²² Det norske NØV-engasjementet var altså helt i tråd med Nyereres politikk, og kan derfor ha bidratt til å styrke forestillingen om ideologisk likhet til Tanzania. En annen faktor som ofte ble trukket frem i fremstillinger av Tanzania, var landets alliansefrihet og engasjement mot kolonialisme og apartheid. Mer konkret ble det gjerne vist til Tanzanias aktive kamp mot de hvite mindretallsregimene i Namibia, Rhodesia og Sør-Afrika.²³ I Norge hadde engasjementet for frigjøringskampen i det sørlige Afrika, og særlig kampen mot apartheidssystemet, vært sterkt helt siden 1960-tallet, og fra 1970-tallet økte Norge sin støtte til frontlinjestatene.²⁴ Tanzanias ledende rolle blant frontlinjestatene var altså også samsvarende med norsk utenrikspolitikk.

På 1970-tallet var majoriteten av representantene på Stortinget sine fremstillinger av Tanzania i hovedsak i tråd med regjeringens idealisering av landet. Tanzanias utviklingsorienterte politikk og sosiale utvikling ble trukket frem av representanter fra samtlige partier på Stortinget, med unntak av Anders Langes parti (ALP).²⁵ At Nyereres utviklingsstrategi vakte begeistring uavhengig av politisk ståsted ble også eksplisitt poengtert av Jakob Aano (KrF) i 1978

22 Ruud og Kjerland, *1975-1989: vekst, velvilje og utfordringer*: 17, 25.

23 Tanzanias engasjement i NØV, samt for alliansefri bevegelse og frigjøringskampen i det sørlige Afrika trekkes frem i landbeskrivelser av Tanzania i St.meld. nr. 8 (1978-79), St.meld. nr. 15 (1979-80) St.meld. nr. 35 (1980-81), St.meld. nr. 14 (1981-82) og St.meld. nr. 14 (1982-83). Det ble også vektlagt i forvaltningens rapporter, i for eksempel UD 25 4 /149, *Notat: Tanzania*. Notat til statsminister Brattelis besøk i Tanzania februar 1975. 15.1.1975: 5, 9, og i UD 25 4 /149, Royal Norwegian Embassy, Dar es Salaam, til UD. *Tanzania – økonomi, utviklingspolitikk, samarbeide med nabostater og generelle bemerkninger om utenrikspolitikken*. 22.4, 1976: 11-12.

24 Rolf Tamnes, *Oljealder: 1965-1995*. i *Norsk utenrikspolitikks historie*, bd. 6, Oslo: Universitetsforlaget 1997: 364-366.

25 Se eksempelvis St. tid. ss. 1684-1708 (1977-78), Lars Roar Langslet (H): 1700, og Jakob Aano (KrF): 1706, og St. tid. nr. 1565-3022 (1975-76) Finn Gustavsen (Sv): 2755-2756, og Jan Østby (Sp): 1856.

Eg forstår også svært godt at vi her heime har fatta ei spesiell interesse for Tanzania av mange grunnar. President Nyerere er ein fascinerande personlegdom, ein av dei store statsmenn i den tredje verda. Også hans modell for utvikling er interessant, anten ein kaller seg sosialist eller ikkje i den rike verda.²⁶

Dette brede politiske engasjementet for Tanzania begynte å slå sprekker ved inngangen til 1980-tallet, noe jeg vil komme tilbake til senere i oppgaven. Tanzanias sosiale utvikling var likevel fortsatt sentral i fremstillingene av Tanzania på Stortinget i denne perioden, men ble i større grad vektlagt av representanter fra den politiske venstresiden, som et forsvar mot den økende kritikken av landets økonomiske og politiske utvikling.²⁷

Forvaltningen

Sosial utvikling spilte også hovedrollen i fremstillinger av Tanzania i Norads årsmeldinger, frem til 1981. De fleste av årsmeldingenes beskrivelser av Tanzania handlet om landets investeringer innen helse, utdanning og utjevningsspolitikk, snarere enn om landets produktive og økonomiske utvikling. Samlet sett ble Tanzania dermed fremstilt som et godt eksempel på et sosialt rettferdig og utviklingsorientert regime, og som et land med en politikk i samsvar med norske politiske verdier, selv om det ikke ble sagt eksplisitt.²⁸ Fra 1981 la Norad større vekt på landets økonomiske utvikling. De sosiale målsettingene og resultatene ble imidlertid fortsatt trukket frem som en kontrast til landets økonomiske problemer. Det ble fortsatt slått eksplisitt fast at Tanzanias sosiale utvikling hadde en særlig betydning for landets status i norsk bistand. I Norads årsmelding for 1984 ble for eksempel Tanzanias status som Norges største bistandsmottaker begrunnet nettopp med at landet «har ført en politikk med større vekt på sosial utvikling for de brede lag av befolkningen enn de fleste av våre andre hovedsamarbeidsland.»²⁹

Representasjonens rapporteringer om Tanzanias situasjon fokuserte i større grad på menneskerettslige og økonomiske forhold enn på landets bredere sosiale utvikling. Menneskerettigheter kan imidlertid forstås som en sentral faktor innen

26 Jakob Aano (Krf) i St. tid. ss. 1684-1708 (1977-78): 1706.

27 Se for eksempel St. tid. ss. 656-707 (1981-82): 665, og St. tid. ss. 3269-4913 (1982-83): 4098.

28 Norads årsmeldinger, for årene 1970, 1971, 1972, 1974, 1975 og 1979.

29 Royal Norwegian Embassy, Dar es Salaam. *Årsmeldingen 1984 - Særavsnitt om Tanzania* (Utkast. PT/Anb) 21.1, 1985: 1.

sosial utvikling. Sånn sett kan fremstillinger av Tanzania som et menneskerettsorientert regime også forstås som en underbygging av Tanzania som et sosialt foregangsland.³⁰ Representasjonens fremstillinger av Tanzania vitner dessuten om hvordan den sosiale utviklingen også kunne fungere som en nedtoning av krittikkverdige forhold. Landets investeringer og resultater i sosial sektor ble nemlig gjentatte ganger trukket frem som forklarende eller formildende faktorer i forhold til Ujamaa-politikken, eller andre problematiske menneskerettslige forhold.³¹

Både i Regjeringen, på Stortinget, og i forvaltningen må altså sosial utvikling forstås som helt grunnleggende i etableringen av en forestilling om Tanzania som et godt eksempel i norsk bistand. Mens fokuset på disse faktorene på 1970-tallet i seg selv bygde opp og styrket landets idealstatus i Norge, fungerte det på 1980-tallet i større grad som formildende faktorer som modererte kritikken mot landets indrepolitiske forhold.

Man kan spørre seg i hvilken grad idealiseringen av Tanzania bunnet i sympati for disse politiske prinsippene og målsettingene, i forhold til i hvilken grad det var basert på tanzanianske myndigheters praktiske politikk og resultater. Tanzanias sosiale utvikling, særlig på områder som helse og undervisning, var oppsiktsvekkende positiv i afrikansk sammenheng, og ble stadig vist til i norske fremstillinger av landet. Andre sentrale faktorer i idealiseringen av Tanzania må imidlertid snarere antas å ha bygd på et ideologisk grunnlag. Tanzanias satsing på økonomisk fordeling, landsbyggdutvikling og selvberging, var helt sentrale punkter i forståelsen av Tanzania som et utviklingsorientert regime. Dette var riktignok sentrale målsettinger i Arushaerklæringen, men i praksis oppnådde aldri Tanzania disse målsettingene, tvert imot.³² Når disse faktorene ble trukket frem som argumenter som var ment å styrke Tanzanias eksempelstatus i norsk bistand, er det derfor rimelig å lese det som basert på ideologi, snarere enn på den faktiske utviklingen i landet.

30 UD's fremstillinger av Tanzanias menneskerettslige situasjon tar jeg for meg i neste kapittel.

31 Se eksempelvis UD 25 4 /149, *Notat: Tanzania - den politiske situasjon*. Innk. til UD 14. 6, 1972; UD 25 4/149, *Notat: Arusha-deklarasjonen og afrikansk sosialisme*. Notat i forbindelse med statsminister Brattelis offisielle besøk i Tanzania, 3-7 februar 1975. 23.1, 1975, og UD2, Politisk kontor. *Landsbysammenflyttingen i Tanzania - ujamaa-systemet*. Notat : til utenriksdebatten, 2.6, 1975.

32 For Tanzanias økonomiske og politiske utvikling under Nyerere, se kapittel 2.

PERSONLIGE BÅND, STRATEGISKE INTERESSER OG FØLELSMESSIG ENGASJEMENT

Også andre faktorer enn ideologisk identifisering bidro til en idealisering av Tanzania i Norge. Nyereres person spilte i seg selv en helt sentral rolle for Tanzanias popularitet. Det gjaldt ikke bare hans ideer, men også hans personlige egenskaper. Samtlige av mine informanter trekker frem Nyereres personlighet og karisma som en helt grunnleggende faktor bak det norske Tanzania-engasjementet. Halle Jørn Hansen³³ betegner i denne sammenheng Nyerere som

en formidabel personlighet. [...] Han var en stor tenker, en stor retoriker, og en virkelig stor taler. Slik at han kunne binde studentersamfunnet i Oslo, og han kunne binde bønder i Tanzania. Så han hadde denne eksepsjonelle kommunikasjonsevnen, som ikke mange har. Så jeg tror at mye av Tanzania-velviljen som utviklet seg i sekstiårene var knyttet til denne veldig sterke personligheten til Julius Nyerere.³⁴

President Nyereres personlige rolle internasjonalt fungerte også dels til å underbygge en forestilling om at Tanzanias politikk var i tråd med norske politiske prinsipper.³⁵ Det kom for eksempel til uttrykk i Norads Landprogram for Tanzania 1984-87, der Nyerere ble omtalt som en talsmann for nord-syd samarbeid, nedrustning og fredsbygging, og der det videre ble slått fast at «...forhåpentligvis vil hans [Nyereres] røst fortsatt bli hørt i regionale og internasjonale fora.»³⁶ Nyerere ble dessuten sitert av representanter fra den politiske venstresiden for sine betraktninger om den internasjonale situasjonen for å styrke og illustrere poenger i politiske debatter.³⁷ Det vitner om Nyereres anseelse blant norske politikere, og illustrerer dessuten holdninger på den politiske venstresiden om at norske myndigheter på visse områder hadde noe å lære av Tanzania. At flere nordiske

33 Hansen var NRKs korrespondent i Afrika i perioden fra 1978-1982, og var informasjonssjef i Norad i perioden fra 1982 til 1986, og fra 1988 til 1991.

34 Samtale med Halle Jørn Hansen, 9.6, 2008.

35 Se for eksempel UD 25 4/149, Royal Norwegian Embassy, Dar es Salaam. *Tanzania – politiske forhold*. Skriv nr 83. til UD, 23. 9, 1985; UD 25 4 /149, *Notat: Tanzania*. Notat til statsminister Brattelis besøk i Tanzania februar 1975. 15.1.1975, og UD 25 4/149, *Tanzanias utenrikspolitikk – noen momenter*. Basert på foredrag av Tore Linné Eriksen, «Tanzania – vårt vennsland», 11.februar 1978 i Universitetets aula. 20.2, 1978.

36 Royal Norwegian Embassy, Dar es Salaam, (OD/Whs) *Bidrag til NORADs årsmelding 1985 - Tanzania - politiske forhold*, 23.9, 1985.

37 Se for eksempel Knut Frydenlund (Ap) i St. tid. nr. 1824-1892 (1972-73): 1868, og Finn Gustavsen (Sv) i St. tid. ss. 1565-3022 (1975-76): 2761.

politikere, forskere og byråkrater utviklet personlige vennskap med tanzanianere, deriblant med Nyerere, styrket også sympatien for Tanzania.³⁸

På samme måte som Tanzania var gjenstand for interesse og engasjement i Norden, var Norden dessuten gjenstand for sympati og begeistring i Tanzania.³⁹ Nordisk bistand var mindre bundet til kommersielle og strategisk politiske interesser, og nordiske donorer ble dessuten oppfattet av tanzanianske myndigheter som mer lydhøre og forståelsesfulle ovenfor deres mål og interesser, enn mange andre givere.⁴⁰ Tanzanianske myndigheter visste dessuten å spille på den nordiske sympatien i sin lobbyering for bistand. Når Nyerere var på besøk i Norden, betonet han for eksempel særlig sosialdemokratiske elementer i sin ideologi, mens han nedtonet sammenflyttingspolitikken.⁴¹ Tanzanias uttrykk for sympati og vennskap ovenfor Norden og Norge kan på denne måten ha bidratt til en god sirkel, og ha forsterket relasjonen ytterligere.

Relasjonen mellom Norge og Tanzania var også preget av mer strategiske interesser. Norge ble etter hvert dypt involvert, med massive investeringer, i Tanzania. Det ble bygget opp en omfattende Tanzania-kompetanse både i bistandsbyråkratiet og i norske forsknings-institusjoner. Den norske relasjonen til Tanzania var altså etter hvert preget av både økonomiske, institusjonelle og karrieremessige interesser. Flere ulike aktører var derfor interessert i å bevare en nær relasjon til Tanzania, og det utviklet seg en lobby for Tanzania i Norge.⁴² Et annet forhold som spilte inn i Tanzania-debatten, var hensynet til den generelle oppslutningen om bistand. Den norske bistandsvirksomheten var gjenstand for økende kritikk i norske medier i slutten av 1970-årene. Ifølge Ruud og Kjerland, var derfor flere av Stortingets representanter bekymret for bistandens oppslutning i befolkningen. Fremstillinger av Tanzania som et spesielt utviklingsorientert regime kunne i

38 Simensen, «Aid Symbioses and its Pitfalls.»: 1-2, 10.

39 Også i Sverige var Tanzania gjenstand for idealisering i 1970-årene, særlig på den politiske venstresiden. Ole Elgström peker på mange av de samme årsaksfaktorene som jeg har trukket frem her, nemlig sympati for og ideologisk identifisering med den sosiale satsingen i Nyereres utviklingsstrategi. Elgström, Ole. *Foreign Aid Negotiations: the Swedish-Tanzanian aid dialogue*, Aldershot, Avebury, 1992.

40 Selbervik, *Power of the purse?*: 161.

41 Simensen, *Power of the purse?*: 142.

42 Selbervik, *Power of the purse?*: 161, 165.

dette henseendet brukes som et godt eksempel på norsk bistand, for å fremheve positive trekk ved den norske bistandsvirksomheten.⁴³

Summen av de overnevnte faktorene gjorde at Tanzania i løpet av 1970-årene fikk en helt spesiell plass i norsk bistand. Hilde Selbervik mener det følelsesmessige engasjementet for Tanzania etter hvert ble så sterkt at man kan snakke om en *Tanzaphilia*. Dette begrepet ble lansert av Ali Mazrui allerede i 1967, for å beskrive den sterke appellen Nyereres person og ideologi hadde hos vestlige intellektuelle: «I would define «Tanzaphilia» as the romantic spell which Tanzania casts on so many of those who have been closely associated with her.»⁴⁴ Selbervik mener dette fenomenet preget hele det internasjonale bistandssystemet i 1970-årene, men at forestillingen om felles politiske idealer gjorde *Tanzaphiliaen* ekstra sterk i de nordiske landene.⁴⁵ Jarle Simensen støtter opp om Selberviks argumentasjon. Han trekker det imidlertid lenger, idet han hevder at den norske Tanzania-debatten var preget av en slags ideologisk blanding, som etablerte en bestemt måte å se og forstå Tanzania på, der det ikke var rom for å stille kritiske spørsmål. Simensen mener derfor det norske bistandssamfunnet var rammet av et *Tanzania-syndrom*, «in the sense of a closed system of perceptions and practises captured by prevailing ideology and interest.»⁴⁶

OPPSUMMERING

Så langt har jeg vist hvordan sosial utvikling og ideologisk likhet var underliggende faktorer i vurderingen av Tanzania gjennom hele perioden. Det kom til uttrykk i fremstillinger av landet både på politisk nivå og i forvaltningen. Dels fungerte disse faktorene i seg selv til å underbygge et bilde av Tanzania som et slags ideal-samarbeidsland for Norge. Det kom til uttrykk i betegnelser av det tanzanianske regimets politikk, ved vektlegging av landets sosiale profil, og av elementer som stemte overens med norske politiske prinsipper. Det kom også til uttrykk i rede-gjørelser for norske bistandspolitiske prinsipper og idealer, ved en vektlegging

43 Ruud og Kjerland, *1975-1989: vekst, velvilje og utfordringer*: 56-60, 68.

44 Ali A. Mazrui, «Tanzaphilia»: 162.

45 Selbervik, *Power of the purse?*: 160-161.

46 Simensen, «Aid Symbioses and its Pitfall.»: 170. Jeg gjør nærmere rede for Simensens idé om et Tanzania-syndrom, og drøfter i hvilken grad min analyse støtter hans teori, i kapittel 6, s. 91-94.

av kvalitative faktorer, og elementer som gikk overens med Nyereres politiske prinsipper. Vektleggingen av disse faktorene fungerte også som formildende eller forklarende faktorer til andre mer kritikkverdige forhold i landet.

At Tanzania i større eller mindre grad var gjenstand for en idealisering i Norge synes klart. Årsakene bak denne idealiseringen krever imidlertid grundigere undersøkelser. Ved siden av Nyereres ideologi og Tanzanias sosiale utvikling, har jeg i dette kapitlet pekt på hvordan Nyereres person, sammen med personlige bånd og strategiske interesser, spilte en rolle for idealiseringen av landet. Simensen argumenterer dessuten for at det norske bistandsmiljøet var preget av en diskurs som la rammer og føringer for hvordan man kunne snakke om Tanzania. I neste del av oppgaven vil jeg drøfte forholdet mellom disse ulike årsaksforklaringene, ved å undersøke vurderingene og fremstillingene av kritikkverdige forhold i landet. Først vil jeg ta for meg fremstillingen av Tanzanias menneskerettslige situasjon, særlig i forbindelse med den praktiske gjennomføringen av Ujamaa i perioden 1973-76. Deretter vil jeg ta for meg fremstillingen av Tanzanias negative økonomiske utvikling, særlig i perioden etter krisen fra 1979. Hvordan ble disse problemene i Tanzania fremstilt? I hvilken grad kom idealiseringen av Tanzania i veien for en nyansert og helhetlig fremstilling av landets menneskerettslige og økonomiske forhold?

MENNESKERETTIGHETER

Nyereres forfekting av enkeltmenneskets rett til frihet, likhet og rettferdighet, sammen med oppsiktsvekkende sosial utvikling og human flyktningpolitikk, etablerte et bilde av Tanzania som et spesielt menneskerettsvennlig regime, i afrikansk sammenheng. Som vist i kapittel 2, innebar imidlertid tanzanianske myndigheters praktiske politikk på visse områder en innskrenking av befolkningens rettigheter. Det var ingen politisk frihet, og individet hadde ingen beskyttelse mot uregulert utøvende makt. Dette kom spesielt til uttrykk i forbindelse med *The Preventive Detention Act*, som legitimerte forebyggende arrestasjoner av sivile uten dom og rettegang, samt i forbindelse med tvangsflyttingen av flere millioner tanzanianere til Ujamaa-landsbyer, i 1970-årene.¹

Den menneskerettslige situasjonen i Tanzania var et tema i Norge på to ni-våer i 1970-årene. På en side fikk landets *generelle* menneskerettslige forhold, forstått som befolkningens sivile og politiske rettigheter, samt tanzanianske myndigheters proklamerte politikk om menneskerettigheter, en del oppmerksomhet. Det var et sentralt tema i forvaltningens rapportering i perioden, men var i liten grad gjenstand for oppmerksomhet på politisk nivå. Det andre nivået som ble diskutert i sammenheng med menneskerettigheter var gjennomføringen av Ujamaa-politikken, særlig i forbindelse med tvangsflyttingspolitikken i perioden 1973-76. De menneskelige følgene av Ujamaa ble særlig stilt spørsmålsteget ved i forvaltningen, men var også i noen grad et tema på politisk nivå.

I dette kapittelet vil jeg først gjøre rede for forvaltningens fremstillinger både av Tanzanias *generelle* menneskerettslige forhold, og av Ujamaa-politikken mer

¹ Det er knyttet stor usikkerhet til de nøyaktige tallene på hvor mange som ble tvangsflyttet, og det opereres med forskjellige tall i litteraturen. Mens Hedlund og Lundahl anslår at minst 5 millioner tanzanianere ble tvangsflyttet til Ujamaa-landsbyer (*Ideology as a Determinant of Economic Systems*: 43), har Read et anslag på 10 millioner («Human Rights in Tanzania: 133»), og Simensen et anslag på ca. 13 millioner («Aid Symbioses and its pitfalls»: 169). Havnevik et al., hevder på sin side at mellom 70-80% av landsbybefolkningen ble flyttet til ca 8000 landsbyer i perioden 1973-76. (*Tanzania. Landstudie og vurdering av norsk bistand*: 40)

spesielt. Jeg vil dessuten drøfte hvilke faktorer som spilte inn for hvordan forvaltningen rapporterte om de menneskerettslige forholdene i Tanzania i perioden. I neste del av kapitlet vil jeg gjøre rede for hvordan partiene på Stortinget forholdt seg til tvangsflyttingen, og drøfte mulige årsaker til at det var så lite debatt rundt dette på politisk nivå.

FORVALTNINGEN

Generelle menneskerettslige forhold

Forvaltningens fremstilling av Tanzanias *generelle* menneskerettslige forhold kan grovt deles inn i tre typer. Dels ble situasjonen vurdert gjennomgående kritisk, ved at menneskerettslige forhold ble problematisert uten at det ble vist til noen formildende omstendigheter. Dels ble den fremstilt i form av en moderert kritikk, der problematiske forhold ble balansert mot ulike formildende eller forklarende faktorer. En siste fremstillingsmåte var en komparativ vurdering, der Tanzanias menneskerettslige situasjon ble vurdert som relativt positiv i forhold til land der situasjonen var enda mer kritikkverdig.

Gjennomgående kritiske fremstillinger

Gjennomgående kritiske vurderinger kom i hovedsak til uttrykk i forbindelse med politiske fanger og svak rettssikkerhet for den tanzanianske befolkningen. I første halvdel av 1970-tallet ble det rapportert om forebyggende arrestasjoner, fengsling og forvaring uten rettegang, og dessuten uttrykt bekymring for landets mange politiske fanger.² Det brutale regimet på Zanzibar ble også problematisert.³ Et eksempel på en slik fremstillingsmåte kom til uttrykk i et UD-notat fra 1974. Her

² Se for eksempel UD 25 4/149, Royal Norwegian Embassy, Nairobi for Dar es Salaam, *Tanzania – løslatelse av politiske fanger*. Korrespondanse (notat) til UD, 3.5, 1974, og UD 25 4/149, Royal Norwegian Embassy, Dar es Salaam. (PN/WBh) *Politiske fanger i Tanzania*. Notat til UD, 14.3, 1975, og UD 25 4/149, Royal Norwegian Embassy, Dar es Salaam til UD, *Politiske hendelser i Tanzania*, 31.1.1977.

³ Se for eksempel UD 25 4/149, Royal Norwegian Embassy, Dar es Salaam /Nairobi til UD, *Zanzibar – tvunget ekteskap*, 5.10, 1970; UD 25 4/149, *Tanzania – en politisk oversikt. Mtp Utenriksminister Malecelas besøk 2. - 5. mai*. Notat til UD, 26.4, 1973, og UD 25 4/149, Royal Norwegian Embassy,

ble det gjort det rede for bruken av tvang i forbindelse med Ujamaa, samtidig som det ble vist til folkedomstoler, henrettelser, utvisninger og vilkårlige fengslinger på Zanzibar. Notatet slo videre fast at situasjonen på Zanzibar dels hadde virket ødeleggende på Nyereres image som en progressiv, demokratisk leder.⁴ Denne typen gjennomgående kritikk utgjorde bare en marginal del av forvaltningens rapporter. De eksemplene som finnes vitner likevel om at det forelå informasjon om kritikkverdige menneskerettslige forhold i Tanzania, og at det til dels ble stilt grunnleggende spørsmål ved Tanzanias menneskerettslige situasjon i norsk forvaltning.⁵

Moderert kritikk

Det var en moderert form for kritikk som var det mest vanlige i forvaltningens fremstillinger av Tanzanias generelle menneskerettslige situasjon. I denne typen fremstillinger ble kritikkverdige forhold slått fast, men balansert mot eller satt i skyggen av ulike formildende eller forklarende omstendigheter. Av slike formildende omstendigheter var myndighetenes positive sosiale målsettinger og sosialpolitiske resultater særlig fremtredende. Tilfeller av vedvarende brudd på menneskerettighetene ble dessuten gjerne balansert mot et fokus på tanzanianske myndigheters beklagelse av, tiltak mot eller bedring av kritikkverdige forhold den siste tiden.⁶ Dette kunne igjen skape et inntrykk av brudd på menneskeret-

Dar es Salaam, til UD, *Landnotat om Tanzania*, desember 1979 (dato ikke oppgitt), Innk. til UD 6.mai, 1980.

4 UD 25 4/149, Notat til UD, *Tanzania – land og folk*. 22.2, 1974: 2-4.

5 Amnesty appellerte for eksempel i 1974 direkte til norske myndigheter om å legge press på tanzanianske myndigheter i forbindelse med den svake rettssikkerheten i landet. (UD, Arne H. Christensen, Amnesty international, til UD, 22.10, 1974).

6 En slik moderert form for kritikk kom blant annet til uttrykk i et landnotat om Tanzania i 1979. I dette notatet ble det vist til de kritikkverdige menneskerettslige forholdene på Zanzibar, med henvisning til politiske fanger og fengsling uten lov og dom, samt bruk av tortur i fengslene. På den annen side ble det gjort rede for tanzanianske myndigheters positive sosiale målsettinger, samtidig som det ble slått fast at en positiv utvikling hadde funnet sted på alle de overnevnte områdene «de siste årene». (UD 25 4/149, Royal Norwegian Embassy, Dar es Salaam, til UD, *Landnotat om Tanzania*, Desember, 1979 (dato ikke oppgitt), Til UD 6.mai, 1980) Andre eksempler på slike fremstillingstyper er for eksempel UD 25 4/149, Royal Norwegian Embassy, Dar es Salaam til UD, *Situasjonen i Tanzania - norsk bistand*. Nr. 201, 1. vedlegg, 20.7, 1976, og Royal Norwegian Embassy, Dar es Salaam til UD, *Menneskerettighetssituasjonen i Tanzania*, 13. 9, 1978.

tighetene som et problem på lavere nivå, som sto i motsetning til tanzanianske myndigheters offisielle politikk.

En annen måte å moderere inntrykket av Tanzanias menneskerettslige situasjon på, var en vektlegging av menneskerettsorienterte elementer ved tanzanianske myndigheters politikk generelt, som nærmest ble satt opp som en motpol til kritikkverdige menneskerettslige forhold i landet. Regimets politikk ble gjerne i den sammenheng betegnet som særlig rettsbevisst, med human flyktningpolitikk og betydelig respekt for menneskerettighetene.⁷ Fremstillinger av Tanzania som et menneskerettsvennlig regime la i større grad vekt på Nyereres målsettinger og politiske prinsipper, enn på tanzanianske myndigheters politikk i praksis. Et eksempel på det er en politisk rapport om Tanzania fra 1971, der det ble slått fast at

et vesentlig element i hans [Nyereres] filosofi er at sosialismen ikke må påtvinges folket, men at man gjennom opplæring må få folket til å handle og tenke i uegennyttige, sosialistiske baner og derigjennom selv skape det ideelle samfunn. [...] [Nyerere er dessuten] utrettelig i å propagandere for de sosialistiske ideer: menneskeverd, fellesnytte fremfor egen nytte, solidaritet og self-reliance.⁸

Verdiene som kommer til uttrykk i dette sitatet illustrerer en tendens i fremstillingene av Nyereres ideologiske målsettinger, nemlig at Tanzania ble gjort til et foregangsland for helt grunnleggende verdier det nærmest er umulig å si seg uenig i, og dermed ble fremstilt som et slags moralsk og etisk eksempel. Bruken av ord som menneskeverd, menneskelighet, humanisme, solidaritet, rettferdighet, ærlighet og integritet i betegnelser av Nyereres person, ideologi eller regime, kunne bygge opp under en slik forestilling.⁹

7 Se for eksempel UD 25 4/149, Royal Norwegian Embassy, Dar es Salaam. Referat frat tlf-samtale Hjelde/Doerum, *Tanzania – trekk ved den oekonomiske og innerrikspolitiske situasjon*. 22.5, 1985; UD 37 4/149, Bidrag til NORADS årsmelding 1985, *Tanzania – politiske forhold*, 23. 9, 1985, og UD 25 4/149, Royal Norwegian Embassy, Dar es Salaam, skriv nr. 83 til UD, *Tanzania – politiske forhold*, 23. 9, 1985.

8 UD 25 4/149, Royal Norwegian Embassy, Dar es Salaam /Nairobi, notat til UD, *Tanzania – politiske forhold.*, 28.5, 1971.

9 Se for eksempel UD 25 4/149, Royal Norwegian Embassy, Dar es Salaam til UD, *Situasjonen i Tanzania - norsk bistand*, 20. 7, 1976; UD2, Politisk kontor. *Notat : Besøk hos fung. Utenriksråd Kjeld Vibe av Irans ambassadør Amir Arsalan Nayernouri 3. august 1976*. 4.8, 1976, og UD 25 4/149, Royal Norwegian Embassy til UD, *Landnotat om Tanzania*, Desember, 1979 (dato ikke oppgitt), Innk. til UD 6.mai, 1980.

Det overnevnte sitatets fremstilling av Nyereres forfekting av moralske verdier illustrerer også hvordan fremstillinger av Tanzania som et slags moralsk foregangsland kunne knyttes direkte til Nyereres person. I flere rapporter ble Nyerere fremstilt som en mann med en helt spesiell moralsk karakter og humant verdisyn. Slike fremstillinger kunne også komme til uttrykk i dokumenter som for øvrig stilte seg kritisk til Tanzanias økonomiske og politiske situasjon.

Jeg tror selv at det vil være nyttig for den offentlige opinion i Norge at det blir skapt et mer nyansert bilde av vårt hovedsamarbeidsland nr.1, [...] bildet av ham [Nyerere] som en nærmest ufeilbarlig leder kunne nyanseres noe. Hans gode vilje, hans hengivenhet for sitt folk, hans ærlige motiver, hans ideologiske overbevisning og hans afrikanske frihetspatos kan ikke, og må ikke, trekkes i tvil. Man stiller seg imidlertid uvilkårlig spørsmålet om hvorvidt den alminnelige idealiseringen av ham både som menneske – som hans slagferdighet og humor – naturligvis har bidradd til – og som statsmann i noen grad har stillet i skyggen det forhold at også han kan begå og begår feil, og at det vel også finnes alternativer til så vel noen av hans innenriks- som utenrikspolitiske normer og direktiver.¹⁰

Dette sitatet er på en side et symptom på Tanzania-idealiseringsen i karakteristikken av Nyerere som en slags helteskikkelse, som nærmest fremstilles som en absolutt sannhet. («kan ikke og må ikke trekkes i tvil.») På den annen side representerer sitatet en kritikk av den samme idealiseringen av Tanzania. Sitatet vitner dermed om hvordan beundringen for Nyereres person kunne komme i veien for en kritisk vurdering av politikken han førte, og at det var bevissthet om dette allerede i 1976. Det vitner dessuten om at Tanzanias komplekse virkelighetsbilde ikke bare førte til spenninger internt i forvaltningen i vurderinger av landets situasjon, men at enkeltaktører i forvaltningen selv kunne være svært ambivalente i sine vurderinger av Tanzanias situasjon.¹¹

10 UD 25 4/149, Royal Norwegian Embassy, Dar es Salaam til UD, *Situasjonen i Tanzania - norsk bistand*. Nr. 201, 1. vedlegg. 20.7, 1976: 1-2.

11 En lignende ambivalent karakteristikkk av Nyerere kommer til uttrykk i et landnotat om Tanzania i 1979: «Generelt nyter han [Nyerere] meget stor anseelse i Afrika og verden for øvrig som en afrikansk sosialist med sterke humane og liberale idealer. [...] Hans varme menneskelighet og sterke politiske engasjement har imidlertid også ført til forhastede reaksjoner som, spesielt i utenrikspolitikken, har skapt problemer.» UD 25 4/149, Royal Norwegian Embassy, Dar es Salaam, til UD, *Landnotat om Tanzania*, Desember 1979 (dato ikke oppgitt), Innk. til UD 6.mai, 1980: 51.

Komparative fremstillinger

De overnevnte betegnelsene av Nyerere og det tanzanianske regimet som særlig menneskerettsvennlig kan synes som et paradoks, med tanke på at det fantes relativt lett tilgjengelig informasjon om at tanzanianske myndigheter på visse områder praktiserte en menneskerettsstridig politikk. Det kan i denne sammenheng være interessant å spørre hva forfatterne bak de aktuelle dokumentene la i disse begrepene. En del av svaret kan ligge i måten Tanzania ble vurdert på i forhold til andre utviklingsland. I forlengelsen av en vektlegging av Tanzanias menneskerettighetsorienterte politikk, ble nemlig landets menneskerettslige situasjon gjentatte ganger sammenlignet med andre utviklingsland, til Tanzanias fordel.

En politisk rapport fra ambassaden i Dar es Salaam i 1984 illustrerer en slik komparativ fremstilling. I denne ble det gjort rede for vilkårlige massearrestasjoner, summariske rettssaker, og folk som i årevis ble holdt fengslet uten lov og dom i Tanzania. I rapporten ble det hevdet at dette hadde skapt frykt blant vanlige mennesker. Likevel ble det videre slått fast at det «ikke [kan] være tvil om at i menneskerettighetssammenheng er Tanzania fortsatt et foregangsland i Afrika.»¹² Lignende komparative fremstillinger av Tanzania, der det på den ene siden ble stadfestet til dels svært kritikkverdige menneskerettslige forhold, mens landet på den annen side ble betegnet som et foregangsland på menneskerettigheter i afrikansk sammenheng, kom også til uttrykk i flere andre av forvaltningens rapporter i 1980-årene.¹³ Det virker dermed som Tanzania snarere ble forstått som et godt eksempel komparativt i forhold til andre utviklingsland, enn som et godt eksempel i seg selv.

¹² UD 25 4/149, Royal Norwegian Embassy, Dar es Salaam til UD, *Tanzania. Økonomisk og politisk situasjon ved årsskiftet*. 6. 1, 1984.

¹³ Se for eksempel UD 25 4/149, *Landnotat Tanzania*. Innk. til UD 14.3, 1985, og UD 25 4/149, Royal Norwegian Embassy, Dar es Salaam. *Tanzania. Politiske forhold. Landprogramdroeftinger Afrika, Vaaren 1986*. (Utkast) NORAMB. 29.10, 1985.

UJAMAA – I MENNESKERETTSLIG PERSPEKTIV

Så langt har jeg sett på fremstillinger av *generelle* menneskerettslige forhold i Tanzania. Debatten om menneskerettigheter i Tanzania kom imidlertid, som nevnt, *spesielt* til uttrykk i forbindelse med den praktiske gjennomføringen av Ujamaa-politikken. Det er flere årsaker til det. I sin målsetting om utvikling nedenfra mot et samfunn med like rettigheter og plikter mellom mennesker, samt lik fordeling av ressursene, må Ujamaa i seg selv ses som en vesentlig faktor i forståelsen av Tanzania som et «sosialt rettferdig og utviklingsorientert regime.» Ujamaa var dessuten et hovedelement i Nyereres utviklingsstrategi, som preget livet til hoveddelen av den tanzanianske befolkningen i løpet av 1970-årene. Vurderingen av det tanzanianske regimet hang dermed uunngåelig sammen med vurderingen av Ujamaa. Forvaltningens fremstillinger av Ujamaa-politikken kan grovt deles inn i tre typer. En gjennomgående kritisk vurdering, en bevisst nedtoning av kritikk, og til slutt modererende fremstillinger.

Gjennomgående kritiske vurderinger kom særlig i form av politiske rapporter fra representasjonen i Tanzania til Oslo, og fra UD's politiske kontor. I en rapport fra ambassadør Rolf Hancke i 1974 ble for eksempel Tanzanias situasjon betegnet slik:

Det er et relativt trist bilde av Tanzania som kommer frem, og det ser ut til at landet vil kunne møte store vanskeligheter i tiden fremover. Med sin målbevisste politikk, idealistiske ledelse og faste tro på at Tanzania har valgt sin rette vei, og en relativt effektiv administrasjon, er det å håpe at de inntrykk som observatører i og utenfor Tanzania i dag har er overdrevet i sin pessimisme. [...] I Tanzania, hvor større vekt er lagt på utvikling av landdistriktene enn i nabolandene, synes det å oppstå en økt tvil om måten dette gjøres på er den rette. Mange mener at det kollektive ujamaa-systemet ikke vil la seg gjennomføre, i hvert fall ikke i den nåværende form. [...] Samtidig hører man om tilfelle der befolkningen tvinges til å flytte til ujamaa-landsbyer etter at deres boliger er revet ned med makt.¹⁴

Det ble altså stilt spørsmålstegn ved utviklingsmodellen og den politiske praksisen i Tanzania, og det var bevissthet om at det fantes en omfattende skepsis til Tanzanias situasjon, både i og utenfor Tanzania, allerede i 1974. En slik gjennomgående kritisk holdning til Ujamaa som denne rapporten forfektet skilte seg imidlertid ut blant fremstillingene av Ujamaa i UD. Utover et par rapporter

¹⁴ UD 25 4/149, Royal Norwegian Embassy, Nairobi for Dar es Salaam (Rolf Hancke) til UD, *Situasjonen i Tanzania*. 10.6, 1974: 2, 4.

fra UD's politiske kontor i samme periode,¹⁵ er slike gjennomgående kritiske vurderinger av Ujamaa nærmest fraværende blant UD's dokumenter. Kritiske vurderinger av typen over ble ikke alltid mottatt med åpenhet, men tidvis forsøkt direkte undergravd av andre i forvaltningen.

Det er korrekt som det nevnes i notatet at TANU i 1973 vedtok en forsering av gjennomføringen av landsbyprogrammet. Derimot ligger det ikke i dette vedtaket noen beslutning om å nytte tvang ved gjennomføringen. [...] Uttalelsen om at større grader av tvang vil måtte bli tatt i bruk er en antakelse av den saksbehandler som formulerte notatet, bygget på hans vurdering av den korte tidsfrist som ble oppstilt og på det forhold at landsbyprogrammet har møtt kritikk og uvilje i deler av befolkningen. Jeg vil be om at det ikke legges mer i denne formuleringen enn dette. De tanzanianske myndigheter er selv opptatt av at landsbyprogrammet skal gjennomføres uten at det skaper unødige vansker for befolkningen.¹⁶

Dette notatet er et eksempel på den andre fremstillingstypen i forvaltningens fremstilling av Tanzania: en bevisst nedtoning av kritikk. Det vitner for det første om at det eksisterte motstridende oppfatninger i forvaltningen om hva som kunne oppfattes som tvangsbruk i Ujamaa-politikken, og om hvilket omfang det i så fall var snakk om. Dessuten illustrerer det hvordan det helt konkret ble forsøkt lagt rammer for hvordan Tanzania skulle fremstilles. Man kan spørre seg om det lå mer strategiske hensyn bak denne dempingen av kritikk, og dessuten hvilke standarder forfatteren av dokumentet syntes det var legitimt å stille til norske samarbeidsland. Direkte fornektelse av typen over opptrer sjelden i forvaltningens rapporter. Notater fra ambassaden til utenriksministeren må likevel leses som et uttrykk for ambassadens offisielle syn, og kan derfor vitne om manglende åpenhet rundt Tanzanias kritikkverdige forhold i representasjonen. Det er særlig interessant sett i lys av at tvangsmidler i gjennomføringen av Ujamaa flere ganger tidligere hadde blitt påvist i representasjonens egne rapporter.

Den siste typen i forvaltningens fremstillinger av Ujamaa var en moderert kritikk. En slik form for kritikk kom for eksempel til uttrykk i et UD-notat om Tanzanias situasjon i 1976. Her ble Ujamaa beskrevet som

15 UD2, Politisk kontor. *Notat - Tanzania - innenrikspolitik. Mht utenriksministerens reise til Tanzania og Kenya 28.april til 8.mai 1972.* 21.4, 1972 og UD 25 4/149, *Notat : Tanzania – land og folk*, 22.2, 1974.

16 UD 37 4/149, *Notat til Utenriksministeren. Ad. Utenriksdepartementets notat av 29. april. 1975 om Tanzania.* 2.6, 1975.

... en kongstanke i Nyereres politikk for å sørge for at alle skal få et basistilbud når det gjelder helse og utdanning. De fleste er vel enige om at Ujamaa-tanken i seg selv er god. Det er trolig ingen annen måte å sikre at alle får et helse- og skoletilbud i et land med så grisgrendt befolkning som Tanzania. Måten Ujamaa er søkt gjennomført på er dog noe kritikkverdige og har til dels bragt Ujamaa-begrepet i vanry.

Notatet viste videre til at tanzanianske myndigheter tok selvkritikk for måten Ujamaa-politikken var gjennomført på, og uttrykte et håp om at «Ujamaa-tanken fremtidig blir søkt gjennomført med forståelse og klokskap.»¹⁷ Dette dokumentet illustrerer den mest gjennomgående tendensen i forvaltningens fremstillinger av Ujamaa: Det ble pekt på kritikkverdige sider ved Ujamaa, stort sett i relativt milde ordelag, uten at disse ble utdypet videre. Den samme kritikken ble imidlertid moderert ved at det ble lagt vekt på Ujamaas positive målsettinger, fremfor gjennomføringen av Ujamaa-politikken i praksis. Det ble dessuten lagt vekt på tanzanianske myndigheters beklagelser av og tiltak mot problemene, og utsikter for snarlig bedring.¹⁸

I fremstillinger både av Tanzanias generelle menneskerettslige situasjon, og av tvangselementer i Ujamaa-politikken, vitner altså kildene om at informasjonen om kritikkverdige forhold i Tanzania var tilgjengelig, og at det i forvaltningen i noen grad ble stilt spørsmålsteget ved menneskerettighetsbrudd i landet. Det er imidlertid motstridende tendenser i forvaltningens dokumenter på dette området. På en side ble Tanzania fremstilt som et land som førte en tidvis menneskerettsstridig politikk. På en annen side ble det fremstilt som et foregangsland i Afrika når det gjaldt nettopp menneskerettigheter. Det vitner om at det var spenninger og uenigheter i forvaltningen om hvordan man skulle forstå og fremstille Tanzania. Hoveddelen av forvaltningens rapporter om menneskerettigheter og Ujamaa var imidlertid, snarere enn disse ytterpunktene, preget av en moderering av kritikkverdige forhold. Problemer ble altså slått fast, uten videre utdypning, samtidig som det ble lagt vekt på Tanzanias positive målsettinger og bredere sosiale utvikling.

17 UD 25 4/149, Royal Norwegian Embassy, Dar es Salaam til UD, *Notat : Tanzania – visse betraktninger om den politiske og økonomiske situasjonen*, Til bruk ved samrådsmøte, 18-19.nov. 1976, 23.11, 1976: 1-2.

18 Andre eksempler på denne fremstillingstypen er for eksempel UD2, Politisk kontor. *Landsbysammenflyttingen i Tanzania - ujamaa-systemet*. Notat : til utenriksdebatten. 2.juni 1975; UD 25 4/149, Royal Norwegian Embassy, Dar es Salaam til UD, *Tanzania - den politiske og økonomiske utvikling*. 16.11, 1977, og Royal Norwegian Embassy, Dar es Salaam. (RWH) *Landrapport for Tanzania*. Vedlegg 1 til SD-19/78. 7.12, 1977.

Olav Myklebust¹⁹ peker på at Tanzania ikke hadde noen fri presse, og at det derfor kunne være vanskelig for utenforstående å få tilgang til åpen og uavhengig informasjon om kritikkverdige forhold i landet.²⁰ Man var derfor i stor grad avhengig av fortrolige personlige kontakter for å få slik type informasjon. Han hevder at mange hadde for korte opphold i Tanzania til å bygge opp et slikt nettverk, og at det kan ha begrenset representasjonens kunnskap om kritikkverdige forhold. På den annen side peker han på at sammenflyttingen var såpass omfattende, og rapportene om lokal motstand og personlige tragedier såpass mange, at det ikke manglet på informasjon. Han mener derfor at folk i representasjonen hadde kunnskap om negative følger av folkeflyttingen. Når stedlige representanter i Dar es Salaam likevel ikke stilte noe særlig spørsmål ved dette, peker Myklebust på tre årsaksforhold. For det første var holdningen til Tanzania i stor grad bygget på tanzanianske myndigheters politiske retorikk, og Myklebust hevder kritikkverdige forhold ved tanzanianske myndigheters praksis kan ha kommet i skyggen av et slikt ideologisk fokus.²¹ For det andre betraktet mange stedlige representanter i Tanzania seg mer som bistandsadministratorer enn som politiske rapportører, og var derfor ikke så opptatt av de politiske forholdene i landet. Til slutt peker han på at norske myndigheter ikke ønsket at representasjonen skulle involvere seg i noen kritisk diskusjon med mottakerlandets myndigheter om landets politikk. Man hadde en generell forståelsesfull og vennlig holdning, og så var oppgaven å finne fram til områder og prosjekter der det var mulig å få gjort noe positivt innenfor de rådende rammebetingelser.²²

19 Myklebust var stedlig representant for Norad i Dar es Salaam i periodene 1971-73, 1978-81 og 1986-88.

20 Samtale med Olav Myklebust 16.10, 2008. Einar Lunde hevder i tråd med Myklebust at det var vanskelig å få informasjon om kritikkverdige forhold i Tanzania, dels fordi tanzanianske myndigheter holdt utenforstående ute, og dels fordi den tanzanianske befolkningen ikke ville snakke om tvangsflyttingen, av frykt for sikkerhetspolitiet. Samtale med Einar Lunde 15.5, 2008.

21 I sammenheng med folkeflyttingens politisk retoriske grunnlag, hevder Myklebust at «Sammenflyttingen i landsbyer skulle gjøre det mulig å forsyne innbyggerne med skole, helsetilbud, rent vann etc., noe som ikke ville være mulig i overskuelig framtid med den tidligere spredte bosetting. Tilleggs målet (som for enkelte tanzanianske politikere kanskje var viktigere) om at landsbyboerne skulle eie og produsere i fellesskap, ble tonet ned i den offentlige retorikk, både i Tanzania og her hjemme. Dette skulle være frivillig for den enkelte - selv om man kanskje burde ha fantasi til å se de potensielle negative konsekvenser av folkeflyttingen, tok det selvsagt noe tid før disse konsekvensene ble dokumentert. (Korrespondanse med Myklebust, 31.3, 2009)

22 Samtale med Myklebust, 16.10, 2008.

Myklebust sine betraktninger kan tyde på at i hvilken grad og på hvilken måte det ble rapportert om kritikkverdige menneskerettslige forhold i Tanzania, i stor grad var avhengig av hvilke aktører som rapporterte. Hvilke kontakter og hvilken kunnskap aktøren hadde om kritikkverdige forhold, og hvordan stedlige representanter vurderte sin egen rolle, var altså helt sentralt for hva det ble rapportert om. Et poeng i denne sammenheng er at realitetene i Tanzania var komplekse og motsetningsfylte. På den ene siden hadde landet oppsiktsvekkende målsettinger og sosiale resultater å vise til. På en annen side var landets menneskerettslige forhold og økonomiske utvikling til dels svært kritikkverdig. Tanzanias kompleksitet og til dels uoversiktlige virkelighetsbilde kan ha gitt større rom til ideologi i vurderingen av landet.

Rapporteringen fra Dar es Salaam til UD må også ses i sammenheng med diplomatiske hensyn. Ønsket om å bevare en god relasjon til Tanzania kunne både hindre den norske representasjonen i å skaffe informasjon om problematiske forhold, og begrense representasjonens kritikk av tanzanianske myndigheter, på tross av tilgjengelig informasjon om kritikkverdige forhold. Et UD-notat fra 1975 illustrerer hvordan slike hensyn kunne prege den politiske rapporteringen. Her stilte en stedlig representant ved den norske ambassaden spørsmålsteget ved tanzanianske myndigheters omfattende bruk av forebyggende arrestasjoner. Representanten poengterte imidlertid hvordan forsøk fra norsk side på å skaffe informasjon om politiske fanger i Tanzania «vil bli oppfattet som spionasje og innblanding i Tanzanias indre forhold», og videre at «det er meget små sjanser for å kunne bringe nærmere klarhet i spørsmålet om politiske fanger her i landet uten å sette forholdet mellom Norge og Tanzania på spill.»²³

POLITISK NIVÅ

Ujamaa og menneskerettigheter

Tanzanias status som Norges største bistandsmottaker i perioden etter 1973, samtidig som det forelå til dels svært kritiske rapporter om Tanzania i forvaltningen,

²³ UD 25 4/149, Royal Norwegian Embassy, Dar es Salaam til UD, (PN/WBh) Notat : Politiske fanger i Tanzania. 14.3, 1975: 1-2.

gjør det rimelig å forvente en viss problematisering av Tanzanias menneskerettslige forhold på politisk nivå i denne perioden. Stortingsmeldingenes poengtering av behovet for å ha et klart og nyansert bilde av utviklingslandenes situasjon og *problemer*, og en «åpen, bred og allsidig debatt om utviklingsproblematikken og den norske bistandsvirksomheten,»²⁴ la dessuten tilsynelatende opp til en slik problematisering.²⁵ Tanzanias menneskerettslige forhold ble likevel ikke problematisert av regjeringen i denne perioden. I beskrivelser av Tanzania i stortingsmeldinger om norsk bistand ble Ujamaa ofte nevnt, men uten at politikken ble utdypet eller stilt spørsmålstegn ved.²⁶ Heller ikke i stortingsdebatter eller innstillinger om norsk bistand ble Tanzanias menneskerettslige situasjon viet mye oppmerksomhet på 1970-tallet. Det var imidlertid noen få unntak, da i sammenheng med gjennomføringen av Ujamaa-politikken.

Jeg har kun funnet to eksempler på at det ble stilt kritiske spørsmål til Ujamaa-politikken på Stortinget i perioden da tvangsflyttingen foregikk. Det ene eksemplet er en innstilling fra utenriks- og konstitusjonskomiteén om samtykke til inngåelse av en avtale mellom Norge og Tanzania om økonomisk og sosialt samarbeid, fra mai 1975.²⁷ Her ble det hevdet at flertallet i komiteen så det som en selvfølge at norsk bistand ikke skulle gå til formål som var i strid med menneskerettighetene. Videre slo innstillingen fast at flertallet vurderte Tanzania som et godt eksempel i henhold til FNs menneskerettigheter og Stortingsmelding nr. 29. Høyres medlemmer i komiteen²⁸ stilte imidlertid spørsmålstegn ved tvangsflyttingen i Tanzania, som de så som et brudd på grunnleggende menneskerettigheter. Disse fremmet derfor forslag om at norske midler ikke skulle gå til prosjekter knyttet til tvangsflytting av mennesker. Forslaget møtte imidlertid motstand hos SVs medlemmer i komiteen.²⁹ De la vekt på tanzanianske myndigheters oppmerksomhet om og tiltak mot problemet, samt Ujamaas positive målsettinger, som en legitimering av de kritikkverdige forholdene i landet.

24 St.meld. nr. 29 (1971-72): 19.

25 Dette blir også poengtert i St.meld. nr. 15 (1979-80) 14.

26 Dette er tilfelle i samtlige stortingsmeldinger om bistand i perioden fra 1977 til 1981. I bistandsmeldingene før 1977, og mellom 1981 og 1984 ble ikke Ujamaa nevnt.

27 Inst. S. nr. 338 (1974-75).

28 Kåre Willoch, Wenche Bryn Lowzow og Otto Lyng.

29 Berit Ås og Arne Kielland.

Disse medlemmene ser klart behovet for at noe systematisk blir gjort for å organisere den fattige landsbybefolkningen i Afrika og har full tillit til at tanzanianske styresmakter gjennomfører denne politikken [...] på en skånsom måte.³⁰

Med tanke på at forvaltningen gjentatte ganger hadde rapportert om tvangsbruk i forbindelse med Ujamaa-politikken, og at Høyres spørsmål ved dette i komiteen vitner om at det forelå informasjon om dette også på Stortinget, er det oppsiktsvekkende at SVs representanter i komiteen likevel hevdet sin *fulle tillit* til at tanzanianske myndigheter opptrådte *skånsomt*. SVs representanter virker her blendet av Tanzanias positive målsettinger og øvrig idealisering av landet.

Det andre eksemplet på at det ble stilt spørsmål ved Ujamaa i Stortinget, var i stortingsdebatten om norsk bistand i mars 1976. I denne debatten kan man, som i den overnevnte innstillingen, se et skille i vurderingen av Tanzania mellom høyre- og venstresiden, som kom særlig til uttrykk mellom Paul Thyness (H) og Finn Gustavsen (SV). Gustavsen fremsto i denne debatten som en varm talsmann for Nyereres og Tanzania. Han stilte seg bak Nyereres sosialistiske politikk, med fokus på likhet og utjamning. Han innrømmet riktignok at Ujamaa-politikken hadde møtt på motstand i befolkningen, men forsvarte likevel Nyereres politikk;

Ujamaalandsbyer betrakter ikke jeg som brutalitet, men som humanisme og som et forsøk på nettopp å løse problemene på grunnlag av den lokale og nasjonale teknologi man har i Tanzania, altså et bortimot ideelt opplegg for utvikling i Tanzania. At det kan føre til problemer for folk som motsetter seg dette – ja, se det er en annen sak, men dette er småting i Tanzania i forhold til hva som er tilfelle i andre land.³¹

Gustavsens forsvar for Tanzania er på linje med faktorer jeg har vist som gjennomgående i forvaltningens modifisering av tanzanianske myndigheters politikk. Mer konkret ved at positive målsettinger legitimerte kritikkverdige praksis, og ved sammenligning til andre land der situasjonen var verre.

Gustavsen brukte også ideologisk argumentasjon for å styrke Tanzania idet han slo fast at Nyereres ideologi innebar «et sosialistisk syn på et utviklingslands situasjon og på utviklingshjelp som helt og fullt samsvarer med mitt.»³² Mens Gustavsen på denne måten brukte Nyereres sosialistiske ideologi til å underbygge Tanzanias eksempelstatus, gjorde Thyness det motsatte. Han stilte spørsmålstegn

30 Inst. S. nr. 338 (1974-75): 2.

31 St. tid. ss. 2732-2800 (1975-76): 2756.

32 St. tid. ss. 2732-2800 (1975-76): 2755.

ved Tanzanias utvikling nettopp med utgangspunkt i Nyereres sosialistiske utviklingsmodell: «det beste vi kan si om sosialistiske regimer, er at de stundom med dyktighet og brutalitet har klart å fordele fattigdommen på en i og for seg sosialt akseptabel måte.»³³ Thyness kritiserte videre det han så som favorisering av sosialistiske regimer i bistanden, noe han også mente preget bistandsinformasjonen. Med tanke på Gustavsens gjentatte fremstilling i den samme debatten av Tanzania som et godt eksempel, og med tanke på landets betydning i norsk bistand, er det rimelig å anta at Thyness her blant annet siktet til fremstillingene av Tanzania, selv om det ikke ble sagt eksplisitt. Både Gustavsens og Thyness sin bruk av ideologisk argumentasjon, illustrerer hvordan vurderingen av norske mottakerland hang sammen med ideologisk og partipolitisk ståsted.

Underliggende utviklingsforståelse – partipolitisk uenighet

Et partipolitisk skille i holdningen til Tanzania kan henge sammen med forskjeller i partienes syn på utvikling og utviklingssamarbeid. Forskjellen mellom den politiske høyre- og venstresiden kom i den sammenheng særlig til uttrykk i spørsmål om hvilke krav det var rimelig å stille til mottakerlandene. Venstresiden argumenterte i stor grad for at man ikke kunne vurdere utviklingslandene på lik linje med vestlige land. Liv Aasens (Ap) innlegg i debatten om Norges samarbeid med utviklingslandene i 1974, kan illustrere et slikt syn. Hun hevdet her at utviklingen i mottakerlandene måtte vurderes på lang sikt, og at

Ikke i noe land i vår del av verden stod demokratiet særlig sterkt den gang 70-80 pst. av befolkningen var analfabeter og levde i den ytterste nød og den mest desperate fattigdom. På denne bakgrunn er jeg betenkt ved innføringen av kriteriet vedr. menneskerettigheter ved valg av samarbeidsland.³⁴

Aasens parallell til den vestlige verden fremstilte her utvikling som en langsiktig historisk prosess, som utviklingsland sto helt i begynnelsen av. Hun fremstilte dessuten utvikling som et premiss for demokrati og menneskerettigheter, og impliserte dermed at man ikke kunne stille krav til samarbeidsland som de ikke hadde politiske eller økonomiske forutsetninger til å tilfredsstille, og at menneske-

³³ St. tid. ss. 2732-2800 (1975-76): 2754.

³⁴ Liv Aasen (Ap) i St. tid. ss. 2732-2800 (1975-76): 2772. St. tids forkortelser.

rettslig praksis falt inn under denne kategorien. Flere andre representanter fra den politiske venstresiden ga på 1970-tallet uttrykk for lignende utviklingsforståelser, og argumenterte i den sammenheng for at utviklingslandene måtte vurderes etter egne standarder.³⁵ En slik argumentasjon kunne virke som en legitimering av kritikkverdige politikk i utviklingsland, som middel til målet om utvikling. Man kan derfor spørre seg om en slik underliggende utviklingsforståelse på den politiske venstresiden kan ha virket modifierende på deres vurdering av Tanzanias kritikkverdige forhold.

Prinsippet om å unngå å blande seg inn i mottakerlandenes politikk var stort sett de venstrepolitiske partiene og Høyre enige om. Høyre understreket imidlertid samtidig behovet for en kritisk vurdering av forhold i mottakerlandene som var i strid med norske politiske prinsipper. Representanter fra Høyre ga uttrykk for et slikt syn i den nevnte innstilling nr. 338 og i Thyness overnevnte innlegg. Otto Lyng ga dessuten uttrykk for et lignende syn i Stortingsdebatten om Norges utviklingssamarbeid i 1974. Lyng sluttet seg her til prinsippet om ikke-innblanding i norsk bistand, men hevdet samtidig at norske myndigheter ikke kunne overse «indrepolitiske forhold i mottakerlandene som strider mot vårt folks rettsbevissthet, eller utenrikspolitiske engasjement som forårsaker en lignende følelsesmessig effekt», og viste dessuten til Tanzania som et generelt eksempel for å illustrere sitt poeng.³⁶

Man kan altså tilsynelatende se en forskjell mellom venstre- og høyresiden i deres forståelse av utvikling mer generelt, som også kan vitne om partipolitiske skillelinjer i synet på Tanzania. Høyres representanter ga dessuten uttrykk for en noe mer kritisk holdning til det tanzanianske regimets politikk enn den politiske venstresiden. I perioden fra 1973 til 1981 hadde den politiske venstresiden flertall på Stortinget. De sosialistiske partienes dominans kan kanskje, sett i sammenheng

35 Det kommer for eksempel til uttrykk i St. tid. ss. 1824-1892 (1972-73): 1836, der Tor Oftedal (Ap) hevdet at «Ingen av våre samarbeidspartnere vil i ett og alt innfri Ola Nordmanns forestillinger om hvordan politikken bør være i et idealsamfunn. [...] Stort sett tror jeg likevel at våre samarbeidspartnere i hvert fall bestreber seg på å fylle de kriterier som stilles om «en utviklingsorientert og sosialt rettferdig politikk til beste for alle lag av folket.» Guttorm Hansens (Ap) innlegg i den samme debatten er et annet eksempel; «... om vi med slike kriterier ønsker å finne land med samme synspunkter og en politikk som er mest mulig lik vår egen, da [vil vi] neppe [...] finne noe utviklingsland som vi kan samarbeide med.» (:1843).

36 St. tid. ss. 2732-2800 (1975-76): 2768.

med deres særlige engasjement for Nyereres sosialistiske ideologi, i noen grad forklare tausheten på politisk nivå i 1970-årene rundt Ujamaa og menneskerettigheter i Tanzania. Det kan imidlertid ikke forklare hvorfor det ikke kom flere kritiske spørsmål til Tanzanias menneskerettslige forhold fra den borgerlige leiren. De tre nevnte eksemplene, innstilling 338 (1974-75), samt Thyness og Lyngs indirekte og relativt forsiktige kritikk, er unntak i Stortingets fremstillinger av Tanzania. Utover disse ble det i svært liten grad stilt kritiske spørsmål til Tanzanias menneskerettslige situasjon på Stortinget i 1970-årene, heller ikke fra de borgerlige partiene.³⁷ Dette henger antagelig sammen med at det i bistandspolitikken var bred politisk enighet. Sp, Venstre og KrF var i stor grad på linje med den politiske venstresiden i utviklingsspørsmål, som derfor i liten grad var gjenstand for politisk debatt.³⁸

Når det gjelder Høyre er det imidlertid mulig å spore andre årsaker til at partiet forholdt seg relativt passive i debatten om Tanzania. Paul Thyness³⁹ hevder at Høyre var mer villige til å gå inn i bistandsproblematikken enn andre partier, men at de ga lite uttrykk for slike holdninger i Stortinget, fordi Stortingets debatt om bistand i høy grad var preget av innenrikspolitiske forhold. Bistandspolitikken var i hovedsak rivalisering om å være snillest, og en slik «godhetsrivalisering» kan, ifølge Thyness, i noen grad ha bidratt til at Høyre var tilbakeholdne med bistandskritikk, fordi det som regel ville bli oppfattet som negativt til bistand generelt og utnyttet av andre partier i en slik retning. Han peker dessuten på at det var vanskelig for opposisjonen, som ikke hadde noen egen ekspertise på bistand, å stå opp mot regjeringens faglige støtteapparat på området. Dessuten ønsket Høyre å unngå kritikk fra KrF, som var en potensiell politisk samarbeidspartner, og et svært bistandsvennlig parti. Thyness legger imidlertid særlig vekt på at Høyre i liten grad var opptatt av bistandsspørsmål, som han snarere mener i stor grad var «en sak for sosialistene». Dermed var det også liten intern uenighet i Høyre både hva gjaldt bistand generelt og Tanzania spesielt.⁴⁰

37 Anders Langes Parti var et unntak i denne sammenheng. Se s. 53.

38 Simensen, *Norge møter den tredje verden*: 251.

39 Thyness var representant for Høyre i perioden 1965 til 1981, og satt i Utenriks- og konstitusjonskomiteen for Høyre i perioden 1969 til 1981.

40 Samtale med Paul Thyness, 21.10, 2008.

Det kan altså synes som at den manglende kritikken av Tanzanias menneskerettslige forhold på Stortinget hang sammen med ulike forhold i ulike partier. På den politiske venstresiden virker det som at en idealisering av Tanzania, sammen med en underliggende utviklingsforståelse som talte til landets fordel, kom i veien for en nyansert vurdering av landet. For Høyres del synes det imidlertid som om mangelen på kritikk i større grad hang sammen med hensyn til opinion og politisk samarbeid, mangel på kunnskap om bistand generelt og Tanzania spesielt, og i særlig grad en manglende interesse for bistand.

Anders Langes Parti og polarisering av debatten

Anders Langes Parti (ALP), fra 1977 Fremskrittspartiet (FrP), skilte seg fra de andre partiene på Stortinget på 1970-tallet, idet de ga klart uttrykk for sin skepsis til det tanzanianske regimet. De stilte gjentatte ganger spørsmål ved Tanzanias politikk, og ved Norges utviklingssamarbeid med landet. ALPs representanter hevdet et motsatt ytterpunkt fra Tanzania-idealistene. De fremstilte Nyerere som en diktator i et autoritært regime med uansvarlig økonomisk politikk og svært dårlige menneskerettslige forhold. ALPs kritikk ble imidlertid i liten grad fulgt opp, men snarere moderert eller bagatellisert, av andre partier på Stortinget.

Erik Gjems-Onstads (ALP) spørsmål til utenriksminister Frydenlund i Stortingets spørretime i februar 1975, er et eksempel på dette. Her stilte Gjems-Onstad spørsmål ved «Nyereres nasjonal-sosialistiske eksperimenter med tvangsflytting av tusener av mennesker i Tanzania.»⁴¹ Frydenlund innrømmet i sitt svar til Gjems-Onstad at Ujamaa-politikken hadde møtt på problemer. Han la imidlertid vekt på tanzanianske myndigheters tiltak mot dette, og slo fast at Ujamaas positive målsettinger var spesielt samsvarende med norske bistands-politiske retningslinjer.⁴² Dette eksemplet er et av flere der ALPs representanter stilte spørsmålstegn ved

⁴¹ St. tid. ss. 3108 (1974-75) *Spørretime*. 26. februar, 1975.

⁴² Den norske ambassaden uttalte seg i tråd med Frydenlunds svar i et notat 24.2, 1975, der de vektla de positive målsettingene ved Ujamaa, og eksplisitt uttalte at man måtte forvente at en slik omflytting medførte visse problemer, men at sammenflyttingen måtte vurderes som et middel til målet om å redusere fattigdommen i landet. UD 37 4/149, Royal Norwegian Embassy, Dar es Salaam til UD, *Notat: Utenriksminister Knut Frydenlunds svar på spørsmål fra representanten Erik Gjems-Onstad i Stortingets spørretime onsdag 26. februar 1975, kl 1200.*

kritikkverdige forhold i Tanzania, uten at dette ble fulgt opp av representanter fra andre partier.⁴³ Mens Tanzania-entusiaster kunne være ensidige i vektleggingen av landets positive sider, var imidlertid ALPs representanter gjennomgående ensidig negative i sin fremstilling av landets situasjon. Dette kan forstås som et uttrykk for polarisering av debatten om Tanzania, på grunn av en underliggende konflikt mellom bistandsaktivister på den ene siden, og ALP som prinsipielle motstandere av skattefinansiert bistand, på den andre. Blant de etablerte politiske partiene på Stortinget var det bred oppslutning om bistanden. ALPs bistandsmotstand økte dermed frykten blant de etablerte partiene for å skade oppslutningen om bistand. I en slik polarisert debatt var det fare for at kritiske spørsmål og innrømmelse av kritikkverdige forhold kunne tas til inntekt for bistandsmotstandere.⁴⁴ Det kan igjen ha lagt visse rammer for hva det kunne stilles spørsmålstegn ved, og kan dermed bidra til å forklare manglende oppfølging av ALPs kritiske spørsmål til situasjonen i Tanzania.

En annen grunn til ALPs kritikk ble ignorert eller møtt med bagatellisering av andre partier var ALPs populistiske og spissformulerte argumentasjonsform, som gjorde at andre partier i liten grad tok partiet på alvor.⁴⁵ I forhold til Tanzania kom det særlig til uttrykk i partiets sammenlignelser av Tanzania med 1930-årenes fascistiske regimer, noe som dels ble møtt av sterke reaksjoner fra de andre partiene. Et eksempel på det var Gjems-Onstads spørsmål til statsminister Trygve Brattli i Stortingets spørretime 12. mars 1975. Med henvisning til ettpartisystemet og tvangsflyttingen i Tanzania, spurte Onstad her Bratteli om han under sitt besøk i Tanzania «ble sjenert av likheten mellom dagens politiske system i Tanzania og 1930-årenes system i Tyskland og Russland?» Bratteli ble svært provosert av Gjems-Onstads innlegg. Han avviste Gjems-Onstads sammenligning, og hevdet at Gjems-Onstad misbrukte spørretimen og viste forakt for demokratiet og Stortinget. Han hevdet dessuten at det av den grunn snarere var Gjems-Onstad selv som viste likhetstrekk med nazistenes virksomhet.⁴⁶ Denne episoden gir klart uttrykk for en

43 Se også St. tid. ss. 3395-3396 (1973-74), S. tid. ss. 2743 (1975-76) og St. tid. ss. 1401 (1983-84).

44 Ruud og Kjerland, *1975-1989: vekst, velvilje og utfordringer*: 68-70.

45 Både Thorvald Stoltenberg (9.10, 2008) og Thyness (21.10, 2008) bekreftet at ALPs populistiske og spissformulerte form gikk på bekostning av partiets anseelse blant de resterende partiene i Stortinget.

46 St. tid. nr. 3257 (1974-75). Brattelis karakteristikk av Gjems-Onstad blir desto skarpere sett i lys av Gjems-Onstads bakgrunn som en fremtredende motstandsmann i Kompani Linge fra 1943-

polarisering av debatten, som kom i veien for ALPs kritiske spørsmål til Tanzanias utvikling, også i den grad denne kritikken var berettiget. Ved å bidra til en slik polarisering, virket ALPs spissformulerte kritikk av Tanzania mot sin hensikt, og hindret snarere en nyansering av debatten.

Utviklingsforståelse og kunnskapsmangel

Så langt har jeg vist at kritikken som i noen grad kom til uttrykk i UD og Norad, i liten grad ble fulgt opp på politisk nivå. Jeg har også argumentert for at det var ulike årsaker til de ulike partienes taushet rundt Tanzanias kritikkverdige forhold. To forhold synes likevel helt sentrale i vurderingen av Tanzania, uavhengig av parti. For det første, en underliggende utviklingsforståelse, sett i sammenheng med hvilke kriterier man stilte til norske samarbeidsland og hva man la vekt på i bistandssamarbeidet. For det andre, hvilken kunnskap politikerne hadde om de faktiske forholdene i Tanzania.

Utviklingsforståelsen på Stortinget i 1970-årene var, som vist, preget av visse forskjeller mellom høyre- og venstresiden. Hovedprinsippene i norsk bistand, som nedlagt i Stortingsmelding nr. 29, var det imidlertid relativt bred enighet om.⁴⁷ Det kom ingen dyptpløyende kritikk av utviklingshjelpen i Norge, verken fra sosialistisk eller liberalistisk hold, slik det gjorde i den internasjonale bistandsdebatten.⁴⁸ Med unntak av ALP, støttet alle partier opp om bistand. I den grad utviklingshjelp var gjenstand for debatt i Stortinget gjaldt det i hovedsak størrelsen på bevilgningene, snarere enn de generelle retningslinjene for bistanden.⁴⁹

Et poeng i sammenheng med vurderingen av Tanzanias situasjon på 1970-tallet, var prinsippet om at man skulle unngå å blande seg inn i mottakerlandenes politikk. Ifølge Kjetil Visnes, var ideen om mottakerstatenes suverenitet helt sentral i norsk bistandsdiskurs i perioden helt fra Norge startet med bistand.

45. Brattelis angrep på Gjems-Onstads person ble møtt med skarpe reaksjoner i Morgenbladet (13.3.1975) og Sjøfartstidende (13.3.1975), som forsvarte Gjems-Onstads rett til å konfrontere utenriksministeren med Tanzanias «udemokratiske regime», og stilte spørsmål ved om Bratteli satte sosialistiske regimer utenfor enhver kritikk.

47. Selv om Thyness betraktninger om Høyres relativt likegyldige forhold til bistand kan lede til et spørsmål om hvor dypt denne enigheten egentlig stakk.

48. Simensen, *Norge møter den tredje verden*: 251.

49. Ruud og Kjerland, *1975-1989: vekst, velvilje og utfordringer*: 22.

Han mener derfor politiske prioriteringer og indre forhold i norske mottakerland, også når det gjaldt menneskerettigheter, nærmest var et ikke-tema i Norge frem til 1980-årene. I 1970-årene økte riktignok bevisstheten rundt indre forhold i mottakerlandene, og norske myndigheter slo fast at det skulle være et mål å prioritere samarbeid med '»sosialt rettferdige og utviklingsorienterte regimer.» Visnes hevder imidlertid at hensynet til mottakerstatenes suverenitet fortsatt satte visse grenser for hva man kunne stille spørsmål ved, og hvilke krav man kunne stille til norske samarbeidsland.⁵⁰ Ifølge Olav Stokke,⁵¹ dreide dessuten disse kriteriene seg i 1970-årene i hovedsak om sosiale og økonomiske forhold, snarere enn om demokrati og menneskerettigheter.⁵²

Med utgangspunkt i Visnes og Stokkes betraktninger kan man stille visse spørsmål til den norske Tanzania-debatten. Begrenset prinsippet om ikke-innblanding kritikken av tanzanianske myndigheters politikk? Lukket norske politikere øynene for Ujamaas brutale sider, fordi menneskerettigheter ikke ble vurdert som viktig? Veide Tanzanias satsing på sosial utvikling og fordeling, samt ideen om ideologisk fellesskap, som var mer prioriterte verdier i norsk bistand, opp for regimets brutale sider? Og stilte det nevnte fokuset på ideologi og målsettinger kritikkverdig praksis i skyggen, ved at det var mer fokus på det som *skulle* skje enn på det som faktisk skjedde?⁵³ Tendensen vi har sett i norske stortingsmeldinger og politiske debatter, til at problematiske forhold i Tanzania kom i skyggen av en vektlegging av de politiske målsettingene og den sosiale utviklingen i landet, kan vitne om et positivt svar på disse spørsmålene. Representanter fra både Høyre og Venstre poengterte imidlertid i innstillinger og debatter at menneskerettslige forhold måtte tas i betraktning i valg av norske samarbeidsland,⁵⁴ og tvangsflytting ble av

50 Kjetil Visnes, *Suverenitet og stat i norsk bistandsdiskurs. Utvikling i fem tiår*. Hovedoppgave Institutt for statsvitenskap, Universitetet i Oslo 1999. Dette er et gjennomgående poeng i Visnes sin analyse, og er ikke tatt fra en bestemt side i hans oppgave.

51 Olav Stokke var i 1969-72 forsker på det Nordiska Afrikainstitutet i Uppsala, spesialrådgiver i UD/ Departementet for utviklingshjelp i perioden 1983-84, og har siden 1961 vært forsker /forskningssjef /assisterende direktør /fungerende direktør /seniorforsker på NUPI. Han har gitt ut en rekke arbeider om bistand og utviklingsspørsmål.

52 Samtale med Olav Stokke, 14.5, 2008.

53 Hansen hevder i tråd med dette at det primære fokuset i Norad dreide seg om «makroforestillingen om transformeringen av det tanzanianske samfunnet til å bli bedre og mer likeverdig, og friere,» og at et slikt fokus stilte tvangsflyttingen i skyggen. Samtale med Hansen 9.6, 2008.

54 Inst. S. nr. 338 (1974-75), og St. tid. 2782 (1975-76)

Høyre, som nevnt, eksplisitt karakterisert som menneskerettsstridig.⁵⁵ Selv om menneskerettigheter ble vurdert som underordnet sosiale og økonomiske forhold, skulle man derfor tro at det falt inn under stortingsmeldingenes poengtering av å ha et *nyansert og nøkternt* bilde av utviklingslandenes situasjon og *problemer*. Særlig skulle man vente en slik problematisering når det gjaldt Norges absolutt største mottaker av bistand.

Graden av kunnskap om Tanzania blant norske politikere er altså en annen sentral faktor i vurderingen av landet. Forvaltningens rapportering har vist at det forelå informasjon om kritikkverdige forhold i Tanzania, og at om man ikke visste alt, så visste man noe. Et annet spørsmål er imidlertid hvem som visste hva. Altså om informasjonen om tvangsflytting var like tilgjengelig for journalister og politikere, som for stedlige representanter. I den sammenheng er det et poeng at det i debatten om Tanzania var stor avstand mellom hendelsesforløpet (Tanzanias faktiske forhold) og den politiske debatten. Informasjonen hadde lang vei å gå, og ble flyttet oppover i systemet, og overført til beslutningstakere som hadde stadig større avstand til de faktiske forholdene. Dessuten hadde ikke Tanzanias befolkning noen direkte talsmenn i Norge. Avstanden til hendelsesforløpet kan ha gitt større rom til andre faktorer, som dominerende aktører, ideologi eller strategiske hensyn, i vurderinger og fremstillinger av landet.

Thyness hevder at mangel på kunnskap om både mottakerlandene og om bistand generelt var et problem i alle partier, og hevder en slik uvitenhet kan ha begrenset kritikken. Han hevder det var liten interesse for å skaffe seg landinformasjon fra UD og Norad blant politikere, selv når slik informasjon var tilgjengelig. Det var for eksempel ingen rutiner for at Utenrikskomiteen skulle skaffe seg slik informasjon. Selv om opinionen i Norge generelt var positiv til bistand, prioriterte velgere bistand lavt sett i forhold til andre saker.⁵⁶ Thyness peker i den sammenheng på at politikere er generalister, og snakker om det velgerne til enhver tid er interessert i. Det er derfor heller ikke rimelig å vente at politikere skulle sette seg grundig inn i informasjon fra forvaltningen, som man uansett måtte forutse ville

55 Inst. S. nr. 338 (1974-75).

56 Selbervik, Power of the purse?: 13.

støtte regjeringens forslag.⁵⁷ Thorvald Stoltenberg⁵⁸ hevder i tråd med dette at Stortinget hadde begrenset kunnskap om Tanzania i 1970-årene, og at de fleste politikere «slo seg til ro med at de hadde en tillit til Nyerere.»⁵⁹

OPPSUMMERING

Fremstillingene av Tanzanias menneskerettslige situasjon generelt, og tvangsflyttingen i 1973-76, var preget av motstridende tendenser. I UD og Norad ble det gjentatte ganger rapportert om mer eller mindre grove brudd på menneskerettighetene, særlig på 1970-tallet. Til dels var dette gjennomgående kritiske rapporter, som stilte spørsmålsteget ved tanzanianske myndigheters politikk, og dels også ved Norges samarbeid med landet. Hoveddelen av forvaltningens rapporter la imidlertid vekt på formildende og forklarende faktorer, og modifiserte dermed kritikken av tanzanianske myndigheters menneskerettighets-brudd. Det kan derfor synes som idealiseringen av Tanzania, ved et fokus på landets sosiale utvikling og sosialistiske ideologi, i noen grad kom i veien for nyanserte fremstillinger av landet på forvaltningsnivå. At det ikke ble stilt flere spørsmål i forvaltningen kan imidlertid også ha sammenheng med hvilken kunnskap de stedlige representantene hadde om kritikkverdige forhold, og hvordan de så på sin egen rolle som rapportører.

Informasjonen og kritikken som kom fra forvaltningen ble i liten grad fulgt opp på politisk nivå. Med unntak av ALPs ensidig negative og spissformulerte kritikk, ble Tanzanias menneskerettslige situasjon i liten grad diskutert i Stortinget. Det kan virke som det var ulike årsaker til mangelen på kritikk i de ulike partiene. I Sv og Ap synes det som det sterke engasjementet for Tanzania skygget for landets mer kritikkverdige praksis når det gjaldt menneskerettigheter. For Høyre sin del virker det snarere som hensyn til opinion og politisk samarbeid, sammen med mangel på interesse for bistand og Tanzania, har spilt en større rolle. Prinsippet om ikke-innblanding, og mangel på kunnskap om bistand generelt og om Tanzania

⁵⁷ Samtale med Thyness, 21.10, 2008.

⁵⁸ Stoltenberg har hatt en lang karriere i utenrikstjenesten, og har hatt flere politiske verv i Arbeiderpartiet, blant annet som statssekretær i Utenriksdepartementet (1971-72 og 1973-76), og som Utenriksminister (1987-89, samt 1990).

⁵⁹ Samtale med Stoltenberg, 9.10, 2008.

spesielt, kan dessuten ha lagt rammer for hva det ble stilt spørsmålsteget ved, uavhengig av partipolitiske skillelinjer.

ØKONOMISK UTVIKLING

Parts of the Tanzania debate—especially when addressed to macroeconomic issues—have presented a picture of Tanzanian policies and their consequences which have changed its position from that of a show case in development at the beginning of the 1970s into an example of what not to do.¹

Utviklingsøkonom Knud Erik Svendsens utsagn illustrerer hvordan Tanzanias økonomiske situasjon etter hvert utviklet seg i motsetning til flere av Nyereres målsettinger, som var selve grunnlaget for idealiseringen av Tanzania i Norge. Gapet mellom Tanzanias politiske prinsipper og den økonomiske utviklingen ble særlig synlig på tre områder: i den spesielle satsingen på jordbruks- og distriktsutvikling; i målsettingen om å oppnå utvikling på grunnlag av egne ressurser; og i landets overordnede vektlegging av sosial utvikling. På alle disse områdene utviklet praksis og resultater i Tanzania seg etter hvert stikk i strid med de politiske målsettingene. Det var svært lite investering i jordbruket i Tanzania i forhold til sektorens betydning for landets økonomi. Ujamaa ble en feilslått politikk også i økonomisk forstand, og bidro etter hvert til en produksjonskrise i jordbruket. Utenlandsk bistand ble helt uunnværlig på alle viktige områder for Tanzanias utvikling i løpet av 1970-årene.² Når det gjaldt sosial utvikling kunne Tanzania riktignok vise til oppsiktsvekkende positive resultater i 1970-årene. Landets massive sosiale satsning sto imidlertid ikke i forhold til landets økonomi, som i praksis ikke kunne bære ekspansjonen i sosial sektor. På lengre sikt førte det til en undergraving av landets sosiale utvikling.³

Det er altså av flere grunner rimelig å vente en problematisering av Tanzanias økonomiske situasjon i Norge. I dette kapittelet vil jeg undersøke i hvilken grad

1 Knud Erik Svendsen, «The creation of macroeconomic imbalances and a structural crisis.», i Boesen, Jannik et al. (eds) 1986, *TANZANIA crisis and struggle for survival*, Uppsala: Scandinavian Institute of African Studies 1986: 60.

2 Havnevik et. al., *Tanzania, Landstudie og vurdering av norsk bistand*: 4, 38-43, 58.

3 Boesen m. fl. (eds.) *TANZANIA crisis and struggle for survival*: 21-23.

dette faktisk skjedde, i forvaltningen og på politisk nivå. I hvilken grad var det fokus på Tanzanias økonomiske utvikling? Hvilke årsaker til den negative utviklingen ble vektlagt? Var det forskjell i fremstillingene i ulike deler av forvaltningen eller på politisk nivå? Endret fremstillingene seg i løpet av perioden? Og i hvilken grad preget idealiseringen av Tanzania fremstillingen av Tanzanias økonomiske utvikling?

FORVALTNINGEN

1970-tallet

I 1970-årene var den økonomiske situasjonen i Tanzania i liten grad et tema i forvaltningens rapporter. I den grad det ble gjort rede for Tanzanias økonomiske problemer, ble det i hovedsak lagt vekt på eksterne årsaker. Enkelte rapporter pekte imidlertid også på problemer ved tanzanianske myndigheters økonomiske politikk. Negative følger av nasjonaliserings-politikken, som lav effektivitet i industri og handel, samt ineffektivitet i de statlige og halvstatlige foretakene, ble trukket frem. Det ble dessuten hevdet at den massive investeringen i sosial sektor kunne komme til å gå på bekostning av produktive sektorer, som kunne gi høyere avkastning.⁴ Denne typen problematisering kom imidlertid bare til uttrykk i et fåtall rapporter. I hoveddelen av forvaltningens fremstillinger av Tanzania kom den økonomiske situasjonen i skyggen av et fokus på sosial utvikling og menneskerettslige forhold. Fra og med 1977 ble det riktignok lagt økt fokus på Tanzanias økonomiske problemer i Norads årsmeldinger. Den økonomiske situasjonen ble imidlertid i hovedsak beskrevet med utgangspunkt i korte tidsperspektiver. Dermed kunne den siste tidens økonomiske bedring, enten i form av vekst i BNP, mindre underskudd i budsjetter, eller bedring i regnskaper, forstås som en fremgang tross en gjennomgående negativ økonomisk utvikling sett i et lengre perspektiv. Det ble lagt vekt på myndighetenes målsettinger og planlagte

⁴ Se for eksempel UD 25 4/149, Royal Norwegian Embassy, Nairobi for Dar es Salaam (Rolf Hancke), til UD, *Situasjonen i Tanzania*. 10.6, 1974: 2-3; UD 25 4/149, Royal Norwegian Embassy, Dar es Salaam til UD, *Tanzania – økonomi, utviklingspolitikk, samarbeide med nabostater og generelle bemerkninger om utenrikspolitikken*. 22.4, 1976: 1-4, og UD 25 4/149, Royal Norwegian Embassy, Dar es Salaam til UD, *Tanzania - den politiske og økonomiske utvikling*. 16.11, 1977.

tiltak for å bedre den økonomiske situasjonen, snarere enn på innenrikspolitiske årsaker til de økonomiske problemene. Sammenhengen mellom sosial og økonomisk utvikling ble heller ikke problematisert. Både i UD's rapporter og Norads årsmeldinger ble det dessuten lagt vekt på Tanzanias positive sosiale resultater og effektive utnyttelse av bistanden, sett i afrikansk sammenheng.⁵ Overordnet ble det altså i forvaltningen i liten grad stilt kritiske spørsmål til Tanzanias økonomiske situasjon i 1970-årene, og i den grad det ble satt søkelys på Tanzanias økonomiske utvikling, ble det lagt vekt på formildende og forklarende faktorer.

Tanzanias økonomiske utvikling var altså gjennomgående negativ i perioden etter 1972. Som nevnt var dette dels en følge av ytre årsaker. Grunnlaget for den kriseartede utviklingen ved inngangen til 1980-årene lå imidlertid også i tanzanianske myndigheters utviklingspolitikk. Det gjaldt de negative følgene av nasjonaliseringen av økonomien. Det gjaldt organiseringen av jordbruket i Ujamaa-landsbyer, oppløsningen av den kooperative bevegelsen, og statens økende inngripen i jordbruket. Og det gjaldt den stadige ekspansjonen av sosial og økonomiske infrastruktur, som verken bygde på eller ble fulgt av en tilsvarende økonomisk vekst.⁶ Med bakgrunn i disse negative tendensene i 1970-årene kan man stille spørsmål ved hvorfor det ikke ble satt mer kritisk søkelys på tanzanianske myndigheters økonomiske politikk i forvaltningen i denne perioden.

Norsk forvaltning var imidlertid ikke alene om å la problematiske sider ved tanzanianske myndigheters økonomiske politikk i fred i 1970-årene. Ifølge Svendsen, var det oppsiktsvekkende få som bekymret seg for de dypereliggende økonomiske problemene i Tanzania i perioden før 1979, både i og utenfor Tanzania.⁷ Den omfattende bistanden bidro, som nevnt, sammen med økte kaffepriser til å tilsøre Tanzanias negative økonomiske utvikling frem til krisen i 1978-79.⁸ De økonomiske vanskelighetene i Tanzania kunne derfor være vanskelige å se for utenforstående i perioden før 1978-79. Det kan bidra til å forklare den sparsomme problematiseringen av Tanzanias økonomiske politikk i denne perioden. Den manglende problematiseringen kan også ha bunnet i en mer underliggende utvik-

5 NORADs årsmeldinger, for årene 1977: 41-2, 1978: 45-46, 1979: 51-52 og 1980: 53-54.

6 Boesen et. al. (eds), *TANZANIA crisis and struggle for survival*: 21. For utdyping av følgene av disse faktorene, se kapittel 2, s. 18-20.

7 Svendsen, «The creation of macroeconomic imbalances and a structural crisis.»: 66.

8 Havnevik, et. al., *Tanzania, Landstudie og vurdering av norsk bistand*: 111.

lingsforståelse. I 1970-årene ble målestokken for utvikling tatt opp til diskusjon blant utviklingsforskere, som stilte spørsmålstegn ved veksttanken, og la større vekt på fattigdomsorientering og sosial utvikling. Selv om slike ideer i liten grad fikk praktiske følger i bistandspolitikken, preget de bistandstenkningen og retorikken i 1970-årene, både internasjonalt og i Norge.⁹ I et sânt perspektiv kan lav vekst ha blitt sett som mindre problematisk, særlig i et land som ble idealisert nettopp på grunn av sin oppsiktsvekkende satsning på sosial utvikling fremfor på økonomisk vekst.

Forvaltningens tidvise poengteringer av de negative følgene av nasjonaliseringspolitikken, og det økonomiske perspektivet på landets massive sosiale investeringer, vitner imidlertid om at det forelå kunnskap om problemer ved tanzanianske myndigheters økonomiske politikk i norsk forvaltning, også tidlig i 1970-årene. Dette gjaldt områder som var helt sentrale for idealiseringen av Tanzania i Norge, som Tanzanias målsetting om utvikling på grunnlag av egne ressurser, og nettopp landets særskilte satsing i sosial sektor. Derfor mener jeg det likevel er rimelig å spørre hvorfor man ikke gikk dypere inn i slike spørsmål. Kompenserte bistand og kaffepriser i så stor grad for Tanzanias økonomiske problemer at den negative tendensen ikke ble tatt på alvor? Eller gikk det overordnede fokuset på sosial utvikling på bekostning av forståelsen og interessen for vanskelige økonomiske spørsmål?

1980-tallet

I takt med forverringen av Tanzanias økonomiske situasjon, endret fokuset i forvaltningens rapporter seg i perioden etter 1979, fra sosial utvikling til (manglende) økonomisk utvikling. Det var ingen uenighet om at Tanzanias økonomi var i krise. Når det gjaldt årsaker til krisen var imidlertid forvaltningens rapporter preget av sterk uenighet.

Mange rapporter la vekt på ytre årsaker, som de økte prisene på olje og importvarer, økt rente på utenlandske lån, og fallende eksportpriser. Tanzanias økonomiske problemer ble dermed i hovedsak satt i sammenheng med strukturene i verdens-

⁹ Simensen, *Norge møter den tredje verden*: 243-246.

økonomien og gjeldskrisen i den tredje verden.¹⁰ Slike analyser kunne også virke som et forsvar for Tanzania, fordi de skapte et inntrykk av at det ikke var Nyereres politiske ideer som hadde slått feil, men en urettferdig verdensøkonomisk orden som hadde ødelagt Tanzanias sjanser til å lykkes i sine målsettinger. Flere notater la dessuten større vekt på Tanzanias målsettinger og sosiale resultater sett i et lengre perspektiv, enn på den økonomiske krisen.¹¹ Et slikt fokus på Tanzanias sosiale profil kunne utlikne kritikken av landets økonomiske politikk, ved at det ble satt opp som en kontrast til krisen, i argumentasjon for at krisen ikke måtte overskygge landets sosiale resultater og påståtte menneskerettighetsorienterte politikk. En vektlegging av Tanzanias positive sosiale utvikling kunne dessuten virke formildende i vurderingen av landets indrepolitiske forhold, som i dette notatet fra 1983¹²

sammenliknet med andre afrikanske land har Tanzania helt til det siste fremstått som et land med en forbausende politisk stabilitet og ro under trykket av de økende økonomiske problemer. Årsaken til det må man utvilsomt søke i de til dels imponerende resultater som tross alt er oppnådd på visse felter.¹³

Selv om det altså var en tendens til å vektlegge formildende og forklarende faktorer i fremstillingene av Tanzanias situasjon, la stadig flere av forvaltningens rapporter i 1980-årene også vekt på indre årsaker til krisen, og stilte kritiske spørsmål til tanzanianske myndigheters politikk. Feilslått jordbrukspolitikk, dårlig prispolitikk, overinvestering og lite effektive halvstatlige selskaper var faktorer det ble lagt vekt på. Gapet mellom Nyereres målsettinger og Tanzanias faktiske utvikling ble det også stilt spørsmålstegn ved. Særlig ble det vist til det paradoksale gapet mellom målsettingene om utjamning og selvberging på den ene siden, og det faktum at forskjellene mellom folk snarere hadde økt under Nyerere, og at Tanzania var blitt et av verdens mest bistandsavhengige land. Ved siden av en slik

10 Se for eksempel Norad: *Om Norges samarbeid med utviklingslandene i 1979*: 5, 51-52; Norad: *Norge og utviklingslandene 1980*: 53-54; Norad: *Norges samarbeid med utviklingslandene i 1981*: 4-5, 57-58, og Norad: *Norge og Utviklingslandene 1985*, s. 29.

11 Se for eksempel Norad, *Norge og utviklingslandene 1980*: 53-54; Norads årsmelding, *Norges samarbeid med utviklingslandene i 1981*; UD 25 4/149, Royal Norwegian Embassy, Dar es Salaam til UD, *Landnotat for Tanzania*. (Utkast) 24.11, 1983, og UD 25 4/149, Notat til Utenriksråden, *Tanzania – bakgrunnsnotat*, 5.10, 1984.

12 Se også UD 25 4/149, *Landnotat Tanzania*. Innk. til UD 14. 3, 1985: 15.

13 UD 25 4/149, Notat til statsråd Reidun Bruslettens besøk i Tanzania og Kenya 16-28 oktober 1983, *Tanzania: Den innenrikspolitiske situasjon*. 5.10, 1983.

poengtering av tanzanianske myndigheters ansvar for krisen, ble det stilt spørsmål ved deres evne til å erkjenne interne problemer og sette i gang tiltak mot krisen.¹⁴ I noen dokumenter ble det dessuten stilt spørsmål ved selve forutsetningene for Nyereres samfunnsmodell, som Myklebust gjorde i et notat fra ambassaden i 1981

Det synes mer og mer åpenbart at Tanzania ikke har hatt, fortsatt ikke har, de personellmessige ressurser som må til i planlegging, oppfølging og kontroll om det skulle være noen sjanse for at deres form for sosialisme skulle kunne gå godt. Det kan også reises tvil om hvilken grobunn denne samfunnsmodellen egentlig har blant tanzanianere.¹⁵

Myklebust problematiserte her hvordan Nyereres ideologi sto i forhold til realitetene i Tanzania, og kan dermed leses som en problematisering av selve grunnlaget for den norske idealiseringen av landet. En lignende kritikk kom til uttrykk i en situasjonsrapport fra ambassaden i Dar es Salaam i 1983, der det ble hevdet at det var

...bemerkelsesverdig i hvor stor grad befolkningen har akseptert den stadige forverring i sine levevilkår. Oppgitthet og fatalisme er ord som er egnet til å beskrive holdninger hos folk flest. Det næres videre ingen illusjoner om noen snarlig bedring av situasjonen. [...] det [er] merkbart hvor liten tiltro og entusiasme regimet nyter godt av. Selv president Nyereres stilling synes å være noe svekket i befolkningen.¹⁶

Denne rapporten vitner om bevissthet om og kritisk vurdering av hvordan den økonomiske krisen rammet folks levekår, og dessuten direkte undergravde den tanzanianske befolkningens tillit til regimet. Det kan leses som en bredere problematisering av sammenhengen mellom økonomisk og sosial utvikling, noe som også kom til uttrykk i flere av forvaltningens senere rapporter og notater.¹⁷

-
- 14 Fremstillinger med vekt på indre årsaker, og større eller mindre grad av kritiske spørsmål til tanzanianske myndigheters politikk kommer blant annet frem i Royal Norwegian Embassy, Dar es Salaam (Norad), *Landprogram Tanzania - 1981 - 1984*, 18.2, 1980; Royal Norwegian Embassy, Dar es Salaam, (Norad) *Tanzania - Landprogram 1982-85*. SD 12/81, 25.1, 1981; Royal Norwegian Embassy, Dar es Salaam, (Norad) *Tanzania Landprogram 1983-86*. SD-19/83, 2.3, 1982, og UD 25 4/149, Royal Norwegian Embassy, Dar es Salaam, Referat tlf-samtale Hjelde/Doerum, *Tanzania - trekk ved den økonomiske og innerikspolitiske situasjon*. 22.5.1985.
- 15 Royal Norwegian Embassy, Dar es Salaam, (Olav Myklebust) *Politisk og økonomisk utvikling i Tanzania*. Vedlegg til SD-12/81. 14.1, 198: 24.
- 16 UD 25 4/149, Royal Norwegian Embassy, Dar es Salaam til UD, *Tanzania - kort situasjonsoversikt*, 5.10, 1983.
- 17 Flere politiske rapporter fra Dar es Salaam slo for eksempel fast at Tanzanias økonomiske krise dels hadde undergravd landets sosiale resultater. Se for eksempel UD 25 4/149, *Landnotat Tanzania*. Innk. til UD 14. mars, 1985; UD 25 4/149, Royal Norwegian Embassy, Dar es Salaam, referat tlf-samtale Hjelde/Doerum, *Tanzania - trekk ved den økonomiske og innerikspolitiske situasjon*.

Selv om landets sosiale målsettinger og prinsipper fortsatt ble satt som et ideal, var det altså en stigende bevissthet i forvaltningen om et økende gap mellom Nyereres politiske prinsipper på den ene siden, og tanzanianske myndigheters praktiske politikk, samt økonomiske og sosiale realiteter, på den andre.

Slike kritiske vurderinger av Tanzania ble imidlertid ikke alltid mottatt med åpenhet av andre i forvaltningen. Myklebust, som var en av Norads skarpeste interne kritikere av tanzanianske myndigheters økonomiske politikk i 1980-årene,¹⁸ hevder for eksempel at det tok lang tid før indre årsaker til Tanzanias krise seg inn hos ledelsen i Norad, og at kritikk han fremmet på interne møter dels ble møtt med forskrekkelse blant hans kollegaer.¹⁹ En faks fra Norads stedlige representant i Dar es Salaam i 1985 kan også vitne om motforestillinger mot kritiske fremstillinger av Tanzania. I denne faksen kommenterte Norads representant et utkast til Norads årsmelding for 1984. Utkastet la større vekt på indre årsaker til krisen i Tanzania enn tidligere meldinger, men redegjorde ellers for forhold som hadde vært dokumentert i forvaltningen flere ganger tidligere.²⁰ Som en kommentar til meldingen hevdet Norads representant i Dar es Salaam at

Beskrivelsen av Tanzanias tilstand er for svart. Positive tiltak landet selv og andre setter i verk for å bedre situasjonen må nevnes, og utsiktene til bedring framheves. I motsatt fall virker det uforståelig at vi stadig gir støtte til T.²¹

Dette må leses som et forsøk på direkte nedtoning av kritikk, noe som kan henge sammen med ulike forhold. Forfatteren av faksen kan ha ment at rapporten ga et galt inntrykk av forholdene i landet. Faksen kan imidlertid også være et uttrykk for diplomatiske hensyn. Notatet som blir kommentert er som nevnt utkast til en årsmelding, og faksen må dermed leses som et uttrykk for kravet om nøkternhet i diplomatiets rapporter. Simensen poengterer dessuten at det var et skille i statlig informasjon mellom vanlig og «holdningsskapende informasjon»,²² og hevder

22.5.1985, og UD 25 4/149, Royal Norwegian Embassy, Dar es Salaam til UD, *Tanzania – politiske forhold*, 23. 9, 1985.

18 Dette baserer jeg på tendensen blant rapportene som er skrevet fra Dar es Salaam, der Myklebust er overrepresentert som forfatter av kritiske rapporter.

19 Samtale med Myklebust, 16. oktober, 2008.

20 Royal Norwegian Embassy, Dar es Salaam, (Norad) (PT/Anb) *Årsmeldingen 1984. Særavsnitt om Tanzania*. (Utkast) 21.1, 1985.

21 Royal Norwegian Embassy, Norad, Dar es Salaam. (Arkiv 771.5) Korrespondanse til NORAD, Oslo v/Ragnhild Nerjord. 1.2, 1985.

22 Dette ble slått fast i både Stortingsmelding nr. 36 (1984-85), og NOU, nr 37/1978.

Norads informasjon var av den siste typen.²³ Faksen kan i den sammenheng også leses som et uttrykk for et ønske om å opprettholde en opinion som var positiv til utviklingsamarbeidet med Tanzania, og at slike hensyn ble vurdert som viktigere enn edruelege utsagn.

At forvaltningen var preget av indre motsetninger og uenigheter om presentasjonen av Tanzanias økonomiske situasjon på 1980-tallet, blir bekreftet av Myklebust. Han mener slike motsetninger til dels sto i sammenheng med politisk sympati, og at venstreorienterte var klart mindre kritiske og «så med forskrekkelse på mine kritiske rapporter etter hvert, mens de som sokna mer til høyre i det politiske spektrum, lettere aksepterte den kritikken.» Vurderingene av Tanzania fulgte imidlertid ikke nødvendigvis politiske skillelinjer. Myklebust forteller for eksempel hvordan hans egen vurdering av Tanzanias situasjon avvek fra Magne Lerheim²⁴ og Gunnar Garbos²⁵ mer positive vurderinger av landet.²⁶ I og med at alle disse tre var tidligere venstrepolitikere, og ifølge Myklebust i stor grad hadde sammenfallende politisk syn, skulle man kanskje vente at de sto nærmere hverandre i vurderingen av Tanzania. Myklebust mener at meningsforskjellen mellom ham og de andre først og fremst dreiet seg om ulik vektlegging av eksterne og interne faktorer som årsak til Tanzanias økonomiske problemer, og at dette kan ha sammenheng med hvilken kunnskap de hadde om problematiske forhold i landet, påvirket av hvor lang fartstid og hvilke kontakter de hadde i Tanzania.²⁷

Siden de alle var stedlige representanter i det samme landet, er det likevel grunn til å tro at de hadde rimelig lik tilgang på informasjon. Folk i representasjonen kan imidlertid, som Myklebust hevder, på tross av felles politisk bakgrunn, ha hatt motstridende syn på utviklingsspørsmål mer generelt. Forvaltningens rapporter vitner om at like viktig som *hva* aktørene visste, var *hvordan* de tolket den informasjonen de hadde. Det var et klart skille i hvor fokus lå i ulike rapporter, som i stor grad reflekterte et grunnleggende skille i utviklingsdebatten generelt. Modifi-

23 Simensen, *Norge møter den tredje verden*: 260.

24 Magne Lerheim var leder for Norads utestasjon i Dar es Salaam fra 1981 til 1983.

25 Gunnar Garbo var Norges ambassadør til Tanzania i perioden 1987-1992.

26 Myklebust hevder for øvrig at Lerheim ble mer kritisk til Tanzanias politikk i siste del av sitt to-årige opphold i landet. (Samtale med Myklebust 16.10, 2008) Lerheims utspill i «Lunde-saken» i 1985, som jeg kommer inn på i kapittel 6, vitner imidlertid om at han fortsatt i 1985 hadde visse motforestillinger mot en kritisk debatt om Tanzania.

27 Samtale med Myklebust 16.10, 2008. Se for øvrig kapittel 4, s. 46-47.

serende og positive rapporter la størst vekt på sosial utvikling og ytre årsaker til krisen. Dette fokuset var i tråd med den dominerende tendensen i utviklingsteori på 1970-tallet,²⁸ og var også sammenfallende med utviklingsforståelsen som president Nyerere forfektet. Kritiske rapporter fokuserte derimot på økonomisk utvikling og indre årsaker til krisen, et fokus i tråd med den nykonservative dreiningen i internasjonal politikk og utviklingsteori i 1980-årene.²⁹ Det klare skillet i rapportenes fokus vitner om at forskjellig utviklingsforståelse var en vel så viktig forklaring på motstridende vurderinger av Tanzania i forvaltningen, som ulikt kunnskapsnivå.

Forvaltningens vurdering av Tanzanias økonomiske utvikling i 1980-årene var altså i like stor grad avhengig av hvem det var som rapporterte, som i vurderingen av Tanzanias menneskerettslige situasjon i 1970-årene. Mange av de samme faktorene som jeg nevnte i forrige kapittel preget også forvaltningens fremstilling av Tanzania i 1980-årene. I tillegg til kunnskapsnivå og utviklingsforståelse gjaldt det, som tidligere nevnt, hvordan vedkommende vurderte sin egen rolle som rapportør.³⁰ Et siste poeng Myklebust påpeker, er at holdningen til Tanzania i hovedsak var basert på politiske prinsipper, noe som kan ha satt praksis og resultater i skyggen.

Holdningen til Tanzania var i stor grad basert på de politiske deklarasjonene som kom fra tanzanianske ledere, og ikke minst fra Nyerere selv. I stor grad var jo det politiske mål som man bare kunne applaudere, og så gikk man ikke nok i materien og så; hvordan slår dette ut i praksis?³¹

28 Simensen, *Norge møter den tredje verden*: 244-246.

29 Oddvar Smukkestad, *Utvikling eller avvikling? En innføring i økonomisk og politisk utviklingsteori*. Gyldendal Norsk Forlag AS 2008: 91, 126.

30 Myklebust sier i den sammenheng at «På disse årlige landprogramdrøftingene, som egentlig skulle være forumet for politisk diskusjon, der var holdningen at man fikk en politisk orientering fra forhandlingslederen fra tanzaniansk side, [...] og stilte kanskje noen oppfølgende spørsmål omkring dette. Men det var ikke en diskusjon med kritiske betraktninger om verken det ene eller det andre. [...] Man hadde ikke den type diskusjon.» Samtale med Myklebust, 16.10, 2008.

31 Samtale med Myklebust, 16.10, 2008.

POLITISK NIVÅ

Regjeringen – frem til 1983

Stortingsmeldingene viet ikke mye plass til den økonomiske situasjonen i Tanzania på 1970-tallet. Meldingenes fremstillinger av Tanzania i denne perioden slo fast at landet var Norges viktigste samarbeidsland målt i bistandsvolum, og at bistanden dit var stadig økende. Det ble vist til Tanzanias målsetting om å etablere en selvberget økonomi basert på jordbruk, og at Ujamaa-landsbyene var det viktigste middelet til økt produksjon, og til sosial og økonomisk utvikling. Tanzanias økonomiske problemer ble slått fast, men det ble lagt vekt på ytre årsaker, som krigen med Uganda og oppløsningen av EAC. Det ble dessuten lagt vekt på tanzanianske myndigheters tiltak for å bedre den økonomiske situasjonen. Problemene ved den praktiske gjennomføringen av Ujamaa-politikken ble det ikke stilt spørsmålsteget ved. Gapet mellom Tanzanias stadig økende bistandsbehov, og landets målsetting om å skape utvikling på grunnlag av egne ressurser, ble det heller ikke stilt spørsmålsteget ved.³²

I Stortingsmeldingene kan man også se en endring i fremstillingene av Tanzania ved inngangen til 1980-tallet, ved en vridning av fokuset fra sosial til økonomisk utvikling. Denne endringen kom først til uttrykk i St.meld. nr. 35 (1980-81). Her ble det slått fast at Tanzanias økonomiske situasjon var den mest kritiske siden uavhengigheten, og det ble gitt uttrykk for bekymring for at den økonomiske krisen kunne komme til å slå ut i politiske uroligheter. Krisen ble imidlertid antatt å ha de samme eksterne årsakene som var beskrevet i tidligere meldinger. Heller ikke denne meldingen stilte spørsmål ved om det kunne være noen sammenheng mellom tanzanianske myndigheters politikk og de økonomiske problemene. Snarere enn å problematisere den politiske situasjonen i landet, trakk man frem Tanzania som «et bemerkelsesverdig stabilt land i afrikansk sammenheng», som ved innføringen av ny grunnlov på Zanzibar hadde tatt «enda et skritt [...] for å sikre enheten i landet».³³ Meldingen betonte positive sider ved landets

³² St.meld. 95 (1977-78): 39, og St.meld. 8 (1978-79): 48. I St.meld nr. 29. (1971-72) og St.meld nr. 94 (1974-75) er ikke mottakerlandene behandlet hver for seg, men samlet. I disse meldingene blir derfor Tanzanias økonomiske situasjon ikke kommentert.

³³ St.meld. nr. 35 (1980-81): 67.

sosialpolitikk, som utbyggingen av helseinstitusjoner og utvikling av grunnskolen. Ujamaa-strategien ble ikke problematisert, men snarere trukket fram som «det viktigste politiske virkemiddel for å fremme sosial og økonomisk utvikling på landsbygda».³⁴ Bistandssamarbeidet mellom Norge og Tanzania ble til slutt vurdert som relativt vellykket, selv om den økonomiske krisen også ble hevdet å ha preget bistandsprogrammer i noen grad.

Selv om Tanzanias økonomiske problemer gradvis ble mer omfattende i første halvdel av 1980-tallet, var også stortingsmeldingene om bistand for 1981 og 1982-1983 relativt forsiktige i sin vurdering av Tanzanias økonomiske situasjon. Den ble i disse meldingene beskrevet som kritisk, uten tegn til snarlig bedring. Det ble imidlertid i liten grad stilt spørsmålsmålstegn ved tanzanianske myndigheters eget ansvar for de økonomiske problemene, som snarere ble forklart med de samme eksterne årsakene som tidligere. Det ble dessuten understreket at den politiske stabiliteten, som ble hevdet å være et særtegn for Tanzania, ikke var truet. Positive sider ved Tanzanias sosialpolitikk ble fortsatt betonet, og bistandssamarbeidet ble beskrevet som «noenlunde tilfredsstillende», selv om det ble slått fast at den økonomiske krisen i noen grad begrenset Tanzanias kapasitet til å følge opp og forvalte enkeltprosjekter.³⁵

I redegjørelsen for Tanzania spesielt ble det altså lagt vekt på formildende elementer ved landets utvikling. Men også redegjørelser for mer generell utviklingsforståelse kunne virke modererende på vurderingen av Tanzanias situasjon. Stortingsmelding nr. 14 (1981) poengterte for eksempel at utviklingslandenes relativt korte fartstid som selvstendige stater ikke gjorde det rimelig å forvente administrativ erfaring og effektivitet i statsapparatet på samme nivå som i vestlige land. Derfor hevdet meldingen at man ikke kunne stille de samme kravene til utviklingsland som til vestlige land, men snarere måtte regne med visse problemer i land som befant seg i en utviklingsprosess.³⁶ Et slikt syn på utvikling og utviklingsland kan ha virket legitimerende på utviklingen i Tanzania, og dermed også moderert kritikken av tanzanianske myndigheters politikk.

34 St.meld. nr. 35. (1980-81). Det ble for øvrig poengtert at det ennå var «for tidlig å uttale seg om hvor vellykket ujamaa-politikken har vært»: 68.

35 St.meld. nr. 14 (1981-82): 63-64, St.meld. nr. 14. (1982-83): 88-90, og St.meld. nr. 63 (1982-83): 42-43.

36 St.meld. nr. 14 (1981): 27.

Foringelsen av Tanzanias økonomiske situasjon i perioden etter 1978-79, og den økende kritikken av landets indrepolitiske forhold internt i Norad og UD ved inngangen til 1980-tallet, gjør det rimelig å vente økt kritikk også fra regjeringen. Særlig skulle man vente en slik problematisering med tanke på Stortingsmeldingenes poengtering av å ha et *klart* og *nyansert* bilde av norske mottakerland,³⁷ og med tanke på Tanzanias størrelse i norsk bistand.³⁸ I forhold til Stortingsmeldingene i første halvdel av 1970-årene målbar riktignok meldingene i perioden fra 1979 frem til 1982 en økende, men fortsatt moderat kritikk, av Tanzania. Fortsatt ble det lagt større vekt på landets sosiale enn økonomiske utvikling, og politiske målsettinger fikk større oppmerksomhet enn praksis og oppnådde resultater. Dessuten ble Tanzanias økonomiske problemer i hovedsak forklart med ytre årsaksfaktorer. Sammen med vektleggingen av Tanzanias utviklingsorienterte politikk, skapte det et bilde av landet som et ideelt samarbeidsland med *vilje* til utvikling, men som ble hindret i å oppnå utvikling på grunn av vanskelige ytre omstendigheter.

Stortinget – frem til 1983

Heller ikke på Stortinget var Tanzania gjenstand for noen særlig grad av kritisk vurdering i 1970-årene. Stortingsrepresentantene forholdt seg i hovedsak tause om Tanzanias økonomiske situasjon i denne perioden. Det var kun ALP som stilte kritiske spørsmål til landet, men heller ikke de pekte konkret på Tanzanias økonomiske politikk.³⁹ I perioden etter 1980, i takt med at Tanzanias økonomiske situasjon ble mer kriseartet, og i takt med et endret internasjonalt politisk miljø, kan man imidlertid se en økende politisk uenighet i vurderingen av Tanzanias økonomiske situasjon og innenrikspolitiske forhold. Representanter fra Høyre

37 Dette ble, som nevnt, slått fast i St.meld. nr. 29 (1971-72): 19, og St.meld. nr.15 (1978): 14, og i St.meld. nr. 14. (1981): 26.

38 Det er i den sammenheng også et poeng at tanzanianske myndigheters politikk på flere punkter sto i direkte motsetning til den norske utviklingsstrategien, der «selveiende bønder, frie fagforeninger og en tiltaksom middelklasse,» ifølge Simensen, var helt sentrale elementer. (Simensen, *Norge møter den tredje verden*: 274)

39 Forholdene jeg trakk frem i forrige kapittel som årsaker til den mangelfulle politiske debatten rundt Tanzanias menneskerettslige situasjon, (hensyn til opinion og politisk samarbeid, samt underliggende utviklingsforståelse og kunnskapsmangel) kan i like stor grad ses som årsaker til manglende politisk debatt rundt den økonomiske utviklingen i Tanzania. Se kapittel 4, s. 46-47, og 50-53.

begynte nå å stille kritiske spørsmål til tanzanianske myndigheters politikk, og argumenterte for en endring i Norges politikk overfor landet. I utenriksdebatten i 1980 stilte for eksempel Lars Roar Langslet spørsmål ved den stadig økende norske bistanden til Tanzania. Her slo han fast landets økonomiske krise og store hjelpebehov, men i motsetning til tendensen til å vektlegge ytre årsaker til krisen, hevdet han at tanzanianske myndigheter selv hadde ført en politikk som

...har brakt landet fra krise til katastrofe. Da er det mager trøst at Tanzania har slik en vakker statsideologi, som er velegnet til å gripe lettrørte nordmenn. Og et spørsmål reiser seg: Bør vår eneste reaksjon på miséren være at vi gir desto mer, eller bør vi varsle at det tross alt har en viss betydning om landet selv fører en politikk som fremmer eller hemmer utvikling?⁴⁰

Flere representanter fra Høyre støttet i første halvdel av 1980-tallet opp om Langslets kritikk av Tanzania og Norges politikk ovenfor landet. I en stortingsdebatt i 1983 tok Høyres representant Harald U. Lied opp Tanzanias situasjon. Han viste til informasjonssjef i Norad, Leif Vetlesen, sine uttalelser om at Tanzania i lang tid var blitt idealisert i Norge, og at man burde stille flere kritiske spørsmål til tanzanianske myndigheters politikk.⁴¹ Lied slo videre fast at Høyre stilte seg kritisk til å øke bistanden til Tanzania utover regjeringens forslag, og argumenterte dessuten for at norsk politikk ovenfor Tanzania burde være på linje med IMF's politikk

Etter Høyres mening bør også Stortinget legge vekt på de vurderinger og anvisninger som er kommet fra Det internasjonale Valutafond, IMF. Høyre vil følge utviklingen i Tanzania, og i de andre samarbeidsland meget nøye, og legge disse vurderinger til grunn når vi skal vurdere senere avgjørelser i bistandsspørsmål.⁴²

Senere i den samme stortingsdebatten støttet Jan Petersen partifellen i hans vurdering av Tanzanias situasjon. Petersen hevdet videre at Tanzanias kritikkverdige utvikling burde få konsekvenser for bistanden, og at Norge burde stille krav i tråd med IMF's anbefalninger om rentabilitet, økt produktivitet og effektivitet. Dessuten stilte han spørsmål ved Norges ukritiske vurdering av landet

...i bistandspolitikken må [man] være forsiktig med å tegne glansbilder av mottakerlandene.[...] Bildet må nødvendigvis bli mer nyansert med økende kunnskaper, og ikke minst i

40 Lars Roar Langslet (H) i St. tid. ss. 992-1031 (1980-81): 995.

41 Aftenposten, 21.11.1981.

42 Harald U. Lied (H) i St. tid. ss. 656-708 (1981-82): 662.

tilfellet Tanzania ser man at flere av problemene skyldes landet selv. [...] Ved å holde landet opp som et glansbilde – og det har blitt gjort her hjemme i mange år - legger man bare grunnen for effektive angrep fra dem som slett ikke vil gi utviklingsbistand.»⁴³

Fra å forholde seg ganske tause om Tanzania, og til dels også støtte opp om en allmenn begeistring for Nyereres politikk på 1970-tallet, kan det altså virke som holdningen til Tanzania endret seg i Høyre fra perioden etter 1980. Det er interessant, med tanke på at

Høyre i regjering sto for kontinuitet i sin politikk overfor landet. Stortingsmeldingene om bistand fra Høyres regjeringsperiode, også i perioden før KrF og SP gikk inn i regjeringen, la som vist fortsatt vekt på forklarende og formildende omstendigheter i fremstillingene av landet. Willochs regjering fortsatte dessuten å øke bevilgningene til landet frem til 1984.⁴⁴ Likevel var Høyre, ved siden av FrP, det partiet som stilte seg mest kritisk til Tanzanias indrepolitiske forhold på Stortinget i perioden fra 1980. De var alene i sin kritikk av tanzanianske myndigheters politikk i denne perioden, og de sto alene i sin argumentasjon om å slutte seg til IMF's kondisjonalitetspolitikk overfor landet.

Den skarpe motsetningen mellom Høyres holdning til Tanzania i Stortinget og partiets holdning til Tanzania i regjering må ses i sammenheng med den parlamentariske situasjonen. Som vist i forrige kapittel, hadde Høyre helt siden 1970-årene vært mer måteholdne med sin begeistring overfor Tanzania enn majoriteten av de andre politiske partiene. Det er derfor ikke overraskende at det var Høyre som frontet en økt kritikk av Tanzania i Stortinget da landets problemer ble mer synlige i 1980-årene. I regjering var imidlertid situasjonen en annen. Høyre var avhengig av sentrumpartiernes støtte, og måtte derfor gi konsesjoner. Som nevnt, poengterer Thyness hvordan Høyre for enhver pris ville unngå å få et image som «slemme» eller usolidariske. Særlig måtte de balansere sin holdning i forhold til KrF, som hadde bistand som en av sine hjertesaker.⁴⁵

Politikere fra Ap og Sv gikk dels hardt ut mot Høyres Tanzania-kritikk. Blant de skarpeste kritikerne av Høyres Tanzania-analyse var Liv Aasen (Ap). Hun

43 Jan Petersen (H) i St. tid. ss. 656-708 (1981-82): 689.

44 Utbetalinger av bilateral norsk bistand til Tanzania i perioden 1981-1984, oppgitt i mill. NOK, samt prosentandel av total bilateral norsk bistand: 1981: 230,1 (16,2 %), 1982: 335,0 (16,9 %), 1983: 400,3 (17,4 %), 1984: 378,8 (16,0 %) (Havnevik et. al., *Tanzania. Landstudie og vurdering av norsk bistand*: 195).

45 Samtale med Thyness, 21.10, 2008. Se også kapittel 4, s. 52.

tok til motmæle mot Tanzanias kritikere, og forsvarte Tanzania gjentatte ganger på Stortinget. I en stortingsdebatt 18. november 1980 hevdet hun at Høyres hovedmotiv for nedskjæring av bistanden til Tanzania var at partiet ikke likte Nyereres politikk.⁴⁶ I en senere debatt avviste hun Petersens (H) påstand om at det var tegnet et glansbilde av Tanzania, og hevdet at om Petersen fikk sette standarden for hvilke land som kunne få norsk bistand, var hun redd «svært få utviklingsland ville komme gjennom dette nåløyet».⁴⁷ Aasens forsvar for Tanzania synes her basert på den samme utviklingsforståelsen som ble brukt til å nedtone Tanzanias kritikkverdige menneskerettslige forhold på 1970-tallet, i påstanden om at utviklingsland ikke kunne vurderes etter de samme kriteriene som vestlige land.⁴⁸

Med unntak av Aasen, forholdt de øvrige av Arbeiderpartiets representanter seg stort sett tause om Tanzania i 1980-årene.⁴⁹ Man kan derfor stille spørsmål ved i hvilken grad Aasens innlegg representerte hennes selvstendige holdning, snarere enn Arbeiderpartiets holdning til Tanzania. Thorvald Stoltenberg kan imidlertid ikke huske at det var noen intern uenighet eller kritikk av Tanzania i Arbeiderpartiet på 1980-tallet, og hevder at Aasens innlegg derfor ikke sto i motsetning til Arbeiderpartiets offisielle syn, selv om Aasens engasjement for landet nok var særlig sterkt.⁵⁰ Også Stein Ørnhoi (SV) reagerte kraftig på Høyres kritiske spørsmål til Tanzania. Snarere enn å stille strengere krav til tanzanianske myndigheter, argumenterte han for å øke bistanden til Tanzania, og stilte seg for øvrig bak Aasens kritikk av Høyres Tanzania-analyse

46 St. tid. ss. 992-1031 (1980-81): 997.

47 St. tid. ss. 656-707 (1981-82): 692.

48 Aasen ga også uttrykk for en slik utviklingsforståelse mer generelt, som i debatten om Norges forhold til utviklingslandene 27.5, 1983, der hun mente man ikke «kunne bruke de samme skjemaer [...] for vurdering av et tiltak i et utviklingsland som i vårt eget land. [...] vi må ikke glemme at slike problemer er ledd i hele utviklingsproblematikken.» St. tid. ss. 4090-4117 (1982-83): 4093. Det var ikke bare representanter for venstresiden som modifiserte kritikk av mottakerlands myndigheter på denne måten. Kr.Fs representant Kåre Kristiansen hevdet for eksempel i den samme debatten (ss. 4101) at «Vi må i våre krav til u-landene ikke glemme at da vi befant oss på overgangen til det industrialiserte samfunn, maktet så sant heller ikke vi å opprettholde den samme grad av rettferdighet i fordelingen som vi har i dag. [...] vi nordmenn [bør] i mange slike tilfeller [...] dempe ned litt våre ideelle krav [...] i den vanskelige overgangsperiode og under de sosiale og økonomiske vilkår som rår der i dagens situasjon.»

49 Det er ett unntak; Einar Førde kom med et varmt forsvar for Tanzania i St. tid. ss. 4090-4117 (1982-83): 4099. Se kapittel 6, s. 81-82.

50 Samtale med Stoltenberg, 9.10, 2008.

Det er ikke tilfeldig at Høyre står alene under voteringen i dag når det gjelder Tanzania, der det nå er blitt så populært å drive en svartmaling som er minst like urimelig som de tilløp til skjønning som tidligere er drevet.⁵¹

Ved inngangen til 1980-tallet slo altså den tilsynelatende brede politiske idealiseringen av Tanzania sprekker. Det kom til syne en økende grad av uenighet i Stortingets vurdering av landet, som gikk overens med partipolitiske skillelinjer. Høyres kritiske innlegg vitner om at det forelå kunnskap om Tanzanias økonomiske forhold, og indrepolitiske årsaker til disse, på Stortinget. Dessuten var kritikken av tanzanianske myndigheters politikk økende også internasjonalt i 1980-årene, både i IMF og Verdensbanken, og blant stadig flere giverland. Den økte kritikken kom for det første av at problemene i Tanzania var synligere fordi krisen var blitt mer påtrengende. Den må også sees i sammenheng med en endring i politisk miljø både internasjonalt og i Norge, til et sterkere fokus på økonomisk utvikling og indre rammevilkår.⁵² Informasjonskanalene om problematiske sider ved tanzanianske myndigheters politiske praksis var altså flere og sterkere i 1980-årene enn i 1970-årene. Kritikken av Tanzanias feilslåtte økonomiske politikk ble dessuten frontet av Høyre, som sto sterkt på Stortinget i 1980-årene, i motsetning til i 1970-årene da kritikken av landet i hovedsak ble frontet av ALP, som i liten grad ble tatt på alvor av andre partier.⁵³ Kunnskapsmangel er derfor en mindre sannsynlig forklaring på manglende debatt i sammenheng med Tanzanias økonomiske utvikling i 1980-årene, enn det var i forbindelse med den menneskerettslige situasjonen i 1970-årene.

Den sprikende vurderingen av landet i 1980-årene må derfor snarere ses i sammenheng med ulik utviklingsforståelse og politisk sympati. Tanzanias kritikere fra høyresiden konsentrerte seg nærmest utelukkende om Tanzanias økonomiske utvikling. De la vekt på indre årsaker til krisen, i særlig grad landets feilslåtte økonomiske politikk, og stilte seg bak IMF's reformkrav. Tanzanias forsvarere på venstresiden baserte seg i stor grad på den samme argumentasjonen som de hadde forsvart Tanzania med i 1970-årene. De lot landets økonomiske og produktive utvikling komme i skyggen av fokuset på sosial utvikling, og forklarte landets økonomiske krise nærmest utelukkende med ytre årsaker. De argumenterte dessuten

51 St. tid. ss. 656-708 (1981-82): 671.

52 Ruud og Kjerland, *1975-1989: vekst, velvilje og utfordringer*: 162-168.

53 For utdypning av ALPs status på Stortinget i 1970-årene, se kapittel 4, s. 53-55.

for at man ikke kunne stille de samme kravene til utviklingsland som til vestlige land, noe som også kan ha virket modifierende på deres vurdering av Tanzania.

Selv om kunnskapen om landet tilsynelatende i stor grad var den samme på tvers av partigrenser, bidro altså fokuset på ulike faktorer, og ulike forståelsesrammer, til ulik vurdering av landets situasjon. Man kan derfor hevde at både kritikerne og forsvarerne av Tanzania på Stortinget var noe ensidige i sine fremstillinger av landet. Kjell J. Havnevik argumenterte for dette i en artikkel i *Norkontakt* i 1982, der han videre hevdet at man derfor kunne snakke om en økende polarisering i debatten om Tanzania, der begge måtene å fremstille Tanzania på ga et skjevt inntrykk av situasjonen.⁵⁴ Høyresidens anklager om at Tanzania var gjort til et glansbilde i norsk bistand, og motsatt venstresidens anklager mot Høyre og deres meningsfeller om en svartmaling av Tanzanias situasjon, underbygger påstanden om en slik polarisering, som dermed, på samme måte som på 1970-tallet, kom i veien for en helhetlig vurdering av Tanzania på politisk nivå.

OPPSUMMERING

På 1970-tallet ble Tanzanias økonomiske utvikling bare i beskjeden grad problematisert, både i forvaltningen og på politisk nivå, i hovedsak fordi fokuset dreide seg om Nyereres målsettinger og Tanzanias sosiale utvikling, snarere enn om økonomisk utvikling. På 1980-tallet økte kritikken av tanzanianske myndigheters økonomiske politikk i omfang og styrke, både i forvaltningen og på politisk nivå. Fremstillingene av landets økonomiske situasjon var imidlertid preget av motsetninger, særlig i sammenheng med tre forhold. For det første, om det ble fokusert på økonomisk eller sosial utvikling. For det andre, om det ble lagt vekt på målsettinger eller politisk praksis og resultater. Og for det tredje, om det ble lagt vekt på ytre eller indre årsaker til krisen.

Når det gjelder i hvilken grad idealisering kom i veien for en nyansert debatt, er det forskjell mellom de ulike aktørene. Forvaltningens fremstillinger av Tanzanias økonomiske situasjon var preget av sterke motsetninger. På en side var det eksempler på svært kritiske vurderinger av landets økonomiske politikk, mens

⁵⁴ Kjell J. Havnevik, «Hva skjer i våre afrikanske hovedsamarbeidsland?». *NORKONTAKT* 18, «Behov for en helhetsvurdering i Tanzania», (6) 1982: 9-11.

det på den andre siden var eksempler på moderering og nedtoning av slik kritikk. Disse motsetningene må ses i sammenheng med hvilken kunnskap rapportørene hadde om forholdene i landet, hva slags utviklingsforståelse de tolket situasjonen i forhold til, og hvordan de vurderte sin egen rolle som rapportører. Også på politisk nivå var det motsetninger i vurderingen av Tanzanias økonomiske situasjon i 1980-årene. I Ap og Sv kom fokuset på Nyereres målsettinger og Tanzanias sosiale utvikling i veien for kritiske vurderinger. Høyres representanter stilte imidlertid stadig mer kritiske spørsmål til landets økonomiske politikk på Stortinget, selv om partiet bare i liten grad problematiserte Tanzanias situasjon på regjeringnivå. I 1980-årene var informasjonskanalene om Tanzania flere og sterkere enn i 1970-årene. På politisk nivå er derfor ulik utviklingsforståelse og politisk sympati en mer rimelig forklaring på de økte uenighetene om Tanzania, enn kunnskapsmangel. En økende polarisering i debatten om Tanzania i 1980-årene kom dessuten i veien for en helhetlig vurdering av landets økonomiske situasjon.

To episoder i henholdsvis 1984 og 1985 vitner tilsynelatende om at det skjedde en revurdering av Tanzania i Norge. I 1984 på politisk nivå, da norske myndigheter sluttet seg til IMF's krav til tanzanianske myndigheter, og dermed gjorde helomvending i sin proklamerte politikk ovenfor Tanzania, uten at det ble fulgt av noen politisk debatt. I april og mai 1985, i den offentlige debatten, da NRK i tre programmer sendte Einar Lundes kritiske reportasjer fra Tanzania, som viste et land i dyp krise, og stilte spørsmål ved de innenrikspolitiske årsakene til landets problemer. I dette kapittelet vil jeg, med utgangspunkt i disse episodene, drøfte i hvilken grad man kan snakke om en *brederekritisk* revurdering av Tanzania i midten av 1980-årene. Med utgangspunkt i debatten som kom i kjølvannet av Lundes programmer, vil jeg også drøfte i hvilken grad den norske Tanzania-debatten var preget av polarisering og ideologisk blanding.

1984 – POLITISK REVURDERING AV TANZANIA

Tilslutningen til kondisjonalitet

Våren 1984 besluttet norske myndigheter å innføre krysskondisjonalitet¹ overfor Tanzania. Det hadde riktignok alltid blitt satt visse betingelser for bistandssamarbeid på mikronivå i Norge, og i den forstand var ikke kondisjonalitet noe nytt. Prinsipiell tilslutning til kondisjonalitet på makronivå, ved at donorer satte bestemte politiske og økonomiske betingelser for bistand, var imidlertid et klart brudd med tidligere norske prinsipper om ikke-innblanding og mottakerorien-

¹ Kondisjonalitet innebærer at det settes visse betingelser for at et land skal motta bistand. Krysskondisjonalitet innebærer at giverland gjør bistand avhengig av at også betingelser fra andre låneaktører, (i denne sammenheng IMF), er oppfylt. (Hanne Hagtvedt Vik, *Norge og Norden i Verdensbanken 1980-1992*, Dissertations & Thesis, Universitetet i Oslo, Senter for utvikling og miljø 2001: 75).

tering.² Kondisjonalitet som virkemiddel i bistandspolitikken hadde bare i liten grad blitt diskutert i Stortinget i forkant. Det var, som nevnt, bare Høyre som hadde tatt til orde for en slik endring i norsk Tanzania-politikk, og dette hadde møtt skarp motstand fra deler av opposisjonen.³ Våren 1984 ble imidlertid krysskondisjonalitet som et mulig virkemiddel ovenfor Tanzania diskutert, først i Valutarådet i januar, og deretter på et nordisk statsministermøte i Stockholm i mars. På møtet i Stockholm ble de nordiske landene enige om å forsøke å overtale Tanzania til å inngå en avtale med IMF. Ingen ønsket å redusere bistanden til landet, men det var konsensus om at man skulle sette en avtale mellom Tanzania og IMF som betingelse for en eventuell økning av bistanden.⁴

Beslutningen om å endre Norges politikk overfor Tanzania ble tatt på en regjeringskonferanse 5. mars 1984. Her la bistandsminister Reidun Brusletten frem et forslag om å opprettholde hoveddelen av Norges bistand til Tanzania ved en videreføring av betalingsbalansestøtte med 180.mill. kr over 2 år. Utenriksdepartementet støttet Bruslettens konklusjoner, betinget av at støtten ble vurdert i lys av Tanzanias økonomiske utvikling og forhold til IMF. Med utgangspunkt i Verdensbanken og IMF's krav om økonomiske reformer i Tanzanias økonomi avviste imidlertid Finansdepartementet å videreføre betalingsbalanse-støtten til landet. Statsminister Willoch støttet Finansdepartementets ønske om å være på linje med Verdensbankens politikk, og ønsket dessuten en samordnet nordisk politikk ovenfor landet. Møtet ble avsluttet med enighet om at videre bevilgninger til Tanzania skulle vurderes i lys av utviklingen i landets forhold til Verdensbanken.⁵ 15. mars 1984 la Brusletten frem forslaget om endring i bistanden til Tanzania for Stortinget, i tråd med konklusjonene fra regjeringskonferansen 5. mars. Ingen representanter hadde spørsmål eller kommentarer til bistandsministerens innlegg.⁶ Med tanke på at forslaget innebar et klart brudd med tidligere norsk bistandspolitik, både generelt og overfor Tanzania spesielt, er det overraskende at forslaget ikke førte til mer debatt. Bunnet denne tausheten i en bred politisk revurdering av Tanzania?

2 Selbervik, *Power of the purse?*: 3.

3 Se for eksempel St. tid. ss. 656-708 (1981-82): 671, 692.

4 Selbervik, *Power of the purse?*: 171-172.

5 RA, R-notat, R-møte, sak 10, 05.03.1984.

6 St. tid. ss. 2897-2970 (1983-84)

Brusletten hevder, ifølge Selbervik, at prosessen frem til en endring hadde skjedd gradvis. Hun mener derfor at Stortinget var forberedt på endringen i politikken, og at det kan forklare at det ikke ble stilt flere spørsmål.⁷ Kritikken mot tanzanianske myndigheter var, som vi har sett, riktignok økende i andre vestlige land i første halvdel av 1980-tallet, og det ble også innenfor forvaltningen stilt flere kritiske spørsmål til landet i denne perioden. Verdensbanken og IMF hadde dessuten stått for en slik kritikk lenge, og stadig flere vestlige land hadde sluttet seg til deres politikk.⁸ Våren 1984 diskuterte som nevnt også de nordiske landene å legge seg på en slik linje. Endringen overfor Tanzania kan sånn sett forstås som en gradvis orientering i forhold til nordisk og internasjonal politikk.⁹

Man kan likevel stille spørsmål ved om dette er en tilfredsstillende forklaring på den tause mottakelsen av Bruslettens forslag. Kritikken av innenrikspolitiske forhold i Tanzania var fortsatt moderat helt frem til 1984, både i regjeringen og på Stortinget. Høyre sto, som nevnt, alene på Stortinget frem til 1984 i sin argumentasjon for å innføre kondisjonalitet overfor Tanzania. Tanzania hadde dessuten vært et symbol for motstanden mot IMF's reformkrav helt siden 1970-tallet,¹⁰ og Høyres argumentasjon om å legge seg på IMF's linje i Tanzania-politikken hadde møtt skarp motstand fra representanter fra opposisjonen. I november 1981 argumenterte Liv Aasen (Ap), som nevnt i forrige kapittel, mot Høyres kritikk av Tanzania. Hun la vekt på Tanzanias oppsiktsvekkende sosiale resultater, og forsvarte Tanzanias motstand mot IMF: «De tanzanianske myndigheter motsetter seg imidlertid IMF's krav, ikke minst fordi IMF's linje vil medføre en betydelig forverring av levevilkårene til de fattige i byene.»¹¹ Noen måneder før beslutningen om å innføre kondisjonalitet overfor landet, holdt dessuten Einar Førde (Ap)

7 Selbervik, *Power of the purse?*: 176. Det er noe uklart i Selberviks tekst hvorvidt Brusletten i denne forklaringen henviser til debatten om kondisjonalitet generelt, eller til debatten om Tanzania spesielt. Men siden det henvises til Bruslettens innlegg i stortingsdebatten 15. mars 1984, leser jeg det som en kommentar til begge problemområdene.

8 Ruud og Kjerland, *1975-1989: vekst, velvilje og utfordringer*: 167-168.

9 Selbervik peker på at kondisjonalitet var noe nytt, og at det var vanskelig å forutse omfanget og følgene av en slik politikk. Denne forklaringen knytter hun til tausheten rundt kondisjonalitet generelt, men det forklarer ikke tausheten rundt endringen i politikk ovenfor Tanzania spesielt, noe Selbervik også selv påpeker: «The issue was not discussed in principle, but was rather perceived as a special Tanzanian case.» Selbervik, *Power of the purse?*: 177.

10 Ruud og Kjerland, *1975-1989: vekst, velvilje og utfordringer*: 167.

11 St. tid. ss. 656-708 (1981-82): 671.

et innlegg i Stortinget der han ga uttrykk for sin begeistring for Tanzania, og argumenterte for at Norden i sitt engasjement i forholdet mellom Tanzania og IMF, burde «slå eit slag for Tanzania.» Han hevdet vidare at «eg [vil] gi Regjeringa all mogleg honnør for at den med kraft vil vidareføre det særeigne engasjementet som har vore i tilhøvet mellom Norge og Tanzania».¹² Senere i debatten sa Kåre Kristiansen (KrF) seg helt enig i Førdes syn på Tanzania.¹³ Det var altså motforestillinger blant representanter på Stortinget, både mot IMF's reformer generelt, og mot å presse Tanzania til en avtale med IMF. Sånn sett kan tausheten rundt endringen i 1984 snarere virke som en endring fra en stadig mer polarisert politisk debatt om Tanzania, til en tilsynelatende ganske plutselig bred politisk enighet (eller taushet) på linje med Høyre og IMF's vurdering av situasjonen i landet.

Man kan imidlertid stille spørsmål ved hvor representative innleggene som tok Tanzania i forsvar, og som stilte seg kritiske til IMF's reformkrav i forkant av 1984, var. Altså om de overnevnte innvendingene skal leses som unntak fra majoritetens gradvise revurdering av Tanzania. Med unntak av noen spredte innlegg fra representanter fra Ap, SV og KrF (som nevnt over), var Liv Aasen (Ap) den eneste representanten som gjentatte ganger gikk på talerstolen i opposisjon mot Høyres syn på Tanzania og IMF i første halvdel av 1980-tallet. Aasens argumenter i debatten sto imidlertid i motsetning til Arbeiderpartiets syn i senere stortingsmeldinger. Vik hevder derfor at Aasens innlegg om Tanzania og IMF trolig ikke var representative for stortingsgruppens syn, men snarere ga uttrykk for hennes egen selvstendige holdning.¹⁴ I motsetning til Aasen og Ørnhøi på den ene siden, og Høyres Tanzania-kritikere på den andre, forholdt flertallet på Stortinget seg tause i debatten om Tanzania på 1980-tallet. Det kan ha vært et uttrykk for at det store flertall ikke var interessert i slike saker. Det kan imidlertid også ha vært et uttrykk for en økende konsensus om endring av Tanzania-politikken.

¹² St. tid. ss. 4090-4117 (1982-83): 4099.

¹³ St. tid. ss. 4090-4117 (1982-83): 4102.

¹⁴ Vik, *Norge og Norden i Verdensbanken*: 102. Stoltenberg hevder i den sammenheng at det var lite uenighet i Ap når det gjaldt vurderingen og prioriteringen av Tanzania, men at det var interne motsetninger i Arbeiderpartiets syn på IMF sin politikk. Samtale med Thorvald Stoltenberg, 9.10, 2008.

Stortingsmelding 74 (1984–85)

Stortingsmelding nr. 74, som kom 31. mai 1984, reflekterte vendingen i norsk Tanzania-politikk. Her var krisen i Afrika generelt, og i Tanzania spesielt, gjort til et spesialtema. I motsetning til den tidligere tausheten på Stortinget i Tanzania-debatten, vitner det om at denne endringen i norsk politikk ble tillagt stor bi-standspolitisk betydning. Fremstillingen av Tanzanias situasjon var langt mer kritisk enn tidligere stortingsmeldinger hadde vært. Tanzania ble beskrevet som et land i krise, både økologisk, økonomisk og sosialt. Det ble vist til de samme ytre omstendighetene som i tidligere meldinger, men nå ble tanzanianske myndigheter tilskrevet betydelig større ansvar enn tidligere. Det ble blant annet pekt på feilslått jordbrukspolitikk, desentralisering av veiledningstjenesten i 1972, tvangsflytting av bønder til Ujamaa-landsbyer i 1973/74, oppløsningen av landsbykooperasjonen i 1976, feilslått prispolitikk og ineffektive statlige markedsorganisasjoner. Med denne meldingen slo regjeringen for første gang fast at Ujamaa hadde hatt en negativ effekt på jordbruksproduksjonen, og vanskeliggjort situasjonen for småbønder. Det ble dessuten poengtert at vilkårene for menneskerettighetene hadde endret seg, i form av svekkede økonomiske og sosiale rettigheter for befolkningen, samt tilfeller av fengsling uten rettergang.¹⁵

Stortingsmelding nr. 74 viste altså til negative trekk ved Tanzanias politikk og utvikling tilbake til 1970-årene. Det ble dermed innrømmet at det hadde vært negative elementer ved Tanzanias utvikling og politikk i lengre tid, som i liten grad var blitt problematisert i norsk politikk tidligere. Dette er interessant, særlig med tanke på tidligere meldingers vektlegging av nødvendigheten av å ha klare og nyanserte bilder av mottakerlandenes politiske og økonomiske situasjon og problemer. Snarere enn å kritisere tidligere ukritiske fremstillinger av Tanzania, nærmest rettferdiggjorde meldingen at landet ikke hadde blitt problematisert tidligere. Tanzanias positive utvikling på 1970-tallet ble trukket frem. Det ble dessuten hevdet at det tok tid før Ujamaa-politikkens følger ble konstatert, og dessuten poengtert at «verken regjeringen eller giverlandene hadde grunn til å tvile på at den kurs som var valgt var den riktige».¹⁶ Dette sitatet er også et uttrykk

¹⁵ St.meld. nr. 74 (1984-85): 25, 72.

¹⁶ St.meld. nr. 74 (1984-85): 24.

for at realitetene i Tanzania ikke var synlige på den samme måten som ideologien. Resultatene kom nødvendigvis mye senere enn de politiske prinsippene og målsettingene.¹⁷ Det kan i så fall underbygge teorien om en ideologisk basis for idealiseringen av Tanzania i Norge, og at Tanzanias praktiske resultater enten var underordnet ideologien, eller at det manglet kunnskap om dem.

Denne meldingen var det første eksemplet på at en norsk regjering stilte gjennomgående kritiske spørsmål ved Tanzanias økonomiske situasjon, og anførte indrepolitiske årsaker til denne. Det var en klar endring i fremstillingen av landet, som kom i etterkant av et dramatisk retorisk skifte i norsk politikk overfor Tanzania. Dette skjedde imidlertid uten noen tilsvarende dramatisk endring i landets økonomiske eller politiske forhold, som snarere *gradvis* hadde forverret seg i perioden etter 1979.¹⁸ Informasjonen om innenrikspolitiske forhold i Tanzania som kom frem i Stortingsmelding nr. 74, hadde dessuten vært tilgjengelig i forvaltningen i flere år. Man kan derfor spørre seg hvorfor ikke denne informasjonen var blitt nevnt i norske stortingsmeldinger tidligere.

Tross det nye fokuset på indre politiske problemer, var ikke Stortingsmelding nr 74. ensidig negativ til Tanzanias utvikling. Fortsatt ble de positive elementene i landets politikk og utvikling trukket fram. Det ble vist til de gode resultatene innen helse, undervisning og vannforsyning. Det ble dessuten vist til Tanzanias påståtte rolle som foregangsland i kampen mot tortur, forsvinninger og utenomrettslige henrettelser. Tross den økonomiske situasjonen, ble det hevdet at den politiske stabiliteten i Tanzania ikke var truet. Det ble poengtert at det tross misnøye med regimet ikke var noen organisert opposisjon.¹⁹ Ytringsfriheten ble beskrevet som begrenset, men likevel som bedre enn i de fleste andre afrikanske land.²⁰ På tross av at en norsk regjering for første gang for alvor stilte spørsmål ved tanzanianske myndigheters politikk, ble Tanzania altså fortsatt fremstilt som et godt eksempel på mange områder, i afrikansk sammenheng.

Regjeringens praktiske politikk overfor landet var preget av kontinuitet i perioden etter 1984, på tross av det bruddet både tilslutningen til kondisjonalitet

¹⁷ Samtale med Olav Stokke, 14.5, 2008.

¹⁸ For utdypning av Tanzanias økonomiske utvikling, se kapittel 2, s. 18-20.

¹⁹ Noe man for øvrig må betegne som et selsomt argument, med tanke på at Tanzania fortsatt var en ettpartistat.

²⁰ St.meld. nr. 74 (1984-85): 24, 72-73.

ovenfor Tanzania, og fremstillingen i Stortingsmelding nr 74, representerte. Beslutningen om å innføre krysskondisjonalitet ovenfor Tanzania fikk nemlig bare i liten grad praktiske følger i tiden etterpå. Tanzania oppnådde ikke enighet med IMF i 1984. Likevel reduserte ikke Norge bistanden til landet, men endret den snarere fra betalingsbalansestøtte til vare- og importstøtte.²¹ Tilslutningen til krysskondisjonalitet ovenfor Tanzania innebar likevel en vesentlig revurdering av Tanzanias situasjon, i innrømmelsen fra norske myndigheters side om at Nyereres utviklingsstrategi ikke hadde ført til utvikling, og at Tanzania trengte reform.

1985 – DEN OFFENTLIGE DEBATTEN OM TANZANIA

«Lunde-saken»

I tråd med tendensen på politisk nivå, kan man i mediene også se en endring i kritisk retning i 1980-årene. Flere artikler satte søkelys på Tanzanias problemer, og pekte på indre årsaker til krisen, selv om fokuset fortsatt i hovedsak dreide seg om ytre årsaker.²² Våren 1985 kom det imidlertid en debatt i mediene om forholdet mellom ytre og indre årsaker til krisen i Tanzania, som åpenbarte sterke uenigheter om hvordan man skulle vurdere landets situasjon. Bakgrunnen for debatten var NRKs Afrika-korrespondent Einar Lundes kritiske reportasjer om landet, som ble sendt i april og mai 1985. Reportasjene beskrev et Tanzania i krise, som en sterk kontrast til Arushaerklæringens visjoner, og stilte i den sammenheng spørsmål ved i hvilken grad norsk bistand hadde oppnådd sine målsettinger. Tanzania ble fremstilt som et land med valutamangel og varemangel, produksjonsstans og krise i industrien, parallelt med en stadig mer omfattende svart økonomi, samt

21 Myklebust poengterer at bistand forutsettes å gå over mange år, og at det derfor ikke var noen aktuell problemstilling å trekke seg ut eller redusere bistanden til Tanzania dramatisk. Det lengste man kunne gå var å la være å fortsette å øke bistanden, og eventuelt å legge den om. (Samtale med Myklebust, 16.10, 2008). Norge økte likevel bistanden til Tanzania, fra 378,8 mill. kr. i 1984, 390, til 5 mill. kr. i 1985, til 531,2 mill. kr. i 1986, og til 513,5 mill. kr. i 1987. Prosentandelen som gikk til Tanzania av total norsk bilateral bistand ble imidlertid noe svekket i den samme perioden: fra 16 % i 1984, til 14,7 % i 1985, til 15,9 % i 1986, og til 15,2% i 1987. (Havnevik et. al., *Tanzania. Landstudie og vurdering av norsk bistand*: 195).

22 Se for eksempel Sagflaot, Erik i *Arbeiderbladet*, «Krise i Tanzania»: 13.2, 1980. Eriksen, Tore Linné i *Arbeiderbladet*, «Jubileum i Tanzania med krise og selvransakelse»: 9.12, 1981, og Eriksen, Tore Linné i *Arbeiderbladet*, «Hva bør skje med bistanden til Tanzania? Den bør økes!»: 19.9.1983.

omfattende korrupsjon og politisk kontroll over befolkningen. Lunde slo riktignok fast Tanzanias positive sosiale utvikling, men problematiserte samtidig hvordan den massive investeringen i sosial sektor ikke kunne bæres av landets sviktende økonomi. Reportasjene slo fast ytre årsaker til krisen, men hadde et overordnet fokus på indre årsaker til landets problemer, og stilte grunnleggende spørsmål ved tanzanianske myndigheters politikk. Lunde hevdet videre at den interne kritikken som forekom i Tanzania vant lite gehør i vestlige land.²³ I det siste programmet i serien, avskjedsintervjuet med president Nyerere, innrømmet dessuten Nyerere selv indrepolitiske årsaker til krisen i landet.²⁴

Lundes programmer var det første eksemplet på at det ble stilt såpass grunnleggende spørsmål ved utviklingen i Tanzania i norske medier, og ble følgelig møtt med til dels svært skarpe reaksjoner. Den fremste kritikeren av reportasjene var Dagbladets journalist Jan Tystad. Han anklaget i flere artikler i Dagbladet Lunde for ensidig fokus på indre årsaker, og en svartmaling av Tanzanias situasjon. Tystad anklaget nærmest Lunde for å ha en skjult agenda, idet han slo fast at «Tanzanias fiender kunne ikke ha gjort det bedre»²⁵ og at Lunde «åpenbart [hadde] tatt mål av seg til å levere den endelige dom over afrikansk sosialisme.»²⁶ Tystad fikk støtte av Magne Lerheim, som hevdet programmene var så «overfladiske og villedende» at de aldri skulle vært sendt, og derfor oppfordret folk til snarest å glemme hele programserien.²⁷ Reaksjonene på Lundes reportasjer var oppsiktsvekkende skarpe, særlig med tanke på at forholdene som ble belyst allerede var dokumentert en rekke ganger i forvaltningen. Dette var særlig oppsiktsvekkende fra Lerheim side, siden han selv var i forvaltningen og må ha vært klar over UD og Norads rapportering om flere av forholdene Lunde dokumenterte. Som journalist

23 NRK, Lunde, Einar. «Tanzania i krise»: 1:2: 29.4, 1985. Produksjonskode: FOLA 010057/84. Bånd.nr: BDS040 000 348 072, og NRK, Lunde, Einar. «Tanzania i krise»: 2:2: 2.5, 1985, Produksjonskode: FOLA 030079/85. Bånd.nr: BDS040 000 343 649.

24 NRK, Kveldsnytt: 23.5, 1985. Produksjonskode: FNYH 210043/85. Bånd.nr: BDLo64 000 338 620. 8/4-05, og NRK, Lunde, Einar. «Samtale med Julius Nyerere.»: 28.5, 1983. Produksjonskode: FNYH 700032/85. Bånd.nr: BDS032 000 339 909. Nyereres innrømmelser av egne feilgrep var så oppsiktsvekkende at det fikk oppmerksomhet i medier verden over.

25 Tystad, Jan i *Dagbladet*, «Hvorfor er Tanzania i krise?»: 30.4, 1985.

26 Tystad, Jan i *Dagbladet*, «Programmet som glemte folket»: 3.5, 1985. Se også Tystad, Jan i *Dagbladet*, «Ingen hellig ku.»: 23.5, 1985.

27 Magne Lerheim, «En kommentar til Einar Lunde og andre: En verdensdels tragedie og ideologiske edruelighet». *NORKONTAKT*, nr 3, 21. årgang, 1985: 6-7. Se også Tystad, Jan i *Dagbladet*, «Hard kritikk mot NRK-Lunde» (intervju med Magne Lerheim): 4.5.1985.

kan man ikke regne med at Tystad nødvendigvis hadde tilgang til forvaltningens informasjon. Men opplysningene i Lundes programmer hadde også kommet frem tidligere i andre fora, i Stortingsmelding nr. 74 og i flere artikler og innlegg i norske medier.²⁸

Lunde sier han opplevde det som om han hadde «banna i kjerka» ved å presentere et bilde av Tanzania som gikk på tvers med det bildet han mener både bistandsforvaltningen, media og politikere i Norge hadde etablert.²⁹ Det ga han selv også uttrykk for i *Dagbladet* i mai 1985.

Vanligvis går ikke *Dagbladet* av veien for kritisk journalistikk. Hvorfor så fordømmende og harmdirrende reaksjoner når noen retter et kritisk søkelys på Tanzania? Er Tanzania en hellig ku som skal være hevet over den slags?³⁰

Han fikk imidlertid også støttespillere i debatten, som ønsket hans kritiske perspektiv på Tanzania velkommen. Historikeren Jarle Simensen tok Lunde i forsvar mot Tystads kritikk, og hevdet norsk bistands- og Tanzania-debatt hadde behov for et større fokus på indre årsaker til krisen i Afrika.³¹ *Aftenposten* forsvarte dessuten Lunde på lederplass, og anklaget kritikerne for å være den unyanserte part i debatten:

Eftersom Nyerere har vært vår afrikanske yndling, har det ikke vært helt god tone å kritisere Tanzania. [...] [Einar Lunde er] blitt utsatt for en kanonade av angrep her hjemme. Angrepene kan betegnes som urimelige, hysteriske og lite informerte.

Tvert imot har NRKs korrespondent gjennom et solid journalistisk arbeid rettet et vel dokumentert og høyst betimelig søkelys mot hva som skjer i det fremste samarbeidsland for norsk uhjelp.³²

Debatten rundt Lundes reportasjer var nærmest et speilbilde av den politiske debatten om landet, og fulgte grunnleggende skillelinjer i utviklingsdebatten. Det var en polarisert debatt der kritikerne la vekt på landets økonomiske utvikling og indre årsaker til krisen, mens Tanzanias forsvarere fokuserte på Nyereres målsettinger, landets sosiale utvikling, og ytre årsaker. Den offentlige debatten om

28 Se for eksempel Mejlænder, Petter i *Arbeiderbladet*, «Landsbysosialisme fra hovedstaden»: 24.4, 1978; Sagflaat, Erik i *Arbeiderbladet*, «Krise i Tanzania»: 13.2, 1980; Leerland, Dag i *Arbeiderbladet*, «Hvor går Tanzania?»: 18.1, 1983, og Kroeplien, Trygve i *Aftenposten*, «Fortvilelse i Tanzania – Uhjelpen forsinker en naturlig prosess»: 17.8, 1983.

29 Samtale med Lunde, 15.5, 2008.

30 Lunde, Einar, innlegg i *Dagbladet*, «Tanzania – en hellig ku?»: 22.5, 1985.

31 Simensen, Jarle, innlegg i *Dagbladet*, «Krisen i Tanzania»: 8.5, 1985.

32 *Aftenposten morgen*, leder. «Nyereres Tanzania»: 28.5, 1985.

Lundes reportasjer begrenset seg imidlertid til noen få aktører. Man kan derfor spørre hvorvidt Lerheim og Tystad representerte flertallets holdning til Tanzania, eller snarere representerte et mindretall av gamle «Tanzania-entusiaster» sterke reaksjoner på det de opplevde som et angrep på et stort forbilde. Den sterke ordbruken i debatten vitner uansett om et sterkt følelsesmessig engasjement blant de som deltok, som synes å ha ført til motforestillinger mot problematisering av indrepolitiske forhold i landet. Betegnelsene av Lundes reportasjer som fiendskap mot Tanzania, og påstander om at programmet aldri skulle vært sendt, gir inntrykk av at Tanzanias tilhengere snarere enn å ønske en konstruktiv debatt om problemene i Norges største samarbeidsland, ikke ga rom for å stille kritiske spørsmål til landet.

Polarisering – idealisering eller svartmaling?

Lunde-saken vitner om en polarisering i debatten om Tanzania, ved at to fronter vurderte Tanzania stikk i strid med hverandre fordi de vektla helt ulike ting i landets utvikling. Saken vitner videre om et sterkt følelsesmessig engasjement fra forsvarernes side, som tilsynelatende fyrte oppunder en slik polarisering. Selv om dette kom særlig klart til uttrykk i debatten om Lundes reportasjer, har jeg pekt på tendenser til det også tidligere. ALPs spissformulerte og ensidige negative vurdering av Tanzania, og de andre partienes ignorering og avvísning av ALPs kritikk, vitner om polarisering av den politiske debatten i 1970-årene.³³ Anklagene fra høyresiden om at Tanzania var gjort til et glansbilde, og venstresidens motsatte påstander om at landet var gjenstand for en stadig økende svartmaling, vitner om polarisering av den politiske debatten i 1980-årene.³⁴ Flere av mine intervjuobjekter underbygger en slik påstand om polarisering, særlig i perioden fra 1980. Aktører fra begge sider i debatten sier de opplevde det som vanskelig å hevde sitt syn alene mot en sterk majoritet.³⁵ Lunde opplevde det som å rive ned

³³ Se kapittel 4, s. 48-50.

³⁴ Se kapittel 5, s. 64-68.

³⁵ Både Lunde, som stilte seg svært kritisk til Tanzanias utvikling på 1980-tallet, og Hansen, som reagerte sterkt på det han opplevde som en svartmaling av Tanzania i den samme perioden, sier for eksempel begge at de følte de hadde «banna i kjerka» ved å hevde sitt standpunkt i Tanzania-debatten. (samtale med Lunde 15.5, 2008, og samtale med Hansen, 9.6, 2008)

et idealisert bilde han hevder både politikere, medier og bistands-forvaltningen hadde skapt av Tanzania. Myklebusts opplevelse av at hans kritiske innvendinger til Tanzania ble møtt med motforestillinger og dels også mistenkeliggjøring i forvaltningen i 1980-årene, underbygger inntrykket av manglende åpenhet, eller sterke motforestillinger mot kritikk av tanzanianske myndigheter, fra et etablert pro-tanzaniansk bistandsmiljø.³⁶

Halle Jørn Hansen og Tore Linné Eriksen³⁷ anklager imidlertid Tanzanias kritikere for den samme ensidigheten og mangelen på åpenhet i 1980-årene, som Lunde og Myklebust mener å ha opplevd fra Tanzanias forsvarere. De hevder begge at de var blant de få som ikke lot seg «rive med» av en svartmaling av Tanzania, som de mener i økende grad i 1980-årene preget både Storting, medier og bistandsforvaltningen.³⁸ Hansen beskriver utviklingen slik:

Den oppfattelsen som etablerte seg om hva Tanzania representerte i 1970-årene, ble etter hvert underkjent og brutt ned av kritikken og kritikerne på 1980-tallet, og polariserte og svekket oss som var de opprinnelige forsvarerne.³⁹

Eriksen og Hansen la ikke skjul på Tanzanias økende problemer i 1980-årene. De vektla imidlertid ytre årsaker til landets problemer, og hevdet fortsatt å se den spesielle verdien i Nyereres politiske målsettinger. De mener begge at informasjonen og fagkunnskapen om Tanzania i stor grad var den samme som tidligere, og at den endrede vurderingen av landet derfor i hovedsak må ses i sammenheng med et endret politisk og ideologisk miljø. De knytter majoritetens omvurdering av Tanzania til en politisk endring i nyliberalistisk retning, der IMF og Verdensbanken ble toneangivende i utviklingsdebatten. Eriksen hevder derfor at de som kritiserte Tanzania med utgangspunkt i IMF og Verdensbankens argumenter, selv var blendet av ideologi. Han hevder at de ikke tok eksterne årsaker på alvor, og ikke erkjente at Tanzanias problemer måtte ses i sammenheng med krisen som i 1980-årene rammet hoveddelen av afrikanske land.⁴⁰

36 Samtale med Lunde, 15.5, 2008, og samtale med Myklebust, 16.10, 2008.

37 Eriksen har vært forsker ved Det nordiska Afrikainstitutet i Uppsala (1977-78), stipendiat og forsker på NUPI (1977-78, og 1980-97), og førsteamanuensis på høyskolen i Oslo siden 1997. Han var en helt sentral skikkelse i den norske Tanzania-debatten, gjennom sine artikler i Arbeiderbladet i 1970- og -80 årene, og utgivelser på NUPI i den samme perioden.

38 Samtale med Tore Linné Eriksen, 24. 9, 2008, og samtale med Hansen 9.6, 2008.

39 Samtale med Hansen, 9.6, 2008.

40 Samtale med Eriksen, 24.9, 2008, og samtale med Hansen, 9.6, 2008.

Begge leire anklager altså hverandre for det samme; at den andre parten ikke så realitetene klart fordi de var blendet av ideologi eller politisk retorikk. Selv om fremstillingene av Tanzania i 1980-årene endret seg klart i forhold til det idealbildet som ble tegnet i 1970-årene, og det stadig ble større rom for kritikk, støtter ikke mine kildefunn påstanden om at det foregikk en svartmaling av Tanzania i denne perioden. Det var et økende fokus på Tanzanias problemer, men denne kritikken var basert på dokumenterte forhold. Det var riktignok noen få eksempler på *ensidig negative* fremstillinger av Tanzania. Fra hele perioden har jeg imidlertid kun funnet 7 eksempler på denne typen fremstillinger.⁴¹ Samtlige var utspill fra Erik Gjems-Onstad. Denne typen fremstillinger utgjorde altså bare en helt marginal del av Tanzania-debatten, og underbygger derfor ikke påstanden om en *tendens* til svartmaling.

Det som skilte idealiserende fremstillinger fra kritiske fremstillinger, var i hovedsak at det i den første typen ble lagt vekt på ytre årsaker og sosial utvikling, mens det i den andre typen ble lagt vekt på indre årsaker og økonomisk utvikling. Det er rimelig å se denne forskjellen i fokus i sammenheng med forskjellig utviklingsforståelse. Utviklingsteorier som dominerte i 1970-årene hadde vektlagt sosial utvikling og knyttet de såkalte utviklings-landenes problemer til det internasjonale økonomiske systemet. Dette var i tråd med Nyereres ideologi, og dessuten til fordel for vurderingen av Tanzanias praktiske resultater og politikk. Nykonservative strømninger i utviklingstenkningen i 1980-årene sto snarere i skarp motsetning til Nyereres ideer og tanzanianske myndigheters politikk, i sitt økte fokus på indre rammevilkår, nedvurdering av statens rolle og troen på markedsliberalisme som veien til utvikling.⁴² Endringen i politisk miljø og dominerende utviklingstenkning i 1980-årene har derfor antagelig spilt en rolle for revurderingen av Tanzania. Å forklare endrede holdninger til Tanzania i 1980-årene som i hovedsak forskyldt av nyliberalistiske strømninger blir imidlertid for enkelt. Denne revurderingen må primært leses som en følge av at Tanzanias

41 Se for eksempel S. tid. ss. 3395-3396 (1973-74), St. tid. ss. 3108 (1974-75), S. tid. ss. 3257 (1974-75), St. tid. ss. 2743 (1975-76), samt Dagbladet, Erik Gjems-Onstad i intervju med Jan Tystad, «På korstog mot u-hjelp», 29.12-1984; Gjems-Onstad, Erik. «Tanzania Om Nyerere og uhjelpen», Aftenposten Morgen, 5.6, 1985, og Gjems-Onstad, Erik. *Dagbok fra Tanzania: u-hjelp uten mening*. Hvalstad: Afrikainstituttets forlag, 1984.

42 Smukkestad, *Utvikling eller avvikling?:* 90-91, 126-127.

problemer ble mer påtrengende i denne perioden, og at gapet mellom Tanzanias politiske ambisjoner og landets observerbare resultater ble synligere.

Ideologisk blending og «Tanzania-syndrom»

Jeg kan altså ikke se at det er hold i påstanden om at Tanzanias kritikere i 1980-årene var blendet av ideologi. Jeg har derimot vist i de foregående kapitlene at det var en tendens til moderering av Tanzania-kritikk i Norge, særlig i 1970-årene. I den sammenheng er det mer interessant å stille spørsmål ved i hvilken grad de som forsvarte Tanzania og holdt landet frem som et eksempel, var blendet av ideologi. Jarle Simensen hevder, som nevnt i kapittel 3,⁴³ at debatten om Tanzania var preget av en dominerende diskurs, som la visse rammer for hva som kunne og ikke kunne diskuteres. Han peker på ulike motiver og interesser bak denne diskursive praksisen. Først og fremst bunnet det i en ideologisk identifisering og oppriktig tro på Nyereres politiske visjon, særlig blant venstreorienterte intellektuelle. Dels kan det ha vært motivert av et ønske om å bevare en tett relasjon til Tanzania på grunn av prestisjen som var forbundet med den massive investeringen i landet, samt et ønske om å beskytte institusjonen eller egen karriere. Ønsket om å beskytte «den gode sak», og frykten for å skade bistanden og gi argumenter til bistandens motstandere, kan dessuten ha bidratt til nedtoning av kritiske forhold. Summen av dette påvirket, ifølge Simensen, oppfatningene og fremstillingene av Tanzania i det norske bistandssystemet. Det var altså bare i liten grad plass til kritiske røster i dette systemet, som snakket om Tanzania på én måte, og ga et bilde av landet i tråd med det bildet de ønsket, fremfor et bilde mer i overensstemmelse med observerbare forhold.⁴⁴

Simensen peker altså på de samme årsaksfaktorene bak idealiseringen av Tanzania som jeg nevnte i kapittel 3, nemlig ideologisk identifisering, personlige bånd og strategiske interesser. Han trekker det imidlertid et skritt lenger ved å hevde at disse faktorene ble integrert i et system med en dominerende diskurs som la rammer og føringer for hvordan man kunne snakke om Tanzania, i en så sterk grad at man kan snakke om et «Tanzania-syndrom». En slik dominerende diskurs

⁴³ s. 34.

⁴⁴ Simensen, «Aid Symbioses and its Pitfalls»: 170-172.

kan bidra til å forklare mangelen på kritiske spørsmål i Tanzania-debatten. Jeg har vist hvordan majoriteten av fremstillingene av Tanzania, både i forvaltningen og på politisk nivå, virket modererende på kritikkverdige forhold i landet, ved at det ble lagt vekt på formildende og forklarende faktorer. Idealiserende forestillinger om Tanzania kom i veien for helhetlige analyser, både når det gjaldt menneskerettslige forhold og økonomisk politikk. Jeg har dessuten vist hvordan kritikere av tanzanianske myndigheters politikk til dels ble møtt med mistenkeliggjøring og skarp kritikk, både i medier, i forvaltningen og på politisk nivå. Min analyse styrker altså på mange områder Simensens teori.

Man kan imidlertid stille spørsmål ved hvem Simensen retter sin kritikk mot. Begrepet «Tanzania-syndrom» kan gi inntrykk av en ensidig idealisering og kollektiv ideologisk blindhet. Jeg har imidlertid vist hvordan fremstillingene av Tanzania gjennom hele perioden var preget av motsetninger, både i forvaltningen og på politisk nivå. Selv om de var i mindretall frem til 1980-årene, fantes det skarpe kritikere av Tanzania på begge disse nivåene, allerede i 1970-årene. Måten kritikerne ble møtt på kan riktignok vitne om en dominerende diskurs som la føringer for debatten. Men at det til dels ble skrevet svært kritiske rapporter fra forvaltningens folk i Tanzania, tyder på at flere forhold må ha spilt inn for vurderingene av landet. Ukritiske fremstillinger av Tanzania var altså ikke nødvendigvis en følge av ideologisk blindhet eller strategiske interesser. En faktor av like stor betydning for hvordan Tanzania ble fremstilt var hvilken kunnskap folk hadde om forholdene i landet. I den sammenheng er det nødvendig å presisere at jeg ikke mener å antyde at folk var direkte kunnskapsløse, men snarere at det var et spørsmål om hvilken *type* kunnskap folk satt med, altså hvilke informasjonskanaler folk hadde. De som i utgangspunktet stilte seg positive til Tanzania og Nyerere, eller som var av avhengighetsteoretisk overbevisning, kan ha søkt informasjon om forholdene i landet andre steder, enn de som i utgangspunktet var kritiske. Som vist i kapittel 4 og 5, var informasjon om kritikkverdige forhold i Tanzania dessuten til dels vanskelig å få tak i, på grunn av den politiske situasjonen i landet. Som vist i kapittel 4, var det imidlertid også en tendens til direkte kunnskapsmangel, både om bistand generelt og Tanzania spesielt, i særlig grad på politisk nivå.⁴⁵ Jeg har videre vist hvordan representasjonens fremstillinger av Tanzania hang sammen

45 Se kapittel 4, s. 41-42 og 51-52, samt kapittel 5, s. 60-61.

med hvordan stedlige representanter vurderte sin rolle som rapportører, og hvilken interesse de hadde for politikk. De samme faktorene spilte inn på politisk nivå, og kunne sammen med en manglende interesse for Tanzania og bistand, og dessuten hensyn til politisk samarbeid, begrense kritikken av landet.

Et annet spørsmål er hvilken periode Simensen mener den norske Tanzania-debatten var preget av et slikt «Tanzania-syndrom»? De norske fremstillingene av Tanzania endret seg, som vist, i stadig mer kritisk retning i 1980-årene, i takt med den mer kriseartede utviklingen i landets sosiale og økonomiske forhold. Vitner det om at et eventuelt «Tanzania-syndrom» gradvis ble «kurert» i løpet av 1980-årene, fordi gapet mellom Nyereres ideologiske målsettinger og landets faktiske resultater ble synligere? Jeg tolker de mer kritiske fremstillingene av Tanzania i Norge snarere som en forskyvning av tyngden i debatten. Frontene i debatten var nemlig i stor grad de samme gjennom hele perioden. Den politiske venstresiden var hele tiden relativt positiv til Tanzania og Nyerere. Høyre var hele tiden mer måteholdne i sin begeistring, og til dels kritiske til tanzanianske myndigheters politikk. ALP var hele tiden svært kritiske til Nyereres ideologi. Lunde-saken vitner dessuten om at en kjerne av «Tanzania-venner» forfektet et idealisert bilde av landet gjennom hele perioden. I forvaltningen var bildet mer komplekst. Det skjedde en dreining i kritisk retning i 1980-årene, men rapporteringen var sprikende gjennom hele perioden. Det som endret seg var altså i hovedsak hvem som var toneangivende i debatten om Tanzania. I 1970-årene dominerte venstrepolitisk orienterte og tilhengere av en avhengighetsteoretisk utviklingsforståelse debatten, med idealiserende og modererende fremstillinger av Tanzania, mens de mer kritiske og måteholdne forholdt seg mer passive. I 1980-årene ble Tanzanias forsvarere mindre synlige, mens kritikerne i stadig større grad dominerte debatten om tanzanianske myndigheters politikk.

At frontene i debattene var relativt stabile gjennom hele perioden, styrker inntrykket av at vurderingen av landet hang sammen med underliggende forståelser av utvikling. Tanzanias oppsiktsvekkende sosiale resultater, parallelt med fokuset på sosial utvikling i utviklingsdebatten generelt, ga Tanzanias tilhengerne vind i seilene i 1970-årene. Landets stadig større økonomiske problemer, sammen med en endret tendens i utviklingsdebatten generelt, ga kritikerne vind i seilene i 1980-årene. Anklager begge veier om motpartens ideologiske blindhet bidro dessuten

til økt polarisering, på bekostning av nyanserte fremstillinger av landet. Jeg mener derfor at Simensens kritikk er treffende for enkelte grupper, både i forvaltningen og på politisk nivå. Det gjelder spesielt venstreorienterte, og folk som hadde en avhengighetsteoretisk forståelse av utvikling, som også var den toneangivende gruppen i Tanzania-debatten i 1970-årene. For andre grupper, spesielt Høyre, men også enkelte folk i forvaltningen, som dominerte debatten i stadig større grad i 1980-årene, mener jeg imidlertid mangelen på kritikk snarere hang sammen med andre forhold.

OPPSUMMERING

Tidligere på politisk nivå har vi sett at det var en tendens til idealisering og nedtoning av kritikk i debatten om Tanzania. Tilslutningen til kondisjonalitet i 1984 var imidlertid en helomvending i norsk politikk overfor landet. Fremstillingen av Tanzania i St. melding nr. 74 (1984-85) var dessuten den så langt mest kritiske fremstillingen av landet på politisk nivå. Erkjennelsen av at tanzanianske myndigheters politikk på flere områder hadde vært feilslått, og at landet trengte reform, var en klar endring i norske politiske vurderinger av Tanzania, uten at det ble stilt spørsmål ved i Stortinget. Lundes programmer var på sin side de så langt mest kritiske fremstillingene av tanzanianske myndigheters politikk, i norske medier. Disse episodene vitner dermed begge om at det skjedde en kritisk revurdering av Tanzania i Norge, i 1980-årene.

Den opphetede debatten i kjølvannet av Lundes programmer, vitner på den annen side om en stadig sterk motvilje mot kritikk av Tanzania, i enkelte miljøer. Denne motsetningen illustrerer hvordan Tanzania-debatten i Norge var preget av en polarisering, som også preget debatten om Tanzania tidligere, både på politisk nivå, i forvaltningen, og i mediene. Gjennom hele perioden var det ulike leire, som nærmest fremstilte Tanzania som to ulike ytterpunkter. Frontene i debatten var relativt stabile, i tråd med politiske og utviklingsteoretiske skillelinjer, men hvem som var den toneangivende part endret seg i løpet av perioden. I 1970-årene var forsvarerne og tilhengerne av Tanzania den dominerende part i debatten, mens kritikerne ble stadig flere og synligere utover i 1980-årene.

Det synes altså klart at den norske Tanzania-debatten var preget av polarisering. Men i hvilken grad kan denne polariseringen sees i sammenheng med en ideologisk blanding, eller det Simensen betegner som et «Tanzania-syndrom»? Jeg mener Simensens begrep er fruktbart i den grad det betegner en tendens i Norge til å vektlegge Tanzanias idealiserte forhold snarere enn, og dels på bekostning av, fremstillinger av landets problemer. I den grad begrepet gir inntrykk av ensidig idealisering og kollektiv ideologisk blindhet, mener jeg imidlertid det må nyanseres. Fremstillingene av Tanzania var gjennom hele perioden preget av motsetninger, både i forvaltningen og på politisk nivå. Det var riktignok en klar tendens til nedtoning av landets problemer. Denne tendensen kan imidlertid ikke alene forklares av såkalt ideologisk blindhet. Ideologi var en viktig faktor, men likevel bare én av flere, som la rammer for debatten.

OPPSUMMERING OG KONKLUSJON

Denne oppgavens ambisjon har vært å identifisere tendenser i norske fremstillinger av Tanzania i perioden fra 1971-72 til 1985, og på det grunnlaget å drøfte i hvilken grad en idealisering av Tanzania kom i veien for nyanserte fremstillinger av landets kritikkverdige forhold. I dette kapittelet vil jeg gjøre rede for analysens mest sentrale funn, strukturert etter oppgavens overordnede problemstillinger.

IDEALISERINGEN AV TANZANIA – ÅRSÅK OG VIRKNING

I hvilken grad kan man snakke om en idealisering av Tanzania i Norge, hvordan kom dette til uttrykk, og hvilke faktorer bygget denne idealiseringen på?

Tanzania var gjenstand for en idealisering i Norge i den forstand at det norske engasjementet for Tanzania skilte seg ut blant andre norske mottakerland, både i størrelsen på bevilgningene til landet, i tiltak som ble satt i verk på frivillig basis, samt i fremstillingene av landet, både i medier, i forvaltningen og på politisk nivå. Fremstillingene av Tanzania var gjennomgående positive på alle disse nivåene gjennom hele perioden. Det kom dels til uttrykk ved eksplisitte fremstillinger av Tanzania som et godt eksempel, og dels implisitt ved vektlegging av faktorer i Tanzanias utvikling, som var i tråd med sentrale prinsipper i norsk bistand. Når det gjelder grunnlaget for idealiseringen av Tanzania i Norge, var det mest sentrale en forestilling om ideologisk likhet. Denne forestillingen bunnet i sentrale elementer i Nyereres utviklingsstrategi, som målet om utvikling på grunnlag av egne ressurser, den særlige satsingen på distriktsutvikling, Tanzanias internasjonale engasjement i saker Norge sympatiserte med, og i særlig grad landets spesielle satsing på sosial utvikling. Sammen med populariteten rundt Nyereres person, utgjorde dette de viktigste elementene i det man kan kalle en idealisering av Tanzania i Norge. Vektleggingen av slike idealiserte elementer i fremstillinger av Tanzania var en

tendens gjennom hele perioden, men mens det i 1970-årene virket til å styrke bildet av landet som et godt eksempel i seg selv, fungerte det i 1980-årene i stadig større grad som en modifisering av kritikk av tanzanianske myndigheter.

I hvilken grad preget idealiseringen av Tanzania fremstillinger av landets mer kritikkverdige forhold, når det gjaldt befolkningens sivile og politiske rettigheter, og tanzanianske myndigheters økonomiske politikk?

Hovedtendenser i fremstillingene av Tanzanias problemer, knyttet til hvert enkelt problemområde, samt innenfor og mellom hvert enkelt nivå, er oppsummert avslutningsvis i hvert enkelt kapittel, og skal derfor ikke gjentas her. Når det gjelder i hvilken grad en idealisering virket modererende på kritikk av tanzanianske myndigheter, og sammenhengen mellom ulike fremstillingstyper og utviklings-teoretiske eller politiske skillelinjer, er tendensene i stor grad sammenfallende i beskrivelser av menneskerettigheter og økonomisk utvikling. Derfor vil jeg her snarere se funnene i de ulike analysekapitlene i sammenheng, og si noe om tendenser i fremstillingene av Tanzanias problemer generelt.

I forbindelse med begge problemområdene, både i forvaltningen og på politisk nivå, kan man grovt dele fremstillingene av Tanzania inn i tre typer; *gjennomgående kritiske fremstillinger, direkte forsøk på nedtoning av kritikk, samt modererende fremstillinger.*

I sammenheng med både den tanzanianske befolkningens sivile og politiske rettigheter, tvangsflyttingen i forbindelse med den praktiske gjennomføringen av Ujamaa, og når det gjaldt tanzanianske myndigheters økonomiske politikk, var det eksempler på *gjennomgående kritiske fremstillinger* av Tanzania. Det vil si at det ble stilt grunnleggende kritiske spørsmål ved tanzanianske myndigheters politikk, uten at dette ble balansert mot forklarende eller formildende forhold. I forvaltningen kom dette særlig til uttrykk i forbindelse med de menneskerettslige forholdene på Zanzibar, og bruken av *Preventive Detention Act* i 1970-årene, samt i enkelte tilfeller i sammenheng med den økonomiske krisen i 1980-årene. Slike fremstillinger utgjorde imidlertid en marginal del av forvaltningens rapporter. På politisk nivå var det kun Anders Langes Parti som ga uttrykk for denne typen kritikk. Deres spissformulerte form og ensidig negative fremstillinger av Tanzania, førte imidlertid snarere til økt polarisering enn nyansering av den politiske

debatten om landet. Selv om slike typer fremstillinger var sjeldne, vitner det som forekom av gjennomgående kritikk om at det var tilgjengelig kunnskap om til dels svært kritikkverdige forhold i Tanzania, både i forvaltningen og på politisk nivå.

På begge nivåer forekom også det motsatte ytterpunktet, nemlig en *bevisst nedtoning av kritikk*. I forvaltningen var det tilfeller av direkte tilbakevisning av kritiske rapporter, og klare beskjeder om å dempe kritikk og legge vekt på positive forhold i Tanzanias utvikling. Denne formen for nedtoning av kritikk forekom ved enkelte tilfeller i notater som må leses som uttrykk for ambassadens offisielle syn. Selv om slike meldinger utgjorde en helt marginal del av forvaltningens rapporter, kan de likevel vitne om manglende åpenhet rundt Tanzanias kritikkverdige forhold i representasjonen. På politisk nivå kom enkelte av SVs representanter med lignende former for tilbakevisning av kritikk, i forbindelse med Høyre-representanters kritiske spørsmål til Ujamaa-politikken. Selv om slike direkte forsøk på nedtoning av kritikk forekom sjeldent på begge nivåer, vitner de likevel om svært motstridende vurderinger av Tanzania, og en polarisering av debatten om landet.

I motsetning til de overnevnte ytterpunktene, var majoriteten av fremstillingene av Tanzanias problemer, på begge nivåer, *modererende fremstillinger*. Det vil si at problemer ble slått fast, stort sett i relativt milde ordelag og uten at de ble utdypet videre, samtidig som problemene ble moderert ved en vektlegging av formildende eller forklarende omstendigheter. Slike former for moderering kom i hovedsak til uttrykk ved et overordnet fokus på det som var hovedelementene i den norske idealiseringen av Tanzania. Nemlig i et fokus på Nyereres politiske målsettinger fremfor faktiske resultater av tanzanianske myndigheters politikk, og i en vektlegging av Tanzanias sosiale resultater fremfor landets økonomiske utvikling. Når det gjaldt fremstillingene av Tanzanias økonomiske situasjon var dessuten den viktigste modererende faktoren en vektlegging av ytre årsaker til landets økonomiske problemer.

På grunnlag av disse tendensene i fremstillingene av Tanzanias problemer, kan man formulere to overordnede svar på oppgavens hovedproblemstilling; 1) Fremstillingene av Tanzania var preget av sterke motsetninger, både i forvaltningen og på politisk nivå, gjennom hele perioden. 2) I hoveddelen av fremstillingene av

Tanzania var det likevel en tendens at en idealisering av Tanzania kom i veien for nyanserte fremstillinger av landets menneskerettslige og økonomiske forhold, på begge nivåer, gjennom hele perioden.

TANZANIA-DEBATTENS RAMMER – ULIKE ÅRSAKER

Hvordan var forholdet mellom kunnskap, utviklingsforståelse og ulike interesser, som mulige årsaker til at Tanzania ble vurdert og fremstilt slik det ble?

Selv om idealiseringen var en helt sentral årsak til at det var såpass lite kritisk debatt om Tanzania i Norge, er det ikke en fullstendig forklaring på måten den norske Tanzania-debatten utartet seg på. I denne analysen har jeg vist at begrensningen av debatten om Tanzania hang sammen med flere forhold, der de viktigste var ideologi, kunnskap, politiske hensyn og polarisering.

Ideologi

Ideologisk identifisering med Nyereres utviklingsstrategi var en av de viktigste faktorene i modifiseringen av kritikk av tanzanianske myndigheter. Et overordnet fokus på tanzanianske myndigheters politiske målsettinger og tiltak, fremfor praksis og resultater, var den mest vanlige måten å moderere kritikk av landet. På den måten kunne begrensninger av befolkningens rettigheter eksplisitt eller implisitt bli fremstilt, og legitimert, som midler til målet om utvikling. Denne måten å forsvare Tanzania på kan også ses i sammenheng med mer grunnleggende forståelser av utvikling og utviklingsland. Positive eller modifierende fremstillinger konsentrerte seg i hovedsak om Tanzanias sosiale utvikling, og vektla ytre årsaker til Tanzanias økonomiske problemer. De skapte dermed et inntrykk av at det ikke var Nyereres ideer som hadde slått feil, men vanskelige ytre omstendigheter som hindret tanzanianske myndigheter i å lykkes i sine målsettinger. Denne typen forsvar av Tanzania var særlig typisk for den politiske venstresiden, som også argumenterte for at utviklingsland, pga sine begrensede politiske og økonomiske forutsetninger, måtte vurderes etter egne standarder.

Kan man på grunnlag av dette slutte at Simensen har rett i sin påstand om at det foregikk en ideologisk blending i bistandsadministrasjonen i Norge, og at et «Tanzania-syndrom» kan forklare den manglende kritikken av Tanzania i Norge? Min analyse styrker Simensens konklusjon i den forstand at det var en gjennomgående tendens til nedtoning av kritikk i norske fremstillinger av landet, som i stor grad hang sammen med ideologisk identifisering. Simensens forklaring kan imidlertid gi inntrykk av at det foregikk en ensidig idealisering og kollektiv ideologisk blindhet. Det mener jeg gir et for enkelt bilde av debatten. Når det gjelder hvilke grupper Simensens kritikk rammer, hvordan den norske Tanzania-debatten endret seg over tid, og hvilke årsaker som lå til grunn for at det var såpass begrenset kritisk debatt om Tanzania i Norge, mener jeg Simensens kritikk må nyanseres. Min analyse viser at fremstillingene av Tanzania var preget av motsetninger hele veien. Selv om ideologi var en helt sentral faktor i den norske Tanzania-debatten, må flere faktorer tas i betraktning for å forklare at det forekom såpass lite kritisk vurdering av landet.

Kunnskap og politiske hensyn

En helt sentral faktor for hvordan Tanzania ble fremstilt, var hvilken kunnskap folk hadde om situasjonen i landet. Tanzania hadde ingen fri presse, og det kunne derfor være vanskelig å få informasjon om menneskerettighetsbrudd eller negative økonomiske følger av tanzanianske myndigheters politikk. Dessuten er det et poeng at resultater av politikk nødvendigvis kommer senere til syne enn politiske prinsipper og målsettinger. Manglende kritikk av menneskerettslige og økonomiske forhold kan derfor til dels ha hatt sammenheng med at meddeleeren ikke hadde kunnskap om negative sosiale og økonomiske følger av tanzanianske myndigheters politikk. Det som fantes av gjennomgående kritiske fremstillinger vitner imidlertid om at slik informasjon faktisk var tilgjengelig, og at det fantes kunnskap om slike problemer, både i forvaltningen og på politisk nivå. Et relevant spørsmål i den sammenheng er imidlertid hvem som visste hva. Selv om slik informasjon var tilgjengelig, var ikke nødvendigvis interessen for å tilegne seg slik kunnskap like stor blant alle aktører. I forvaltningen var det et spørsmål om hvilken interesse stedlige representanter hadde for politikk, og i hvilken grad de så

seg selv som prosjektadministratorer eller politiske rapportører. På politisk nivå var det et spørsmål om hvilken interesse aktørene hadde for bistandsspørsmål generelt, og Tanzania spesielt. På tross av Stortingsmeldingenes gjentatte poengteringer av behovet for en åpen bistandsdebatt, med et klart og nyansert bilde av utviklingslandenes situasjon og problemer, vitner min analyse om at Stortinget var preget av kunnskapsmangel, og motforestillinger mot kritisk debatt, når det gjaldt forholdene i Norges største mottakerland.

Begrensningen av kritikk var imidlertid ikke bare et spørsmål om kunnskap. Det var også et spørsmål om politiske og diplomatiske hensyn. På begge nivåer var det en målsetting å opprettholde en opinion som var positiv til bistand. I forvaltningen kunne kravet om nøkternhet i rapporter, sammen med hensyn til å beskytte egen institusjon og karriere bidra til en nedtoning av kritikk. På politisk nivå var bistand et tema der politiske partier kunne rivalisere om å være mest demokratiske, solidariske og rettferdige, og dermed også et område med risiko for å få stempel som usolidariske. Alle disse hensynene bidro til en nedtoning av kritikk av Tanzania. For Høyre sin del kan dessuten hensyn til politisk samarbeid med mer bistandsvennlige partier ha bidratt til at partiet var måteholdne med bistandskritikk. Jeg har vist i analysen hvordan det var et skille mellom Høyre og de andre partiene når det gjaldt årsaker til mangelen på debatt om Tanzania. For de venstrepolitiske partiene og mellompartiene sin del synes mangelen på kritikk i stor grad som en følge av ideologisk identifisering med Nyerere, og en utviklingsforståelse som talte til Tanzanias fordel. Høyres passive rolle i bistands- og Tanzania-debatten i 1970-årene synes imidlertid snarere å henge sammen med manglende interesse for bistand og Tanzania, samt politiske hensyn av typen som her er nevnt.

Polarisering av debatten

Denne analysen har vist hvordan den norske Tanzania-debatten var preget av polarisering, gjennom hele perioden. Hele veien var det ulike leire som fremstilte Tanzania som to ulike ytterpunkter. På en side var de som fremstilte Tanzania som et offer for feilslåtte politiske målsettinger og tanzanianske myndigheters feilslåtte politikk. På den andre siden var de som fremstilte Nyerere nærmest som en helt,

og hans politiske målsettinger som idealer å strekke seg etter. Sett i sammenheng med politiske og utviklingsteoretiske skillelinjer, var disse frontene relativt stabile gjennom hele perioden. Det endret seg imidlertid hvem som var toneangivende i debatten. I 1970-årene var debatten dominert av Tanzanias forsvarere, i hovedsak bestående av venstrepolitisk orienterte, og folk med en avhengighetsteoretisk utviklingsforståelse. I 1980-årene ble imidlertid kritikerne på høyresiden stadig synligere, og debatten ble mer polarisert. Det var en økt tendens til anklager begge veier om motpartens feiltolkning av informasjon, eller verre; motpartens ideologiske blindhet. Polariseringen av debatten kan derfor i seg selv sees som en årsak til manglende kritisk diskusjon av Tanzania.

BIBLIOGRAFI

KILDER

Intervjuer

Eriksen, Tore Linné. 24.9, 2008.
Hansen, Halle Jørn. 9.6, 2008.
Havnevik, Kjell J. 17.7, 2008.
Lunde, Einar. 15.5, 2008.
Myklebust, Olav. 16.10, 2008,
Myklebust, Olav. korrespondanse 30.3, 2009.
Stokke, Olav. 14.5, 2008.
Stoltenberg, Thorvald. 9.10, 2008.
Thyness, Paul. 21.10, 2008.

UTRYKTE KILDER

Utenriksdepartementets arkiv

Serien 25 4 /149
Serien 37 4/149

Norads arkiv

NORAD-boks D-0198
NORAD-boks D-0199

Riksarkivet

RA, R-notat, R-møte, sak 10, 05.03, 1984.

Den kgl. Ambassade, Dar es Salaam

Royal Norwegian Embassy, Dar es Salaam, (Rolf W. Hansen), *Landrapport for Tanzania*. Vedlegg 1 til SD-19/78. 7.12, 1977.

- Royal Norwegian Embassy, Dar es Salaam, NORAD, *Tanzania - Landprogram 1981-84*. SD - 11/80. For styremøte 2/80. 18.2, 1980.
- Royal Norwegian Embassy, Dar es Salaam, (v. Olav Myklebust) *Politisk og økonomisk utvikling i Tanzania*. Vedlegg til SD-12/81. 14.1, 1981: 2-25.
- Royal Norwegian Embassy, Dar es Salaam, NORAD, *Tanzania - Landprogram 1982-85*. SD 12/81. 25.1, 1981.
- Royal Norwegian Embassy, Dar es Salaam, NORAD. *Tanzania Landprogram 1983-86*. SD-19/83. For Styremøte 2/82. 2.3, 1982.
- Royal Norwegian Embassy, Dar es Salaam, NORAD, *Tanzania - Landprogram 1984-87*. SD-40/83. For Styremøte 4/83. 7.3, 1983.
- Royal Norwegian Embassy, Dar es Salaam, (v Magne Lerheim) Oslo dep., avd.1. *Bidrag til NORADs årsmelding*. 19.10, 1983.
- Royal Norwegian Embassy, Dar es Salaam, NORAD. *Tanzania- Landprogram 1985-88*. 22.2, 1984.
- Royal Norwegian Embassy, Dar es Salaam, NORAD. (PT/Anb) *Årsmeldingen 1984. Særavsnitt om Tanzania*. (Utkast) 21.1, 1985.
- Royal Norwegian Embassy, Dar es Salaam, NORAD, (Svein Aage Dale) Korrespondanse til NORAD, Oslo v/Ragnhild Nerjord. (viser til dok: aarsmeldingen (utkast) for 1984): 1.2, 1985
- Royal Norwegian Embassy, Dar es Salaam, (OD/Whs) *Bidrag til NORADs årsmelding 1985 -Tanzania - politiske forhold*. 23.9, 1985.
- Royal Norwegian Embassy, Dar es Salaam, *Landanalyse Tanzania - 1988*. 15.10, 1988.
- Royal Norwegian Embassy, Dar es Salaam, (Olav Myklebust) Notat: *Kommentar til landstudien*. Til DUH, Oslo. 25.10, 1988.

TRYKTE KILDER

Stortingsdokumenter

- St.meld. nr. 29 (1971-72), *Om enkelte hovedspørsmål vedrørende Norges samarbeid med utviklingslandene*.
- St. tid. ss. 1824-1892 (1972-73), *Enkelte hovedspørsm. Vedr Norges samarb. Med utvikl.l.*, 8.2, 1973. Bind 7b.
- St. meld. nr. 34 (1973-74), *Årsmelding og regnskap for Direktoratet for utviklingshjelp for 1973*.
- St. tid. ss. 3395-3396 (1973-74), *Sp.m. fra repr. Gjems-Onstad om Norge fortsatt skal yte hjelp og penger til Zanzibar*. 29. mai, 1974. Bind 7c.
- St.meld. nr. 55(1974-75), *Årsmelding og regnskap for Direktoratet for utviklingshjelp for 1974*.

- St.meld. nr. 94 (1974-75), *Norges økonomiske samkvem med utviklingslandene*.
 Inst. S. nr. 338 (1974-75), *Innstilling fra utenriks- og konstitusjonskomitéen om samtykke til inngåelse av en avtale mellom Norge og Tanzania om økonomisk og sosialt samarbeid*. Bind 6A1.
- St. tid. ss. 3108 (1974-75), *Spørretime. Spørsmål 2*, 26.2, 1975.
 S. tid. ss. 3257 (1974-75), *Spørretime. Spørsmål 1*, 12.3 1975.
- St. tid. ss. 2732-2800 (1975-76), 1) *Norges økon. Samkvem m. utv.landene*. 2) *Riksrev. Antegnelser til statsregnsk. For 1974 vedk Utenriksdep.*, 23.3, 1976. Bind 7b.
- St.meld. nr. 63 (1975-76), *Årsmelding og regnskap for Direktoratet for utviklingshjelp for 1975*.
- St.meld. nr. 95 (1976-77), *Norges samarbeid med utviklingslandene i 1976*.
 Inst. S. nr. 88 (1977-78), *Tilråding frå utanriks- og konstitusjonsnemda om Norges samarbeid med utviklingslanda i 1976*. Bind 6a1.
- St. tid. ss. 1684-1708 (1977-78), *Norges samarb. med utviklingslanda i 1976*. 19. 1, 1978. Bind 7b.
- St.meld. nr. 8 (1978-79), *Om Norges samarbeid med utviklingslandene i 1977*.
 St.meld. nr. 15 (1979-80), *Om Norges samarbeid med utviklingslandene i 1978*.
 St.meld. nr. 35 (1980-81), *Om Norges samarbeid med utviklingslandene i 1979*.
 St. tid. ss. 992-1031 (1980-81), *Om bevilgninger på statsbudsjettet for 1981 vedk. bl.a. Utenriksdepartementet*. 18.11, 1980, Bind 7a.
- St. meld. nr. 14 (1981-82), *Om Norges samarbeid med utviklingslandene i 1980*.
 St. tid. ss. 656-708 (1981-82), *Bev. På statsbudsj. 1982 vedk. Utenriksdep.* 23.11, 1983. Bind 7a.
- St.meld. nr. 14 (1982-83), *Om Norges samarbeid med utviklingslandene i 1981*.
 St. meld. nr. 63 (1982-83), *Om Norges samarbeid med utviklingslandene i 1982*.
 St. tid. ss. 4090-4117 (1982-83), 1) *Norges samarbeid med utviklingslandene i 1981 og 2) Norges samarbeid med utviklingslandene i 1982*. 27. 5, 1983. Bind 7c.
- St. tid. ss. 1401 (1983-84), *Spørretime, spørsmål 40*, 30.nov. 1983. Bind 7a.
 St. tid. ss. 2897-2970 (1983-84), *Utenriksdebatt*, 15.2, 1983. Bind 7b.
 St.meld. nr. 74 (1984-85), *Om Norges samarbeid med utviklingslandene i 1984*.

NORAD-dokumenter

- NORAD, *Norges samarbeid med utviklingslandene i 1970*. Årsrapport.
 NORAD, *Norges samarbeid med utviklingslandene i 1971*. Årsrapport.
 NORAD, *Norges samarbeid med utviklingslandene, 1973-utgaven*. Årsrapport for 1972.
 NORAD, *Norges samarbeid med utviklingslandene, 1974-utgaven*. Årsrapport for 1973.
 NORAD, *Norges samarbeid med utviklingslandene i 1974*. Årsrapport.

- NORAD, *Norges samarbeid med utviklingslandene i 1975*. Årsrapport.
NORAD, *Norges samarbeid med utviklingslandene i 1976*. Årsrapport.
NORAD, *Norges samarbeid med utviklingslandene i 1977*. Basert på NORADs årsmelding.
NORAD, *Norges samarbeid med utviklingslandene i 1978*. Basert på NORADs årsmelding.
NORAD, *Norges samarbeid med utviklingslandene i 1979*. Basert på NORADs årsmelding.
NORAD, *Norges samarbeid med utviklingslandene i 1980*. Basert på NORADs årsmelding.
NORAD, *Norges samarbeid med utviklingslandene i 1981*. Basert på NORADs årsmelding.
NORAD, *Norges samarbeid med utviklingslandene i 1982*. Basert på NORADs årsmelding.
NORAD, *Norges samarbeid med utviklingslandene i 1983*. Basert på NORADs årsmelding. *Norges samarbeid med utviklingslandene 1983*: Departementet for Utviklingshjelp, *Norge og utviklingslandene i 1984*.

Offentlige utredninger

- NOU nr 37/1978, *Offentlig informasjon*, Norges offentlige utredninger NOU 1978 6. del, 36-44, Oslo/Bergen/Tromsø: Universitetsforlaget.

Internasjonale publikasjoner

- Amnesty International, *Annual Reports*, Amnesty International publications, London 1968-69.
Amnesty International, *Annual Reports*, Amnesty International publications, London 1969-70.
Amnesty International, *Annual Reports*, Amnesty International publications, London 1970-71.
Amnesty International, *Annual Reports*, Amnesty International publications, London 1971-72.
Amnesty International, *Annual Reports*, Amnesty International publications, London 1973.
Amnesty International, *Annual Reports*, Amnesty International publications, London 1973-74.
Amnesty International, *Annual Reports*, Amnesty International publications, London 1974-75.

- Amnesty International, *Annual Reports*, Amnesty International publications, London 1975-76.
- Amnesty International, *Annual Reports*, Amnesty International publications, London 1977.
- Amnesty International, *Annual Reports*, Amnesty International publications, London 1978.
- Amnesty International, *Annual Reports*, Amnesty International publications, London 1979.
- Amnesty International, *Annual Reports*, Amnesty International publications, London 1980.
- Amnesty International, *Annual Reports*, Amnesty International publications, London 1981.
- Amnesty International, *Annual Reports*, Amnesty International publications, London 1982.
- Amnesty International, *Annual Reports*, Amnesty International publications, London 1983.
- Amnesty International, *Annual Reports*, Amnesty International publications, London 1984.

MEDIER

Aviser

- Mejlænder, Petter, «Landsbysosialisme fra hovedstaden», *Arbeiderbladet*, 24.4, 1978.
- «Om Gjems-Onstad og Bratteli», *Sjøfartstidende*, 13.3, 1975.
- «Bratteli ble sint», *Morgenbladet*, 13.3, 1975.
- I brennpunktet, «Et ømt punkt», *Morgenbladet*, 14.3, 1975.
- Sagflaat, Erik, «Krise i Tanzania», *Arbeiderbladet*, 13.2, 1980.
- Eriksen, Tore Linné, «Jubileum i Tanzania med krise og selvransakelse», *Arbeiderbladet*, 9.12, 1981.
- Leerland, Dag, «Hvor går Tanzania?», *Arbeiderbladet*, 18.1, 1983.
- Kroeplien, Trygve, «Fortvilelse i Tanzania –Uhjelpen forsinker en naturlig prosess», *Aftenposten*, 17.8, 1983.
- Eriksen, Tore Linné, «Hva bør skje med bistanden til Tanzania? Den bør økes!», *Arbeiderbladet*, 19.9.1983.
- Tystad, Jan, «På korstog mot u-hjelp», *Dagbladet*, 29.12, 1984.
- Tystad, Jan, «Hvorfor er Tanzania i krise?», *Dagbladet*, 30.3, 1985.
- Tystad, Jan, «Programmet som glemte folket», *Dagbladet*, 3.5, 1985.
- Tystad, Jan, «Hard kritikk mot NRK-Lunde», *Dagbladet*, 4.5, 1985.

- Simensen, Jarle, «Krisen i Tanzania», *Dagbladet*, 9.5, 1985.
 Lunde, Einar, «Tanzania – en hellig ku?», *Dagbladet*, 22.5, 1985.
 Tystad, Jan, «Ingen hellig ku», 23.5, *Dagbladet*, 1985.
 Tystad, Jan, «Nyerere presset», *Dagbladet*, 28.5, 1985.
 Leder, «Nyereres Tanzania», *Aftenposten*, 28.5, 1985.
 Gjems-Onstad, Erik. «Tanzania Om Nyerere og uhjelpen», *Aftenposten*, 5.6, 1985.

Tidsskrifter

- Havnevik, Kjell J. 1982, «Hva skjer i våre afrikanske hovedsamarbeidsland?», «Behov for en helhetsvurdering i Tanzania.» *NORKONTAKT*, 18, 1982.
 Lerheim, Magne «En kommentar til Einar Lunde og andre: En verdensdels tragedie og ideologiske edrueighet», *NORKONTAKT*, 21 (3), 1985.

Fjernsyn

- Lunde, Einar. NRK: «Tanzania i krise».1:2: 29.4, 1985. Produksjonskode: FOLA 010057/84. Bånd.nr: BDS040 000 348 072.
 Lunde, Einar. NRK: «Tanzania i krise». 2:2: 2.5, 1985. Produksjonskode: FOLA 030079/85. Bånd.nr: BDS040 000 343 649.
 NRK: Kveldsnytt, 23.5, 1985. Produksjonskode: FNYH 210043/85. Bånd.nr: BDLo64 000 338 620.
 Lunde, Einar. NRK: «Samtale med Julius Nyerere.» 28.5, 1985. NRK, Produksjonskode: FNYH 700032/85. Bånd.nr: BDS032 000 339 909. 25/8-05.

LITTERATUR

- Boesen, Jannik et al. (eds.), *TANZANIA crisis and struggle for survival*, Uppsala: Scandinavian Institute of African Studies 1986.
 Elgström, Ole, *Foreign Aid Negotiations: the Swedish-Tanzanian aid dialogue*, Aldershot: Avebury 1992.
 Eriksen, Tore Linné, «Tanzania: Et perspektiv på 25 års utvikling», i *Forum for Utviklingsstudier* (1-3), Oslo: Norsk Utenrikspolitisk Institutt 1987.
 Furre, Berge, *Norsk historie 1914-2000*, Oslo: Det norske samlaget 2000.
 Gjems-Onstad, Erik, *Dagbok fra Tanzania: u-hjelp uten mening*, Hvalstad Afrika-instituttets forlag 1984.
 Havnevik, Kjell J., *Tanzania i 1970-åra: jordbruk, industri, utenriksøkonomi, stat og økonomisk krise*, Bergen: Chr. Michelsens institutt 1981.
 Havnevik, Kjell J., (red.) et al., *Utviklingsproblemer i Tanzania*, Derap working papers, Bergen: Chr. Michelsens institutt 1982.

- Havnevik, Kjell J. et al., *Tanzania, Landstudie og vurdering av norsk bistand*, Senter for utviklingsstudier, Universitetet i Bergen 1988.
- Havnevik, Kjell. J., *Tanzania. The Limits to Development from Above*, Uppsala: Nordiska Afrikainstitutet 1993.
- Hedlund, Stefan og Mats Lundahl, *Ideology as a Determinant of Economic Systems: Nyerere and Ujamaa in Tanzania*, Research Report No.84, Uppsala: Nordiska afrikainstitutet 1989.
- Hoskyns, Catherine, *Africas foreign relations : The case of Tanzania*, Royal Institute of International Affairs 1968
- Huser, Anne, *Frivillig tvang? En analyse av forhandlingene mellom Tanzania og IMF 1979-1986*, Hovedoppgave i statsvitenskap, Universitetet i Oslo 2001.
- Johannessen, Bjørn og Dag Leraand, *Bistandsleksikon. Aktører og begreper i norsk og internasjonal bistand*, Gazettebok 1997.
- Linton, Neville, «Nyereres road to socialism», *Canadian Journal of African Studies* 2, (1) 1968.
- Mazrui, Ali A., «Tanzaphilia» i *Tranzition*, (31), Indiana University Press 1967.
- Metz, Steven, «Socialist theories of Nkrumah and Nyerere», *Journal of Modern African Studies* 20, (3) 1982.
- Nyerere, Julius K., *Ujamaa: The Basis of African Socialism*, Dar es Salaam and Oxford: Oxford University Press 1968.
- Nyerere, Julius K., *Sosialisme I Tanzania. Artikler og talar*, Oslo: Det Norske Samlaget 1970.
- Pratt, Cranford, *The critical phase in Tanzania 1945-68. Nyerere and the emergence of a socialist strategy*, New York: Cambridge University Press 1976.
- Read, James S., «Human Rights in Tanzania», i Colin Legum og Geoffrey Mmari (eds.), *Mwalimu The Influence of Nyerere*, London / Dar es Salaam / Trenton: Britain-Tanzania Society 1995: 125-145.
- Røed, Niels Thomas, *Utdanning for utvikling : the Nordic Tanganyika Centre 1961-1970 : nordisk samarbeid om bistand til Tanzania*, Hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo 2004
- Ruud, Arild Engelsen og Kirsten Alsaker Kjerland, *1975-1989: vekst, velvilje og utfordringer*, i *Norsk utviklingshjelps historie*, bd. 2. Oslo: Fagbokforlaget 2003.
- Selbervik, Hilde Beate, *Power of the purse? Norway as a donor in the conditionality epoch 1980-2000*, Avhandling (dr. art.), Universitetet i Bergen 2003.
- Simensen, Jarle, *Norge møter den tredje verden*, i *Norsk utviklingshjelps historie*, bd. 1. Oslo: Fagbokforlaget 2003.
- Simensen, Jarle, «Aid Symbioses and its Pitfalls. The Nordic/Norwegian-Tanzanian Aid Relationship 1962-1986,» i Pharo, Helge Ø. og Monica Pohle Fraser (eds), *The Aid Rush. Aid regimes in Northern Europe during the Cold War*, Volume 2, Oslo: Unipub 2008.

- Smukkestad, Oddvar, *Utvikling eller avvikling? En innføring i økonomisk og politisk Utviklingsteori*, Oslo: Gyldendal Norsk Forlag AS 2008.
- Svendsen, Knud Erik, «The creation of macroeconomic imbalances and a structural crisis.», i Boesen, Jannik et al. (eds.), 1986, *TANZANIA crisis and struggle for survival*, Uppsala: Scandinavian Institute of African Studies 1986: 59-78.
- Sørensen, Unni, *Norges bistand til Tanzania, med hovedvekt på ti-året 1970-1980*, Hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo 1982.
- Tamnes, Rolf, *Oljealder: 1965-1995*. i *Norsk utenrikspolitikks historie*, bd. 6, Oslo: Universitetsforlaget 1997.
- Vik, Hanne Hagtvedt, *Norge og Norden i Verdensbanken 1980-1992*, Hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo, Senter for utvikling og miljø 2001.
- Visnes, Kjetil, *Suverenitet og stat i norsk bistandsdiskurs. Utvikling i fem tiår*, Hovedoppgave istatsvitenskap, Universitetet i Oslo 1999.
- Øverhaug, Tore, *Fra hjørnestein til møllestein. Mbegani Fisheries Development Centre, med hovedvekt på oppfølging og bruk av Evalueringsrapport 4.86*, Hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo, 1993.